УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О. О. ПОТЕБНІ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

3-тє ВИДАННЯ,
ВИПРАВЛЕНЕ Й ДОПОВНЕНЕ

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1990

ББК 81.2Ук-2
У45

У нову редакцію «Українського правопису» внесено ряд змін, зумовлених безперервним розвитком, удосконаленням мови. Зокрема розширено розділ про вживання великої літери, уточнено правила написання складних слів, розширено сферу використання закінчення **-у (-ю)** в родовому відмінку іменників II відміни, чіткіше сформульовані правила використання кличного відмінка, поширено правило передачі іншомовного **і** через **и** після «дев'ятки» на низку власних назв, введені правила правопису прикметників, похідних від складних географічних назв. Загалом із наявного орфографічного кодексу усувається все, що застаріло, нечітко сформульоване, суперечливе.

Для фахівців та всіх, хто цікавиться питаннями правопису сучасної української літературної мови.

В новую редакцию «Украинского правописания» внесен ряд изменений, обусловленных непрерывным развитием, усовершенствованием языка. В частности расширен раздел об употреблении прописной буквы, уточнены правила написания сложных слов, расширена сфера употребления окончания **-у (-ю)** в родительном падеже существительных II склонения, более четко сформулированы правила использования звательного падежа, распространено правило передачи иноязычного **і** через **и** после «девятки» на ряд собственных названий, введены правила правописания прилагательных, производных от сложных географических названий. В общем из имеющегося в наличии орфографического кодекса устраняется все устаревшее, нечетко сформулированное, противоречивое.

Для специалистов и всех, кто интересуется вопросами правописания современного украинского литературного языка.

Схвалений Академією наук УРСР,
Міністерством народної освіти УРСР, Міністерством вищої й середньої спеціальної освіти УРСР

Редакція мовознавства

Редактор *О. А. Дітель*

У $\frac{4602020100\text{-}581}{М221(04)\text{-}90}$ 530-91

ISBN 5-12-002306-1

ПЕРЕДМОВА ДО ТРЕТЬОГО ВИДАННЯ

Однією з ознак високої культури суспільства є дбайливе ставлення до правопису, збереження його стабільності. Однак постійне розширення словника у зв'язку з науково-технічним і загальнокультурним прогресом породжує нові правописні проблеми, які регулюються практикою і мусять бути законодавчо закріплені. Саме з цих настанов виходила Орфографічна комісія при Відділенні літератури, мови й мистецтвознавства АН УРСР, коли приступила в 1988 році до редагування другого видання «Українського правопису» (1960), щоб створити нове (доповнене й виправлене) видання.

В інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР було створено робочу групу у складі провідного наукового співробітника А. А. Бурячка (керівник групи) і старших наукових співробітників С. І. Головащука та Г. М. Колесника, яким доручено внести зміни й доповнення до другого видання «Українського правопису», керуючись при цьому такими загальними настановами: 1) не змінювати традиційної української графіки, відновивши традиційне розташування літер в абетці; 2) не ускладнювати принципи написання українських слів новими правилами й винятками, а навпаки, намагатися зменшувати їх кількість за рахунок уніфікації однотипних явищ; 3) по можливості спростити правопис складних слів, критично поставитись до правил, що регулюють уживання великої літери й под.,— тобто тих правописних моментів, які не регулюються мовною структурою; 4) докладніше опрацювати правила щодо написання слів іншомовного походження, зокрема географічних назв та особових найменувань людей.

Вироблений робочою групою проект третього видання «Українського правопису» було розглянуто на засіданні Орфографічної комісії при Відділенні літератури, мови і мистецтвознавства АН УРСР. Після врахування зауважень членів Орфографічної комісії проект третього видання «Українського правопису» було розмножено в кількості 140 примірників і надіслано для докладного розгляду в Міністерство народної освіти УРСР, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Міністерство культури УРСР, в редакції республіканських газет і журналів, до творчих спілок і т. ін. Проект третього видання «Українського правопису» обговорювався також у Товаристві української мови ім. Т. Г. Шевченка. За пропозицією голови цього товариства Д. В. Павличка було розширено (до 43 осіб) склад Орфографічної комісії й змінено її юридичний статус: за рішенням

Президії АН УРСР вона стала її тимчасовим робочим органом. До складу Орфографічної комісії АН УРСР увійшли співробітники Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР та Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, зав. кафедр української мови університетів і педагогічних інститутів республіки, працівники Міністерства народної освіти УРСР, відомі письменники. Головою Орфографічної комісії АН УРСР призначено академіка АН УРСР В. М. Русанівського, заступниками голови — академіка АН УРСР О. С. Мельничука й доктора філологічних наук С. Я. Єрмоленко.

Після вивчення та врахування зауважень до третього видання «Українського правопису» робоча група ще раз передрукувала проект і подала його на розгляд Орфографічної комісії АН УРСР.

Третє видання «Українського правопису», що є органічним продовженням першого (1946 р.) і другого (1960 р.), Орфографічна комісія АН УРСР затвердила 14 листопада 1989 року.

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

У другому виданні «Українського правопису», підготовленому Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Міністерством освіти УРСР зберігаються провідні настанови і правила попереднього видання (1946 року), вже перевіреного практикою вживання й позитивно оціненого широкою радянською громадськістю.

Однак від часу попереднього видання «Українського правопису» в ряді правописних моментів, спільних для української й російської мов, виникла певна неузгодженість, яку тепер, після опублікування «Правил русской орфографии и пунктуации», можна усунути. Також виявилось, що окремі правила «Українського правопису» потребують уточнення та вдосконалення.

Проект перевидання «Українського правопису» був вироблений об'єднаною правописною комісією, до складу якої ввійшли представники Інституту мовознавства АН УРСР — академік АН УРСР Л. А. Булаховський (відповідальний консультант), академік АН УРСР І. К. Білодід, старші наукові співробітники К. К. Цілуйко (керівник групи), Г. П. Їжакевич, наукові працівники М. М. Пещак, В. М. Русанівський, завідуючий кафедрою української мови Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького доцент А. П. Медушевський та доцент кафедри української мови Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка П. Д. Тимошенко. Цей проект був надісланий кафедрам української мови університетів та педагогічних інститутів УРСР, видавництвам, редакціям, Спілці радянських письменників УРСР та іншим організаціям. Більшість цих установ і організацій, схваливши в основному внесені зміни, висловила ряд цінних зауважень і пропозицій, які були враховані при доопрацюванні проекту перевидання. Комісія висловлює щиру подяку всім установам і особам, які взяли активну участь в обговоренні тексту другого видання правопису.

Рукопис в остаточному варіанті схвалений комісією в складі академіка АН УРСР Л. А. Булаховського (голова), академіка АН УРСР М. П. Бажана, академіка АН УРСР І. К. Білодіда, О. Л. Кундзіча, академіка М. Т. Рильського та академіка АН УРСР П. Г. Тичини, яка була призначена Президією Академії наук Української РСР для перевірки повноти та

доцільності виправлень, внесених в «Український правопис» у зв'язку з його перевиданням.

У новому виданні «Українського правопису» усунені розбіжності в спільних моментах українського й російського правописів (деякі особливості пунктуації, вживання великих і малих букв, написання слів разом і окремо, правила переносу та ін.), виправлені окремі помилки (наприклад, неправильне написання слів: *Ієнна* замість *Ієна*, *Гаванна* замість *Гавана* і т. п.), переглянуто ілюстративний матеріал, додано словник-покажчик.

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ

Питання про потребу переглянути український правопис виникло ще за кілька років до Вітчизняної війни. Неврегульованість багатьох моментів у самому правописному кодексі, прийнятому в 30-х роках, а також самостійні зміни, запроваджені газетами на підставі ще не затверджених проектів, розхитали наш правопис. Особливо шкідливі були ці хитання в школі, де болюче відчувалися іноді кричущі протиріччя між тим, чого навчали за правилами і що не збігалося з практикою неучбової книги та багатьох органів преси (напр., *чеський, паризький* — за правилами, *чешський,ярижський* — за практикою друку; різні написання іншомовних слів).

Дбаючи за культурні потреби українського народу і в суворий час Вітчизняної війни, Уряд у 1942 році звернувся до Академії наук УРСР з пропозицією поновити роботу над урегулюванням і удосконаленням українського правопису. Президія Академії наук доручила в Уфі цю роботу дійсному членові Академії Л. А. Булаховському, який, склавши з участю наукових працівників Інституту мови і літератури на підставі попередніх проектів з відповідними значними змінами новий, ознайомив із ним Інститут мови і літератури Академії на відкритих широких зборах і 2 жовтня 1942 року доповів свій проект Президії Академії, що схвалила викладені принципи, а проект передала Урядові. З наказу Уряду проект було розглянуто ще раз комісією під головуванням Заступника Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. М. П. Бажана у складі дійсних членів Академії наук П. Г. Тичини та М. Т. Рильського, письменника Ю. І. Яновського та автора проекту дійсного члена Академії наук Л. А. Булаховського і, з деякими змінами, апробовано для затвердження. З апробованим проектом широку громадськість було ознайомлено в Уфі на зборах, скликаних для цього Народним Комісаром Освіти УРСР тов. П. Г. Тичиною.

28 серпня 1943 року під Харковом у воєнній обстановці проект та думки правописної комісії, що прибула туди в повному складі, були викладені на нараді в присутності: Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. М. С. Хрущова, Голови Президії Верховної ради УРСР тов. М. С. Гречухи, Секретаря ЦК КП(б) У тов. Д. С. Коротченка, Заступника Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. В. Ф. Старченка і Секретаря ЦК КП(б) У по пропаганді тов. К. З. Литвина. Проект в основному було

схвалено, і затвердження його доручено Народному Комісарові Освіти УРСР тов. П. Г. Тичині.

8 травня 1945 року Рада Народних Комісарів УРСР постановила: «З метою врегулювання українського правопису відповідно до зрослих вимог культури, науки й мовної практики населення України проект українського правопису, розроблений Інститутом мовознавства Академії наук Української РСР під керівництвом дійсного члена Академії наук УРСР тов. Л. А. Булаховського й затверджений Народним Комісаром Освіти УРСР тов. П. Г. Тичиною, схвалити».

При укладанні правопису провідними настановами були такі:

1. Подбати в першу чергу про в р е г у л ю в а н н я чинного правопису, без поважних підстав не відходячи від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушуючи культурну масу країни переучуватись.

2. Зберегти народні засади правопису — його близькість до вимови широких мас.

3. Орієнтуватись в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбивалась і відбивається в мові найкращих письменників.

4. У тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо), забезпечити єдність із правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського, орієнтуючись на останній проект Державної комісії.

5. Уникати в міру можливості варіантів написань.

6. Якомога скоротити кількість винятків із правил.

7. При формулюванні правил — орієнтуватись на рівень розуміння людей з повною середньою освітою.

8. Історичні коментарі до правил, що подаються в примітках, викласти без порушення наукової правильності на догоду популярності викладу, але разом із тим без зайвих подробиць і вузько спеціальних моментів.

Оскільки подавані в «Українському правописі» правила не можуть охопити всіх окремих випадків, доконечним додатком до нього в практиці має стати «Орфографічний словник», що його згодом випустить Народний комісаріат освіти УРСР.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа,	Бб,	Вв,	Гг,	Ґґ,	Дд,		Ее,	Єє,
Жж,	Зз,	Ии,	Іі,	Її,	Йй,		Кк,	Лл,
Мм,	Нн,	Оо,	Пп,	Рр,	Сс,		Тт,	Уу,
Фф,	Хх,	Цц,	Чч,	Шш,	Щщ,	Ьь,	Юю,	Яя.

Примітка 1. Апостроф (') в алфавіт не входить і на розміщення слів у словнику не впливає; напр.: *бур'ян, бу́ряний* стоятимуть поруч.

М'який знак (ь) має своє місце в алфавіті; тому *тьо́пнути* в словнику стоятиме не після *то́пнути*, а після слів, що починаються з тх.

Примітка 2. Сполучення літер **дж** і **дз** (для позначення африкат) не входять в алфавіт; отже, такі слова, як *джерело́, дзвін*, стоятимуть у словнику під літерою **д**.

І. ПРАВОПИС ОСНОВИ СЛОВА

ЛІТЕРНІ ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКІВ[1]

ГОЛОСНІ

Ненаголошений О

§ 1. 1. У складах із ненаголошеним **о** пишеться та сама літера (буква) **о**, що й під наголосом: *боїться,* бо *бóязко; голýбка,* бо *гóлуб; дощý,* бо *дощ; робíть,* бо *рóбить; розýмний,* бо *рóзум.*

О пишеться й у таких словах, де сумнівний із правописного погляду звук наголосом не перевіряється: *лопýх, сокúра, сою́з.*

2. У деяких словах на місці **о** перед постійно наголошеним **а (я)** маємо у вимові й на письмі **а:** *бaгáтий, багáто, багáтство, багáття, багáч, гаря́чий, гаря́чка* (пор. *горíти*), *гарáзд, кажáн, калáч, качáн, хазя́їн,* а також у деяких похідних з іншим наголосом: *багатúр* (багач), *гáряче́.*

Але: *гончáр, коря́вий, лопáта, погáний, ропá, солдáт, товáр,* а також *богатúр* (велетень, герой), *монастúр.*

Примітка: Про суфікси **-ова-, -ува-, -оват-, -овит-, -уват-** див. § 23, п. 8; § 24, п. 1.

Ненаголошені Е, И

§ 2. 1. У складах із ненаголошеними **е** та **и** пишеться та сама літера, що й під наголосом: *велúкий, величéзний,* бо *вéлич; держý,* бо *одéржати; клекотíти,* бо *клéкіт; несý,* бо *принéсений; шепотíти,* бо *шéпіт; кривé,* бо *крúво; тримáти,* бо *отрúмувати; широ́кий,* бо *шúроко.*

У словах із постійним наголосом невиразний звук рекомендується перевіряти за словниками: *левáда, лемíш, кишéня, минýлий.*

2. **Е** завжди пишеться:

а) У групі **-ере-** (повноголосся), а також у групі **-еле-:** *бéрег, дéрево, сéред; зéлень, пеленá, сéлезень, шéлест.*

б) У суфіксах **-еня, -ен-, -енк-, -еньк-, -ер(о), -есеньк-, -ечк-, -тель:** *козеня́, дорýчений, Юхúменко, рýченька, сéмеро, малéсенький, кнúжечка, виховáтель.*

---

[1] Щоб уникнути зайвого повторення «літера... на позначення голосної... (приголосної...)», далі вживатимуться в основному терміни «голосний», «приголосний», «звук» і т. ін.

в) Коли **е** при зміні слова випадає: *березень*, бо *березня; вітер*, бо *вітру; мітел*, бо *мітла; справедливий*, бо *правда; хлопець*, бо *хлопця*.

3. а) **И** пишеться в ряді слів у групах **-ри-**, **-ли-** між приголосними у відкритих складах: *бриніти, гриміти, дрижати, кривавий, криниця, стриміти, тривати, тривога; глитати*.

б) Інколи ненаголошений **и** в групах **-ри-**, **-ли-** перевіряється наголосом: *кришити (крихта, кришка); тримати (стримувати); блищати (блискавка)*.

Відповідно до вимови в ряді слів не під наголосом пишеться **-рі-**, **-лі-**: *дрімати, дрімливий, дрімота, тріщати, перебріхувати; злітати*.

І

§ 3. На початку слова пишеться **і**, а не **и**: *ім'я, індик, іній, інколи, іноді, інший, існувати, істина*.

Ї

§ 4. Літера **ї** на означення звукосполучення **й + і** пишеться:

1. На початку слова й після голосного: *їжа, їжак, їздець, їздити, їх, їхати; доїхати, приїхати, країна, мої, твої*.

2. Після м'якого приголосного (на письмі — з м'яким знаком): *Ананьїн, Віньї*.

3. Після твердого приголосного (на письмі — з апострофом): *з'їзд, об'їхати, Захар'їн*.

4. Також в іншомовних словах після голосного: *архаїчний, героїзм, героїчний, егоїзм, егоїстичний, еліпсоїд, наївний, прозаїк, руїна, целулоїд* (див. ще § 90, п. 5б).

Примітка. **Ї** не пишеться після префікса, якщо префікс закінчується голосним, а наступний склад починається з **і** (а не з **ї**): *переінакшити, доісторичний, поінформувати;* так само **ї** не пишеться у складних словах, де перша частина закінчується голосним, а друга починається з **і**: *староіндійський*.

Я, Ю, Є

§ 5. Літери **я, ю, є** пишуться:

1. На початку слова й після голосного для позначення звукосполучень **й + а**, **й + у**, **й + е**: *якість, знаю, твоє*, а також після **й** у слові *війя (війю, на війї)*.

2. Після приголосного для позначення сполучення м'якого приголосного з **а, у, е**: *ряд, люди, останнє*.

Апостроф

§ 6. Роздільність вимови **я, ю, є, ї** та попереднього твердого приголосного позначається апострофом.

Апостроф пишеться перед **я, ю, є, ї**:

1. Після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**): *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, у здоров'ї, м'ясо, рум'яний, тім'я, мереф'янський, В'ячеслав, Стеф'юк*.

Примітка. Апостроф не пишеться, коли перед губним звуком є приголосний (крім **р**), який належить до кореня: *дзвякнути, мавпячий, свято, тьмяний, цвях*, але: *верб'я, торф'яний, черв'як*.

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться, як і в тих же словах без префікса: *зв'язо́к, зв'яли́ти, підв'яза́ти, розм'я́кши́ти.*

2. Після **р**: *бур'я́н, міжгі́р'я, пі́р'я, ма́тір'ю, кур'є́р, на подві́р'ї.*

Примітка. Апостроф не пишеться, коли **ря, рю, рє** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а, у, е**: *буря́к, бу́ряний, кря́кати, рябі́й, ряд, крюк, Рє́пін.*

3. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'язи́кий, від'ї́зд, з'є́днаний, з'ї́хати, з'яви́тися, об'є́м, під'ї́хати, роз'ю́шити, роз'ясни́ти; дит'я́сла, пан'європе́йський.*

Примітка 1. Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о, у** апостроф не пишеться: *безіме́нний, загітува́ти, зеконо́мити, зокре́ма́, зуміти.*

Примітка 2. Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 92, у прізвищах — § 104, п. 11, у географічних назвах —§ 108, п. 8.

ЙО, ЬО

§ 7. 1. **Йо** пишеться для позначення звукосполучення **й + о:**

а) На початку слова й після голосного: *його́, йому́, завойо́ваний, райо́н, чийо́го.*

б) Після приголосного, переважно на початку складу: *батальйо́н, бульйо́н, війо́кати, Воробйо́в, курйо́з, мільйо́н, серйо́зний, Соловйо́в.*

2. **ЬО** пишеться після приголосного для позначення м'якості приголосного перед **о**: *всього́, Ковальо́в, Линьо́в, льон, сього́дні, сьо́мий, трьох, цього́.*

Чергування голосних

Чергування О—І, Е—І

§ 8. 1. У сучасній українській мові звуки **о, е** (у відкритих складах) часто чергуються з **і** (в закритих складах):

а) П р и с л о в о з м і н і: 1) *водопі́й — водопо́ю, дохі́д — дохо́ду, кінь — коня́, ка́мінь — ка́меня, лід — льо́ду, мій — мого́, сім — семи́, у́стрій — у́строю; ніч — но́чі — ні́ччю, пе́вність — пе́вності — пе́вністю, ра́дість — ра́дості — ра́дістю; ви́селок — ви́сілка, о́сінь — о́сені — о́сінню, у вели́кому — у вели́кім;*

2) *гір — гора́, ніг — нога́, осі́б — осо́ба, слів — сло́во, сіл — село́;*

3) *ба́тьків — ба́тькового, ба́тькова; бра́тів — бра́тового, бра́това; Василі́в — Василе́вого, Василе́ва; ковалі́в — ковале́во-*

го, ковальо́ва; Петрі́в — Петро́вого, Петро́ва; шевці́в — шевце́вого, шевце́ва;

4) *Ка́нів — Ка́нева, Ки́їв — Ки́єва, Фа́стів — Фа́стова, Ха́рків — Ха́ркова, Черні́гів — Черні́гова;*

5) *вівса́ — ове́с, вівця́ — ове́ць, вісь — о́сі;*

6) *бі́йся — бою́ся, стій — стоя́ти;*

7) *вів, віви́ш — вела́ (вести́); замів, замі́вши — замела́ (замести́); міг, мі́гши — мо́жу (могла́, могти́); ніс, ні́сши — несу́ (несла́, нести́); плів, плі́вши — плела́ (плести́),* а також *ріс, рі́сши — росла́, рости́.*

б) П р и с л о в о т в о р е н н і: *будівни́к* (пор. *будо́ва*), *ві́льний* (пор. *во́ля*), *кі́лля* (пор. *кола́*), *підні́жжя* (пор. *нога́*), *подві́р'я* (пор. *двора́*), *робітни́к* (пор. *робо́та*); *зі́лля* (пор. *зеле́ний*), *сі́льський* (пор. *село́*) та ін.

О, Е, що не переходять в і

2. **О, е** не переходять в **і** в закритому складі в таких випадках:

а) Коли ці звуки вставні або випадні: *вікно́ — ві́кон, земля́ — земе́ль, ка́зка — казо́к, со́тня — со́тень; ві́тер — ві́тру, ві́тер — ві́тру, во́гонь — вогню́, день — дня, розде́р — розідра́ти, сму́ток — сму́тку, сон — сну, тра́вень — тра́вня.*

Примітка 1. В окремих словах при їх зміні **о, е** не випадають: *лоб — ло́ба, мох — мо́ху, рот — ро́та, лев — ле́ва.*

Примітка 2. За аналогією до форм *книжо́к, казо́к* маємо **о** між приголосними в родовому множини й від деяких іншомовних слів: *а́рка — а́рок, ма́рка — ма́рок, па́пка — па́пок* тощо; але: *парт, форм, сакль* та ін.

б) У групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *торг — то́ргу, хорт — хорта́, смерть — сме́рті, вовк — во́вка, шовк — шо́вку.*

Виняток: *погі́рдний* (пор. *пого́рда*).

в) У групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-,** а також **-еле-**: *горо́д, моро́з, по́дорож, по́рох, сто́рож; во́лос, со́лод; бе́рег, пе́ред, се́ред, че́рез; зе́лень, пе́лех, ше́лест* та ін.

Але: *морі́г, оборі́г, порі́г, про́сторінь, смо́рід.*

г) У родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-ення**: *зна́чень (зна́чення), поло́жень (поло́ження), тве́рджень (тве́рдження), тво́рень (тво́рення).*

д) В абревіатурах і в похідних утвореннях: *колго́сп, комсомо́л, торгпре́д* та ін.

е) У словах іншомовного походження: *агроно́м, інжене́р, студе́нт, том* та ін.

Примітка. За аналогією з тими словами української мови, де є чергування **о, е** з **і**, таке чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Анті́н — Анто́на, ґніт — ґнота́, ко́лір — ко́льору, Про́кіп — Про́копа; курі́нь — куреня́, папі́р — папе́ру,*

Відхилення в чергуванні О—І, Е—І

3. Є цілий ряд випадків, коли чергування **о, е** з **і** у відкритих і закритих складах відступає від наведених правил:

а) **І** наявне у відкритому складі в словах з вирівняною за іншими відмінками чи формами основою:

1) у формах називного відмінка однини: *гребінéць (гребінця́), дзвінóк (дзвінкá, дзвінкý, дзвінкóм), камінéць (камінця́), кíготь (кíгтя), кілóк (кілкá), кінéць (кінця́), нíготь (нíгтя), олівéць (олівця́), ремінéць (ремінця́), рíвень (рíвня), стіжóк (стіжкá), торгівéць (торгівця́), фахівéць (фахівця́)* та ін.;

2) у формах родового відмінка множини: *вíкон (вікнó), вíчок (вíчко), гілóк (гíлка), зірóк (зíрка), кілéць (кільцé), лíжок (лíжко), нíжок (нíжка, нíжки), плітóк (плíтка);*

3) у зменшених формах іменників за аналогією до таких форм, як *кіл — кілкá, міст — місткá, гíрка* (де **і** в закритому складі): *кілóчок, містóчок, ніжéнька, гíронька;* але *слівцé — словéчко.*

б) У групах **-оро-, -оло-, -ере- о, е** переходять в **і**:

1) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (здебільшого з рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к(а)** зі значенням зменшеності: *бородá — борíд — борíдка, боронá — борíн — борíнка, головá — голíв — голíвка* (і *голóвка* — з іншим значенням), *сторонá — сторíн — сторíнка, чередá — черíд — черíдка;*

2) у родовому відмінку множини іменників здебільшого середнього роду й відповідних зменшених іменниках: *болóто — болíт — болíтце, ворóта — ворíт — ворíтця, долотó — долíт — долíтце,* але: *дéрево — дерéв — деревцé, джерелó — джерéл — джерéльце;*

3) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездорíжжя, Запорíжжя, підборíддя, роздорíжжя* (але: *лівобережжя, узбережжя*), а також без подовження: *безголів'я, поголів'я,* хоч *безголóсся, повноголóсся.*

в) **І** в закритому складі виступає у формах чоловічого роду однини дієслів минулого часу й дієприслівників з повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого та середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волíк, волíкши (волoкти́), зберíг, зберíгши (зберегти́), стерíг, стерíгши (стерегти́),* бо: *волоклá, збереглá, стереглá; волоклó, збереглó, стереглó* та ін. Але: *борóв, колóв, молóв, полóв, порóв,* бо: *борóла, колóла, молóла, полóла, порóла* та ін.

г) У віддієслівних іменниках середнього роду на **-ння і** звичайно буває тільки під наголосом, а без наголосу **е**: *носíння, ходíння; врáження, завéршення, збíльшення, знáчення* й *значíння, поя́снення.* Але: *варéння* (і *варíння, вáрення* — про-

цес), *вче́ння*. Так само **-ення,** а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен:** *наймéння*.

д) **О, е** наявні в закритому складі:

1) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним відмінком основою: *борéць — борця́* (*борцéві, борцéм* та ін.), *ви́борець — ви́борця, ловéць — ловця́, творéць — творця́; мотóк — мотка́, носóк — носка́, па́росток — па́ростка; вóдень — вóдню, котéл — котла́, орéл — орла́;*

2) у повноголосних формах **-оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колóд (колóдка), долóнь (долóнька), сорóк, огорóж, ма́рок, нагорóд* (від них немає зменшених форм з **і**). Але: *доріг, доріжка, корів, корівка, беріз, берізка* (проте *берéзка* — виткий бур'ян);

3) у родовому відмінку множини ряду іменників переважно жіночого роду: *будóв, вод, істóт, оснóв, підпóр, проб, субóт, топóль (топóлька), шкод; лелéк, меж, озéр (озéрце́), потрéб,* але: *осіб, підків;*

4) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов (-ьов, -йов), -ев (-єв):** *Ма́лишев — ма́лишевський, Па́влов — па́вловський*. Але в прикметниках, утворених від власних імен на **-ів (-їв),** зберігається **і (ї):** *Гаври́лів — гаври́лівський* (див. ще § 113, п. 2);

5) у ряді префіксальних безсуфіксних іменників типу: *затóн, затóр, переóр, потóп, пóчеп* (під впливом родового відмінка однини: *затóну, затóру, переóру, потóпу, пóчепу);* але звичайно *потік, розгін, удій*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширюється на решту форм: *óпік* (родовий однини *óпіку*);

6) під наголосом у словотвірних частинах **-вод, -воз, -нос, -роб** складних слів, що означають людей за родом діяльності та в похідних утвореннях: *діловóд, діловóдство, екскурсовóд; водовóз; дровонóс; хліборóб, хліборóбство, чорнорóб* і т. ін. Проте в словах, що означають предмети, та в похідних утвореннях такий **о**, незалежно від наголосу, переходить в **і**: *водопрóвід, газопрóвід, газопровідний, електропрóвід, трубопрóвід;* у словах же зі складником **-воз о** здебільшого зберігається: *електровóз, лісовóз, тепловóз*. Незалежно від семантики слова в словотвірних частинах **-хід, -ріг** виступає тільки **і**: *всюдихід, місяцехід, пішохід, пішохідний, самохід, самохідний, стравохід, швидкохід, швидкохідний; козеріг* і *Козеріг* (сузір'я), *носоріг* і т. ін.

7) у ряді слів книжного й церковного походження та в похідних: *Бог, верхóвний, виробни́цтво, ви́рок, закóн, закóнний, нарóд, нарóдний, основни́й, потóп, пра́пор, пророк, слов-*

ник, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемовський, Боровиковський, Грабовський, Котляревський, Писемський* і т. ін. Але: *Вериківський, Желехівський, Миньківський.*

Чергування Е—О після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й

§ 9. 1. Після **ж, ч, ш, щ, дж, й** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоруського **и**) пишеться **е**: *вечеря, вишень, джерело, женити, ніженька, пшениця, стаєнь, увечері, учень, чернетка, четвертий, шестиденка, щеміти, щетина.*

Після **ж, ч, ш, щ, дж, й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а, о, у** та **и** (яке походить від давньоруського **ы**) пишеться **о**: *бджола, будиночок, вечори* (пор. *вечеря*), *жонатий* (пор. *женити*), *іграшок, копійок, пшоно* (пор. *пшениця*), *чоловік, чомусь, чорний* (пор. *чернетка*), *чотири* (пор. *четвертий*), *шостий* (пор. *шести*), *щока.*

Примітка. У словах *ложечка — ложечок, книжечка — книжечок, лієчка — лієчок* і под. зберігається **е** (**є**), бо приголосний **ч** у дальшому складі в давні часи був м'яким.

2. **О** виступає замість сподіваного **е** після шиплячих та **й** перед м'яким приголосним:

а) В іменниках жіночого роду III відміни в суфіксі **-ост(і)**: *безкрайості, меншості, пекучості, свіжості* та ін. (відповідно до *вічності, радості* й т. ін., де **о** йде не після шиплячих).

б) У давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолі, на бджолі, на вечорі, пшоні, у пшоні, щоці, на щоці* (відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджола, бджолу, вечора, вечори* та ін.).

в) У закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкрайої, безкрайою, гарячої, гарячою, нашої, нашою, першої, першою* та ін. (відповідно до *безкрайого, безкрайому, нашого* та ін. або до *другої, молодої* тощо, де **о** закономірне).

г) У похідних утвореннях типу *вечоріти, вечоріє* (відповідно до *вечора, вечорові* й т. ін.), *чорніти, чорніє, чорниці, чорнити, чорнило* та ін. (відповідно до *чорний, чорного* тощо).

Примітка. У прислівниках типу *вороже, гаряче* після шиплячих пишеться е; але: *творчо, законодавчо, хижо* та ін.

Чергування голосних у дієслівних коренях

Чергування О—А

§ 10. 1. Це чергування відбувається в коренях низки дієслів, змінюючи їх значення. Дієслова з **о** звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова з **а** — повторювану, багаторазову дію: *гонити — ганяти, котити —*

качáти, крóїти — крáяти, ломи́ти — ламáти, могти́, змогти́, допомогти́ та ін.— *вимагáти, допомагáти; скóчити — скакáти; схопи́ти — хапáти; стоя́ти — стáти.*

Однак більшість дієслів має кореневий **о**, що не чергується з **а**: *ви́мовити — вимовля́ти, ви́ростити — вирóщувати, прости́ти — прощáти, винóшувати, відгорóджувати, договóрювати, заспокóювати, перекóнувати, установлювати* та ін., але *ви́провадити — випроводжáти.*

Е (невипадний) — І (невипадний)

2. Це чергування теж відбувається в коренях дієслів, змінюючи їх значення: **е** виступає в префіксальних морфемах дієслів доконаного виду, **і** — в дієсловах недоконаного виду: *ви́гребти — вигрібáти, ви́коренити — викорíнювати, ви́пекти — випікáти, замести́ — замітáти, зберегти́ — зберігáти, летíти — літáти, наректи́ — нарікáти, спостерегти́ — спостерігáти, причепи́ти — чіпля́ти* й *чіпáти* (так само *ви́волокти — виволікáти,* де **о** чергується з **і**).

Е чергується з **і** також у дієсловах із суфіксом **-ува-** **(-юва-),** коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-ння**: *брехáти — набрíхувати, ви́коренити — викорíнювати, завертíти — завíрчувати, тесáти — затíсувати, чекáти — очíкувати; ви́корінення — викорíнювання, чекáння — очíкування;* так само *ви́полоскати — виполíскувати* (де **о** чергується з **і**). Але: *вивéршувати, завéршувати, перевéршувати, потребувáти, прищéплювати.*

Е (випадний) — И

Випадний **е** чергується з **и** перед **л, р**: *берý — брáти — вибирáти, ви́стелю — ви́слати — вистилáти, завмéр — замри́ — завмирáти, запéр — запри́ — запирáти, стер — зітри́ — стирáти* та ін.

Чергування У—В

§ 11. 1. В українській мові чергуються як прийменники **у, в,** так і префікси **у-, в-** у словах. **У** вживається для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

а) Між приголосними: *Наш учитель; Десь у хлібах кричав перепел.*

б) На початку речення перед приголосним: *У присмерку літають ластівки так низько* (Павличко); *Увійшли до хати: У лісі стояв гамір, пахло квітами.*

в) Незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними **в, ф,** а також перед сполученнями літер **льв, св, тв, хв** і под.: *Сидимо у вагоні; Не спитавши броду, не сунься у воду* (Приказка); *Велике значення у формуванні характеру має самовиховання; Одягнена у хвою, шумить дрімуча тайга.*

г) Після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним: *Стоїть на видноколі мати — у неї вчись* (Б. Олійник);

Це було... у Києві; До мене зайшла товаришка, учителька із сусіднього села.

2. **В** уживається для того, щоб уникнути збігу голосних:

а) Між голосними: *У нього в очах засвітилась відрада* (Панас Мирний); *Була в Одесі; Прочитала в оголошенні.*

б) На початку речення перед голосними: *В очах його світилась надія; В Антарктиді працюють наукові експедиції.*

в) Після голосного перед більшістю приголосних (крім **в, ф, льв, св, хв** і под.): *Пішла в садок вишневий* (Шевченко); *Люди врозкид розляглися в траві* (Гордієнко).

3. **У — В не чергуються:**

а) У словах, що вживаються тільки з **в** або тільки з **у**: *вда́ча, вклад, впра́ва, вступ* (і *уда́ча, укла́д, упра́ва, усту́п* — з іншими значеннями); *взає́мини, вла́да, вла́сний, власти́вість, вплив* і т. ін.; *ува́га, уда́рник, узбере́жжя, ука́з, умо́ва, уста́лення, устано́ва, уя́ва,* а також у похідних утвореннях: *вступни́й, вла́дар, ува́жність, уда́рницький, умо́вний* та ін.

б) У власних іменах і в словах іншомовного походження: *Вдове́нко, Вру́бель, Владиво́сто́к; Уго́рщина, Удовиче́нко, Ура́л, уверт́юра, ультима́тум, уто́пія* та ін.

Примітка. У поезії поряд із звичайною формою *Украї́на* іноді вживається *Вкраї́на.*

Чергування І—Й

§ 12. Сполучник **і** та початковий ненаголошений **і** в ряді випадків чергуються з **й** у тих же позиціях, що й **у — в.**

1. **І** вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

а) Після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словами з початковим приголосним звуком: *Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні* (Павличко); *Вірю в пам'ять і серце людське* (Б. Олійник).

б) На початку речення: *І долом геть собі село Понад водою простяглось* (Шевченко); *І приковують* [гори] *до себе очі, і ваблять у свою далечінь імлисту* (Коцюбинський).

2. **Й** уживається, щоб уникнути збігу голосних:

а) Між голосними: *У садку співали Ольга й Андрій; Оце й уся врода* (Панас Мирний); *Квітли вишні й одцвітали* (Малицький).

б) Після голосного перед приголосним: *Навчає баєчка великого й малого* (Глібов); *На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щебетання й пісня пташки* (Щоголів).

Примітка. Так само чергується початковий ненаголошений **і** з **й** у словах: *іме́ння — йме́ння, імові́рний — ймові́рний, іти́ — йти́, іти́ся — йти́ся (іде́ться — йде́ться).*

3. **Чергування і — й не буває:**

а) При зіставленні понять:

Дні і ночі; Батьки і діти; Війна і мир.

б) Перед словом, що починається на **й, є, ї, ю, я:**

Ольга і Йосип — друзі;

І раптом людська тінь майнула.

Куди, для чого, хто і як? (Рильський).

в) Після паузи: *Щось такеє бачить око, І серце жде чогось* (Шевченко).

Чергування з—із—зі(зо)

§ 13. Варіанти прийменника **з — із — зі** (зрідка **зо**) чергуються на тій же підставі, що й **в — у, і — й.**

1. **З** уживається:

а) Перед голосним початку слова незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *З одним рибалкою він дуже подружив* (Глібов); *Диктант з української мови.*

б) Перед приголосним (крім **с, ш**), рідше — сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: *Плугатарі з плугами йдуть* (Шевченко); *З її приїздом якось повеселіла хата* (Леся Українка); *Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд я з любов'ю повертав* (Малицький).

Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, вживають **із** або **зі**.

2. Варіант **із** уживається переважно між свистячими й шиплячими звуками **(з, с, ц, ч, ш, щ)** та між групами приголосних (після них або перед ними): *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (Коцюбинський); *Лист із Бразилії* (Франко); *І місив новий заміс із тіста старого* (Драч); *Родина із семи чоловік; Гнат... запріг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (Стельмах); *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (Нар. пісня); *Із шовку виготовили вітрила.*

3. **Зі** вживається перед сполученням приголосних початку слова, зокрема коли початковими виступають **з, с, ш, щ** і т. ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Ви зустріли ворога з палаючою ненавистю в очах, зі зброєю в руках* (Яновський); *Зі школи на майдан вивалила дітвора* (Головко); *Війнув зі Сходу легіт волі* (Павличко); *Балада зі знаком запитання* (Драч).

Примітка. Зо як фонетичний варіант прийменника **зі** завжди виступає при числівниках **два, три**: *позичив зо дві сотні;* може виступати й при займеннику **мною**: *зі (зо) мною,* але тільки *зі Львова.*

ПРИГОЛОСНІ

Літера Г

§ 14. Літера **г** передає на письмі гортанний щілинний приголосний як в українських словах: *гáдка, гей, могýтній, плуг,* так і в іншомовних (на місці **h, g**) давнішого походження: *газéта, генерáл, грáмота, Євáнгеліє; Гéгель, Гомéр, Áнглія, Гаáга,* а також у недавніх запозиченнях, часто вживаних, особливо в звукосполученнях **гео-, -лог-, -гог-, -грам-, -граф-**: *агітáція, агрéсія, горизóнт, магазúн; геогрáфія, геолóгія, педагóг, кілогрáм, фотогрáфія* (див. ще § 87).

Літера Ґ

§ 15. Літера **ґ** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний як в українських словах, так і в давнозапозичених і зукраїнізованих: *áґрус, ґáва, ґáзда, ґандж, ґáнок, ґатýнок, ґвалт, ґвалтувáти, ґéґати, ґедзь, ґелґотáти, ґерґотáти, ґерґотíти, ґúґнути, ґирлúґа, ґлей, ґніт* (у лампі), *ґóгель-мóгель, ґрасувáти, ґрáти* (іменник), *ґратчáстий, ґрéчний, ґринджóли, ґрунт, ґýдзик, ґýля, джиґýн, дзúґа, дзúґлик* тощо та похідні від них, а також у прізвищах *Ґалаґáн, Ґудзь* і под.

Примітка. У власних назвах іншомовного походження етимологічний g згідно з усталеною традицією вимовляється як **г**; проте збереження g у вимові не є порушенням орфоепічної норми. Отже, правильною є вимова: *Гданськ* і *Ґданськ, Гренлáндія* й *Ґренлáндія, Гібралтáр* і *Ґібралтáр; Гарібáльді* й *Ґарібáльді, Гéте* й *Ґéте.*

Позначення м'якості приголосних

Коли пишеться Ь

§ 16. Знаком **ь** позначається м'якість приголосних звуків.

1. **Ь** пишеться:

а) Після м'яких **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *вісь, ґедзь, кінь, мідь, нáморозь, пáлець, суть, швець; блúзько, вóсьмий, ганьбá, Грицькó, дя́дько, кільцé, молотьбá.*

б) Після м'яких приголосних у середині складу перед **о**: *дьóготь, дзьоб, льон, сьóмий, трьох, тьóхкати.*

Примітка. Про вживання **ь** у словах іншомовного походження див. § 93; у прізвищах — § 104, п. 9, 12а; у географічних назвах — § 109, п. 9.

2. Зокрема **ь** пишеться:

а) У словах на:

1) **-зький, -ський, -цький; -зькість, -ськість, -цькість; -зько, -сько, -цько; -зькому, -ському, -цькому; -зьки, -ськи, -цьки:** *близькúй, вузькúй, радя́нський, донéцький; блúзькість, лю́дськість; блúзько, вíйсько, багáцько; по-францýзькому (по-францýзьки), по-украї́нському (по-украї́нськи), по-німéцькому (по-німéцьки).*

Примітка. У словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), порский, різкий* і похідних утвореннях: *боязкість, в'язкість, баско, різко* тощо знак м'якшення не пишеться, оскільки тут **з**, **с** разом із **к** не творять суфіксів **-зк-**, **-ск-**.

2) **-енька, -енько, -онька, -онько; -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький**: *рученька, батенько, голівонька, соколонько; гарненький, малесенький, свіжісінький, тонюсінький.*

б) Після м'якого **л** перед наступним приголосним: *їдальня, кільце, ковальський, комсомольський, пальці, сільський, спільник.*

Примітка. Не ставиться м'який знак після **л** у групах **-лц-**, **-лч-**, коли вони походять із **-лк-**: *балка — балці, галка — галці, галченя, комсомолка — комсомолці, Наталка — Наталці, Наталчин, рибалка — рибалці, рибалчин, спілка — спілці, спілчанський,* але: *Галька — Гальці, Гальчин.*

в) У родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи І відміни й середнього роду на **-нн(я)**, **-ц(е)** ІІ відміни: *друкарень, їдалень, крамниць, матриць, пісень, робітниць, стаєнь; бажань, знань, кілець, місць, сердець* і *серць.*

г) У дієслівних формах дійсного та наказового способу: *будить, будять, здається, косить, косять, коситься, робить, роблять, робиться, ходить, ходять; будь, будьте, винось, виносьте, виносься, кинь, киньте, стань, станьте, трать, тратьте* (див. ще § 83, прим. 1).

Примітка. Про вживання **ь** в словах іншомовного походження та у власних назвах див. § 93; § 109, п. 9)

Коли Ь не пишеться

§ 17. Знак м'якшення **(ь)** не пишеться:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вірте, кобзар, лікар, перевір, секретар, тепер, школяр, Харків.*

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксами **-ств(о)**, **-ськ(ий)**: *інженер, інший, кінчик, менший, тонший, Уманщина; волинський, громадянський, радянський, селянський; громадянство, селянство.* Але: *бриньчати, доньчин, няньчин, няньчити* та ін., бо в твірних іменниках між приголосними виступає **ь**: *бренькіт, донька, нянька.*

3. Після м'яких приголосних, крім **л**, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: *вінця, кінцівка, користю, ланцюжок, радість, світ, свято, слід, сміх, сніг, сніп, сьогодні, танцювати, щастя;* але: *різьбяр* (і *різьбар*), *тьмяний* і похідні від них.

Примітка. Коли **ь** уживається у формі називного відмінка іменника, то він зберігається й у всіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його нема, то й в інших відмінках він не пишеться; пор.: *Галька — Гальці, дівчинонька — дівчинонці, письмо — на письмі,*

рéдька — рéдьці; але: *гáлка — гáлці, сторíнка — сторíнці, пáсмо — у пáсмі.*

4. Після **л** в іменникових суфіксах **-алн(о), -илн(о)**: *дéржално, пýжално, ціпúлно* та ін., але в зменшених формах **ь** пишеться: *дéржальце, пýжальце* й под.

5. Між подовженими м'якими приголосними: *буття́, волóсся, галýззя, гілля́стий, життя́, камíння, ллє́ться, прилáддя, рáнній, сíллю.*

6. Після **д, н, т** перед суфіксами **-ченк(о), -чук, -чишин**: *безбáтченко, Пáнченко, Фéдченко; Радчýк, Степанчýк; Гринчúшин, Федчúшин,* але після **л** пишеться **ь**: *Михáльченко, Михальчýк.*

7. Після **ц** у кінці слів — іменників чоловічого роду іншомовного походження: *Галáц, кварц, палáц, пая́ц, Суéц, шприц,* а також у деяких вигуках: *бац, буц, гоц, клац.*

Зміни приголосних при збігу їх

Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-

§ 18. 1. При словотворенні приголосні звуки часто змінюються.

а) Група приголосних **-цьк-** змінюється в **-чч-** при творенні іменників із суфіксом **-ин(а)**: *воя́цький — воя́ччина, козáцький — козáччина, німéцький — Німéччина, турéцький — Турéччина;* але: *гáлицький — Галичинá.*

б) Групи приголосних **-ськ-, -ск-** змінюються в **-щ-** при творенні іменників із суфіксом **-ин(а)**: *віск — вощúна, ліска — ліщúна, пісóк (піскý) — піщúна, полтáвський — Полтáвщина.*

в) Групи приголосних **-ск-, -шк-** змінюються в **-щ-** при творенні прикметників та іменників із суфіксом **-ан- (-ян-)**: *віск — вощáний — вощáнка, дóшка — дощаний, пісóк (піскý) — піщáний.*

г) Групи приголосних **-ск-, -ст-** змінюються в **щ**, група **-зк-** у **-жч-** при творенні багатьох форм дієслів II дієвідміни: *вéреск — верещáти, верещý, верещúш* і т. д.; *простúти — прощáти, прощáю, прощáєш* і т. д.; *прощý,* але: *простúш, простúть* і т. д.; *брязк — бряжчáти, бряжчý, бряжчúш* і т. д.

д) Групи приголосних **-ськ-, -зьк-** відповідно змінюються в **-щ-, -жч-** при творенні прізвищ на **-енко, -ук**: *Васькó — Вáщенко — Ващýк, Іськó — Іщенко — Іщýк, Онúсько — Онúщенко — Онищýк, Водолáзький — Водолáжченко, Кузькó — Кужчéнко.*

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із групами **-ск-, -ськ- с** на письмі зберігається, а **к** переходить у **ч**:

Параска — Парасчин, Ониська — Онисьчин; **-шк-** дає **щ**: *Меланка — Мелащин.*

Зміни приголосних перед -СЬК(ИЙ), -СТВ(О)

2. Перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси.

а) **К, ць, ч** + **-ськ(ий), -ств(о)** дають **-цьк(ий), -цтв(о)**: *більшовик — більшовицький, молодець — молодецький, молодецтво, парубок — парубоцький — парубоцтво, ткач — ткацький — ткацтво.*

б) **Г, ж, з** + **-ськ(ий), -ств(о)** дають **-зьк(ий), -зтв(о)**: *боягуз — боягузький — боягузтво, Запоріжжя — запорізький, Париж — паризький, Прага — празький, убогий — убозтво.*

в) **Х, ш, с** + **-ськ(ий), -ств(о)** дають **-ськ(ий), -ств(о)**: *залісся — заліський, птах — птаство, товариш — товариський — товариство.*

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** на письмі зберігаються: *багатий — багатство, брат — братський — братство, завод — заводський, інтелігент — інтелігентський, люд — людський — людство, марксист — марксистський, студент — студентський — студентство.*

Примітка. Про творення прикметників із суфіксом **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів див. § 113.

Зміни приголосних перед -Ш(ИЙ) у вищому ступені прикметників (прислівників)

3. У вищому ступені прикметників і прислівників **г, ж, з** перед суфіксом **-ш(ий)** змінюються в **-жч(ий)**, а **с** + **ш(ий)** — у **-щ(ий)**: *високий — вищий (вище), вузький — вужчий (вужче), дорогий — дорожчий (дорожче), дужий — дужчий (дужче), низький — нижчий (нижче),* але: *легкий — легший (легше).*

Це стосується й дієслів, утворених від прикметників вищого ступеня: *ближчати, вужчати, кращати* та ін. і похідних від них іменників: *підвищення* (від *підвищити*), *подорожчання* (від *подорожчати*).

-ЧН-, -ШН-

4. Приголосні основи **к, ц(ь)** перед суфіксом **-н-** змінюються в **ч**: *безпека — безпечний, безпечність, безпечно; вік — вічний, вічність, вічно; кінець — кінечний, місяць — місячний, околиця — околичний, пшениця — пшеничний, рік — річний, серце — сердечний, сонце — сонячний, яйце — яєчня.* Приголосний основи **ч** зберігається: *поміч — помічний, помічник; ніч — нічний, ячмінь — ячний* (або *ячмінний*).

Виняток становлять слова: *дворушник, мірошник, рушник, рушниця, сердешний* (у значенні «бідолашний»), *соняшник, торішній.*

Примітка 1. Приголосні **ж, ч, ш, щ, т(ь)** у давальному та місцевому відмінках іменників (жін. р.) та в дієсловах перед постфіксом **-ся** на письмі зберігаються: *діжці, дочці, квітці, книжці, юшці; не вріжся, не морочся, не морщся, радишся, спиться.*

Примітка 2. Глухі приголосні основи перед дзвінкими на письмі зберігаються: *боротьба* (бо *бороти*), *молотьба* (бо *молотити*), *прохання* (бо *просити*). Так само й дзвінкі перед глухими на письмі зберігаються: *бабка, борідка, вогкий, дігтяр, кігті, книжка, легкий, нігті.* Але: *затхлий, зітхнути* (хоч *дихати*), *натхнути, тхір.*

Спрощення груп приголосних

-Ж(Д)Н-, -З(Д)Н-, -С(Т)Н-, -С(Т)Л-

§ 19. 1. У групах приголосних **-ждн-, -здн-, -стл-, -стн-** випадають **д** і **т**: *тиждень — тижня — тижневий; виїздити — виїзний, поїзд — поїзний; лестощі — улесливий, щастя — щасливий; вість — вісник, користь — корисний, честь — чесний, якість — якісний.* Але в словах: *зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, шістнадцять* літера **т** зберігається.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст,** літера **т** у групі приголосних **-стн-** зберігається, хоч відповідний звук і не вимовляється: *аванпост — аванпостний, баласт — баластний, компост — компостний, контраст — контрастний, форпост — форпостний.*

-З(К)Н-, -С(К)Н-

2. У групах приголосних **-зкн-, -скн-** випадає **к** при творенні дієслів із суфіксом **-ну-:** *бризк — бризнути, брязк — брязнути, блиск — блиснути, писк — писнути, плюск — плюснути, тріск — тріснути;* але: *випуск — випускний, виск — вискнути, риск — рискнути.*

-С(Л)Н-

3. У групі приголосних **-слн-** випадає **л:** *масло — масний, мисль — умисний, навмисне; ремесло — ремісник.*

Подвоєння та подовження приголосних

Подвоєння приголосних при збігу їх

§ 20. 1. Подвоєні приголосні маємо при збігу однакових приголосних:

а) Префікса й кореня: *ввіч, ввічливий, віддати, відділ, заввишки, ззаду, оббити, роззброїти, роззява.*

Примітка. Не подвоюються приголосні в таких словах, як *отой, отут, отак, отам, отепер, отоді,* а також *оцей* тощо.

б) Кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: *військкомат* (військовий комісаріат), *міськком* (міський комітет), *юннат* (юний натураліст).

в) Кореня або основи на **-н- (-нь-)** і суфіксів **-н(ий) [-н(і)й], -ник, -ниц(я):** *вина́ — безви́нний, день — де́нний, зако́н — зако́нний, кінь — кі́нний, причи́на — причи́нний; о́сінь — осінній, ра́нок — ра́нній; баштá́нник, годи́нник, письме́нник; віко́нниця, Ві́нниця.*

Подвоєння **н** зберігається й перед суфіксом **-ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із подвоєним **н**: *безви́нний — безви́нність — безви́нно, зако́нний — зако́нність — зако́нно, тума́нний — тума́нність — тума́нно.*

г) Основи дієслова минулого часу на **с** і постфікса **-ся:** *ви́нісся, па́сся, розрі́сся, тря́сся.*

-ЕНН(ИЙ), -АНН(ИЙ)

2. Буквосполучення **-нн-** пишеться:

а) У збільшувально-підсилювальному суфіксі **-енн(ий):** *здорове́нний, силе́нний, числе́нний.*

б) У прикметниках на **-енн(ий), -анн(ий) [-янн(ий)]** зі значенням можливості або неможливості дії: *здійсне́нний, невблага́нний, недозволе́нний, недоторка́нний, незрівня́нний, нечисле́нний, непримире́нний, несказа́нний, нескінче́нний* та в прикметнику *стара́нний* з відтінком підсилення.

в) У прикметниках на **-енн(ий)** старослов'янського походження: *благослове́нний, блаже́нний, огне́нний, свяще́нний.*

Буквосполучення **-нн-** зберігається й в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *здійсне́нність, стара́нність, стара́нно, числе́нність, числе́нно* тощо.

Примітка. Н не подвоюється в дієприкметниках: *ви́вершений, ви́хований, зро́блений, індустріалізо́ваний, по́браний, ска́заний, спе́чений,* як і в прикметниках на **-ений** з відповідних дієприкметників (з іншим наголосом): *варе́ний* (пор. *ва́рений*), *пече́ний* (пор. дієприкметник *пе́чений*) та ін., а також у прикметнику *довгожда́ний.*

Треба розрізняти такі слова, як *здійсне́нний* (який може здійснюватися — прикметник) і *здійснений* (який здійснився — дієприкметник), *нездола́нний* (непереможний) і *нездо́ланий* (якого не подолали), *незліче́нний* (представлений у дуже великій кількості) і *незлі́чений* (не порахований) та ін.

3. Подвоюються приголосні в словах: *бовва́н, Га́нна, лляни́й, овва́, сса́ти,* а також у похідних: *бовваніти, Га́ннин, ви́ссати, ссавці* та ін.

Подовження приголосних перед Я, Ю, Є, І

4. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, щ, ц, ч** подовжуються (а на письмі позначаються двома літерами), коли вони стоять після голосного:

а) Перед **я, ю, і, є** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): *зна́ряддя, знаря́ддю, на знаря́дді* та ін.; *життя́, життю́, у житті́; моту́ззя, у моту́ззі; коло́сся, коло́ссю, у коло́ссі; гілля́, гіллю́, на гіллі́; знання́, знанню́, у знанні́; збі́жжя, збі́жжю, у збі́жжі; сторі́ччя, сторі́ччю, у сторі́ччі; підда́шшя, підда́шшю, на підда́шші;*

а також у похідних словах: *гілля́ — гілля́стий, гілля́чка; життя́ — життє́вий* (і *життьови́й*), *життє́пис* та ін. Але: *знань, знаря́дь, підда́ш, сторі́ч, угі́дь*.

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігається: *відкриття́ — відкриттів, почуття́ — почуттів*.

б) Перед **я, ю, і, е** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду І відміни (за винятком родового множини з закінченням **-ей**): *суддя́, судді́, суддю́, су́ддів* і т. ін.; *стаття́, статті́, статте́ю* (але в родовому множини — *стате́й*); *рілля́, ріллі́, ріллю́, рілле́ю; Ілля́, Іллі́, Іллю́, Ілле́ю* та ін.

в) Перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *мо́лодь — мо́лоддю, мить — ми́ттю, мазь — ма́ззю, вісь — віссю, міць — міццю, сіль — сіллю, тінь — тінню, по́дорож — по́дорожжю, ніч — ніччю, ро́зкіш — ро́зкішшю*.

Але: *мо́лодість — мо́лодістю, по́вість — по́вістю, кров — кро́в'ю, ма́тір — ма́тір'ю, при́горщ — при́горщю*. В називному відмінку однини вони закінчуються на два приголосних (у тому числі **шч** — на письмі **щ**), губний або **р**.

г) Перед **я, ю** в прислівниках типу *зра́ння, навманя́, спро́сóння; попідвіко́нню, попідти́нню*.

д) Перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслова *ли́ти (ли́тися): ллю, ллєш, ллємо́, ллєте́, ллють, ллє́ться, ллю́ться,* а також у похідних: *ви́ллю, наллю́* та ін.

Примітка. Приголосні не подовжуються в словах: *кутя́, попадя́, свиня́,* у формах числівника *тре́тя, тре́тє* та ін.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

З- (ІЗ-, ЗІ-) **§ 21.** 1. Префікс **з** перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х** переходить у **с**: *сказа́ти, спалахну́ти, стве́рдити, сфотографува́ти, схил*. Перед усіма іншими приголосними пишеться **з-** (іноді **із-**): *зба́вити, звести́, зжи́тися, ззирну́тися, зсади́ти, зці́пити, зчепи́ти, зши́ток, ізно́в*.

Префікс **з-(с-)** виступає переважно в словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконо́мити, з'є́днувати, зігнорува́ти, з'їзд, зорієнтува́тися, зумо́вити, зга́слий, зма́зати, знадли́вий, скороти́ти, склад* і под.

У тих випадках, коли корінь слова починається сполученням приголосних, як правило, пишеться префікс **зі-**: *зібга́ти, зігну́ти, зідра́ти, зізна́тися, зімкну́ти, зіпсува́тися, зіста́-*

вити, зіткнення, зіщулитися тощо. Префікс **зі-** вживається також у словах з коренем, перший склад якого становить сполучення губного та йотованого звукосполучення: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ястися* тощо. У деяких словах префікс **зі-** чергується з **зо-**: *зігрівати* й *зогрівати, зімлівати* й *зомлівати, зіпрівати* й *зопрівати, зітліти* й *зотліти.*

БЕЗ-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ- та ін.

2. У всіх префіксах — **без-, від- (од-), між-, над-, об-, під-, перед-, понад-, пред-, роз-, через-** — кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими не змінюється: *безкраїй, безкорисливий, відкриття, відстань, міжконтинентальний, міжпланетний, надпотужний, обпалити, обтрусити, підтримка, передплата, передчасний, понадплановий, представник, розтягнути, розчин, розхитати, черезплічник.*

ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ

3. Слід розрізняти префікси **пре-** і **при-**: префікс **пре-** вживається переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки: *прегарний, презавзятий, прекрасний, премудрий; прекрасно, препогано;* префікс **при-** вживається переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, а також у похідних словах: *прибігти, прибудувати, прикрутити, приборкати, пришвидшити; прибуття, притулок, прибраний, привабливо.*

Крім того, префікс **пре-** виступає в словах *презирливий, презирство* й у словах старослов'янського походження: *преосвященний, преподобний, престол,* а префікс **при-** вживається в іменниках та прикметниках, утворених від поєднання іменників із прийменниками: *пригірок, прийрок; прибережний, прикордонний.*

Префікс **прі-** вживається тільки в словах *прізвисько, прізвище, прірва.*

ПРАВОПИС СУФІКСІВ

Іменникові суфікси

-ИК, -НИК та ін.

§ 22. 1. Суфікси **-ик, -ник, -івник, -чик (-щик)** пишуться з **и**: *братик, вузлик, передовик; гірник, кулеметник; газівник, працівник; хлопчик, прапорщик.*

Примітка. Слід відрізняти український суфікс **-ик** від іншомовних **-ик, -ік (-їк)**. В іншомовних суфіксах пишеться **и** або **і (ї)** відповідно до правил правопису **и** та **і (ї)** в словах іншомовного походження: *історик, медик, фізик,* але: *механік, прозаїк, хімік.*

-ИВ(О)

2. Суфікс **-ив(о)**, що вживається для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці, пишеться тільки з **и**: *вариво, добриво, куриво, меливо,*

мере́живо, мі́сиво, моро́зиво, па́ливо, пе́чиво, пря́диво; але: *ма́рево* (не матеріал і не продукт праці).

-АЛЬНИК, -ИЛЬНИК та ін.

3. У суфіксах **-альник, -ильник, -ільник, -альність** після **л** перед **н** завжди пишеться **ь**: *постача́льник, уболіва́льник, фрезерува́льник; волочи́льник, масти́льник; полі́льник; відповіда́льність, геніа́льність.*

-АЛЬ, -ЕНЬ та ін.

4. Кінцевий приголосний у суфіксах **-аль, -ень, -ець (-єць), -ість, -тель** завжди м'який, а тому всі слова з цими суфіксами пишуться з **ь**: *кова́ль, скрипа́ль; ве́летень, в'я́зень; бельгі́єць, мовозна́вець, перемо́жець; зда́тність, сві́жість; вихова́тель, люби́тель.*

-ИННЯ, -ІННЯ та ін.

5. Суфікси **-инн(я), -інн(я), -анн(я) [-янн(я)]** пишуться з двома **н**.

Суфікс **-инн(я)** вживається в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобови́ння, гарбузи́ння, картопли́ння, павути́ння;* але: *камі́ння, корі́ння, насі́ння.*

Суфікс **-інн(я)** мають іменники середнього роду, що утворюються від дієслів із голосними основи **и** та **і**: *горі́ти — горі́ння, носи́ти — носі́ння, ходи́ти — ході́ння, шаруді́ти — шаруді́ння.*

Суфікс **-анн(я) [-янн(я)]** мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **а (я)**: *гука́ти — гука́ння, гуля́ти — гуля́ння, зроста́ти — зроста́ння, сприя́ти — сприя́ння.*

Суфікс **-енн(я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, в яких наголос падає на корінь: *зве́рнення, напру́ження, підне́сення, удоскона́лення.*

-ЕН(Я), [-ЄН(Я)]

6. Суфікс **-ен(я) [-єн(я)]** вживається в іменниках середнього роду, що означають живі істоти: *вовченя́, гусеня́, чаєня́.*

-ЕЧОК (-ЄЧОК), -ЕЧК(А) [-ЄЧК(А)], -ИЧОК, -ИЧК(А) та ін.

7. Суфікси зменшено-пестливих слів **-ечок (-єчок), -ечк(а) [-єчк(а)], -ечк(о) [-єчк(о)]** не слід змішувати із суфіксами **-ичок, -ичк(а)**: останні бувають тільки в словах, що походять від слів із суфіксами **-ик, -иц(я)**: *во́гничок, ко́шичок, ву́личка, па́личка.* В інших випадках уживаються суфікси з **е (є)**: *верше́чок, міше́чок, крає́чок; ді́жечка, копі́єчка, Марі́єчка, рі́чечка; віко́нечко, слове́чко, яе́чко.*

-ЕНК(О) [-ЄНК(О)], -ЕНЬК(О, А) [-ЄНЬК(О)]

8. Слід відрізняти суфікс **-енк(о) [-єнк(о)]** від суфікса **-еньк(о, а) [-єньк(о)]**: суфікс **-енк(о) [-єнк(о)]** вживається здебільшого в іменниках, що означають прізвища: *Гордіє́нко, Кра́вченко,* зрідка — в загальних назвах: *безба́тченко, ковале́нко;* суфікс **-еньк(о, а) [-єньк(о)]** вживається для творен-

ня пестливих назв: *бáтенько, коничéнько, сéрдéнько; ніженька, топóленька.*

-ИСЬК(О) [-ЇСЬК(О)], -ИЩ(Е) [-ЇЩ(Е)]

9. За допомогою суфіксів **-иськ(о) [-їськ(о)], -ищ(е) [-їщ(е)]** утворюються слова переважно з емоційно-негативним відтінком від іменників усіх родів, причому після приголосного пишеться **и**, після голосного — **ї**: *гноїсько, дівчйсько, хлопчйсько; вóгнище, побóїще, станóвище.*

-ОВИЧ, -ІВН(А) [-ЇВН(А)]

10. При творенні чоловічих імен по батькові вживається тільки суфікс **-ович**: *Васйльович, Дóрошович, Íгорович, Микйтович, Олексíйович, Ю́рійович.*

При творенні жіночих імен по батькові вживається суфікс **-івн(а)**, від імен на **-й** — **-ївн(а)**: *Борйсівна, Васйлівна; Гордíївна, Сергíївна, Ю́ріївна.*

Від таких імен, як *Григóрій, Ілля́, Кузьмá, Лукá, Микóла, Сáва, Хомá, Я́ків,* відповідні імена по батькові будуть: *Григóрович, Григóрівна; Іллі́ч, Іллі́вна; Кузьмйч* (і *Кýзьмович*), *Кузьмі́вна; Лукйч, Лукі́вна; Миколáйович* (і *Микóлович*), *Миколáївна* (і *Микóлівна*); *Сáвич* (і *Сáвович*), *Сáвівна; Хомйч* (і *Хóмович*), *Хомі́вна; Я́кович, Я́ківна.*

Примітка. При творенні імен по батькові в основах імен відбувається чергування **і** з **о**: *Антін — Антóнович, Антóнівна; Фéдір — Фéдорович, Фéдорівна.*

-ІВК(А) [-ЇВК(А)] -ОВК(А)

11. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, вживається суфікс **-івк(а) [-ївк(а)]**: *голі́вка, долі́вка, маї́вка, ножі́вка, полі́вка, спиртí вка, частí вка, шалí вка, шихтí вка.*

У деяких іменниках уживається суфікс **-овк(а)**: *голóвка* (капусти), *духóвка, зарисóвка, підготóвка.*

-ОК

12. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживається суфікс **-ок** із випадним **о** в непрямих відмінках: *вершóк, гайóк, кийóк, кілóк, лужóк, стручóк;* після м'яких приголосних перед суфіксом **-ок** пишеться **ь**: *деньóк, пеньóк.*

-ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ

13. Іншомовні суфікси **-ир, -ист, -изм** виступають після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригадйр, командйр; бандурйст, дантйст, пейзажйст; класицйзм, марксйзм, терорйзм;* після решти приголосних пишеться **-ір, -іст, -ізм**: *вампі́р, гарні́р, пломбі́р; піані́ст, спеціалі́ст; комуні́зм, соціалі́зм,* але в утвореннях від власне українських коренів пишеться **-ист, -изм**: *боротьбйст, більшовйзм, побутовйзм, речовйзм* і т. ін.

Після голосних у цих суфіксах виступає **ї**: *акмеї́ст, героїзм, конвоїр.*

Прикметникові та дієприкметникові суфікси

-Н(ИЙ), -Н(ІЙ)

§ 23. 1. Суфікс **-н(ий)** уживається в переважній більшості якісних і відносних прикметників: *дру́жний* (спів), *за́хідний, мільйо́нний, прина́дний, приро́дний, фабри́чний.*

Суфікс **-н(ій)** уживається порівняно в небагатьох прикметниках (переважно відносних): *бра́тній, всесві́тній, горо́дній, да́вній, жи́тній, за́дній, кра́йній, лі́тній, майбу́тній, ма́терній, незабу́тній, осві́тній, пі́зній, ра́нній, самобу́тній, субо́тній, ха́тній* та ін. Суфікс **-н(ій)** уживається в усіх прикметниках прислівникового та іменникового походження, які мають перед цим суфіксом **ж, ш**: *бли́жній, вчора́шній, да́вні́шній, дома́шній, доро́жній, дру́жній* (потиск руки), *зо́вні́шній, коли́шній, му́жній, поздо́вжній, поро́жній, прийде́шній, ра́ні́шній, сіне́шній, спра́вжній, сього́дні́шній, туте́шній, худо́жній,* але — *поту́жний.*

Примітка. У прикметниках, твірна основа яких закінчується на **н**, приєднання суфіксів **-н(ий), -н(ій)** викликає подвоєння **н**: *знаме́нний, осі́нній, плі́нний, ра́нній, тума́нний.*

-АНН(ИЙ), -ЕНН(ИЙ), -АН(ИЙ), -ЕН(ИЙ)

2. Прикметникові суфікси **-анн(ий), -енн(ий),** які вживаються для підкреслення найвищої міри ознаки, пишуться з двома **н**: *невблага́нний, нездола́нний, неоціне́нний, несказа́нний, нескінче́нний, страше́нний* (але *жада́ний*). Подібні прикметники завжди мають наголос на суфіксі, що відрізняє їх від дієприкметників, утворених від дієслівних коренів за допомогою суфіксів **-ан(ий), -ен(ий)**: *ба́жаний, незлі́чений, неоці́нений, неподо́ланий, неска́заний, нескі́нчений.*

-ИЧН(ИЙ), -ІЧН(ИЙ) [-ЇЧН(ИЙ)]

3. Складні суфікси **-ичн(ий), -ічн(ий) [-їчн(ий)]** виступають, як правило, у прикметниках, похідних від слів іншомовного походження; при цьому після кінцевого основи **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** уживається **-ичн(ий)**: *істори́чний, класи́чний, комуністи́чний, ортопеди́чний;* після решти приголосних — **-ічн(ий)**: *академі́чний, анархі́чний, археологі́чний, епі́чний, ідилі́чний, органі́чний;* після голосних — **-їчн(ий)**: *архаї́чний, герої́чний, прозаї́чний.*

-ИН, -ЇН

4. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після приголосних (крім **й**) пишеться суфікс **-ин**: *ба́ба — ба́бин, Га́ля — Га́лин, Ко́ля — Ко́лин, Мару́ся — Мару́син, свекру́ха — свекру́шин, ті́тка — ті́тчин;* після голосних — **-їн**: *Марі́я — Марі́їн, Софі́я — Софі́їн.*

Примітка. Приголосні **г, к (шк), х** перед суфіксом **-ин** змінюються на **ж, ч(щ), ш**: *О́льга — О́льжин, дочка́ — доччи́н, Мела́шка — Мела́щин, сва́ха — сва́шин.*

-ИН(ИЙ), -ЇН(ИЙ)

5. У прикметниках із значенням присвійності, утворених від назв тварин, після приголосних (крім **й**) пишеться суфікс **-ин(ий)**: *бджолиний, голубиний, горобиний, качиний, орлиний;* після голосних і апострофа — **-їн(ий)**: *зміїний, солов'їний.*

-ИСТ(ИЙ), -ЇСТ(ИЙ)

6. Суфікс **-ист(ий)** уживається в прикметниках після приголосних: *барвистий, голосистий, іскристий,перистий* (пірчастий; але *перістий* — рябий), *променистий, урочистий;* після голосних — **-їст(ий)**: *вибоїстий, гноїстий, двоїстий, оліїстий, троїстий.*

-ЕВ(ИЙ), -ЄВ(ИЙ), -ОВ(ИЙ)

7. Суфікс **-ев(ий)** уживається в прикметниках, які мають перед цим суфіксом м'який або шиплячий приголосний і в яких наголос падає переважно на основу слова: *березнéвий, грушéвий, овочéвий, ситцевий.* У прикметниках, у яких перед суфіксом виступають м'які **н, т** або **й**, пишеться **-єв(ий)**: *алюмінієвий, дієвий, життєвий, значеннєвий, суттєвий.*

Суфікс **-ов(ий)** незалежно від наголосу вживається в прикметниках, які мають перед цим суфіксом твердий приголосний: *вітровий, казкóвий, квáрцовий, палацóвий, святкóвий, службóвий.* Крім того, суфікс **-ов(ий)** уживається в прикметниках, які мають перед цим суфіксом шиплячий (**ж, ч, ш, щ**), м'який приголосний або **й**, причому наголос падає на закінчення: *бойовий, гайовий, грошовий, дійовий, дощовий, життьовий, крайовий, нульовий, речовий, стильовий.*

Ці ж правила поширюються на правопис суфіксів **-ов-, -ев- (-єв-)** у присвійних прикметниках жін. і середн. роду: суфікс **-ов-** уживається в присвійних прикметниках, утворених від іменників твердої групи: *мáйстер — мáйстрова, мáйстрове; Петрó — Петрóва, Петрóве; робітнúк — робітникóва, робітникóве; Шевчéнко — Шевчéнкова, Шевчéнкове;* суфікс **-ев-** (після голосного **-єв-**) уживається в присвійних прикметниках, утворених від іменників м'якої та мішаної груп: *Андрíй — Андрієва, Андрієве; Íгор — Íгорева, Íгореве; кобзáр — кобзарéва, кобзарéве; скрипáль — скрипалéва, скрипалéве; стóрож — стóрожева, стóрожеве; товáриш — товáришева, товáришеве.*

У відповідних присвійних прикметниках чоловічого роду суфікси **-ов-, -ев- (-єв-)** чергуються з **-ів (-їв)**: *Василéва — Василів, мáйстрова — мáйстрів, Олексієва — Олексіїв.*

-УВАТ(ИЙ) [-ЮВАТ(ИЙ)], -ОВАТ(ИЙ), -ОВИТ(ИЙ)

8. Суфікс **-уват(ий)**, а після м'яких приголосних **-юват(ий)**, уживається в прикметниках на позначення певного вияву ознаки: *горбувáтий, круглувáтий, синювáтий, темнувáтий,* а також на виявлення невеликої міри властивості, схильності до чогось, позначуваної іменниковою основою: *дуплувáтий, злодійкувáтий, остюкувáтий, піскувáтий.*

Суфікс **-оват(ий)** уживається в прикметниках, якщо наголос падає на **о**: *плискóватий, стовбóватий.*

Суфікс **-овит(ий)** уживається на означення високого ступеня вияву ознаки: *гордовúтий, грошовúтий, талановúтий.*

Дієслівні суфікси

-УВА- (-ЮВА-), -ОВА- § 24. 1. Суфікс **-ува- (-юва-)** пишеться в дієсловах: *забілювати, керувáти, підпорядкувáти, розсіювати.*

У похідних словах і формах (віддієслівних іменниках та дієприкметниках) суфікс **-ува- (-юва-)** пишеться тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *вивéршувати — вивéршування, вивéршуваний; очікувати — очікування, очікуваний; підсúнювати — підсúнювання, підсúнюваний;* якщо на перший голосний суфікса падає наголос, то пишеться **-ова-**: *друкувáти — друкувáння,* але *друкóваний; малювáти — малювáння,* але *мальóваний; підпорядкувáти — підпорядкувáння,* але *підпорядкóваний; риштувáти — риштувáння,* але *риштóвання, риштóваний.*

-ОВУВА- 2. У суфіксі **-овува-** перший голосний завжди наголошений: *завойóвувати — завойóвування, завойóваний; перемальóвувати — перемальóвування, перемальóваний; скупóвувати — скупóвування, скупóвуваний.*

-ІР- (-ИР) 3. Дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі суфікс **-ір-**, в українській мові втрачають цей суфікс у всіх формах: *загітувáти — загітóваний, зареєструвáти — зареєстрóваний, інформувáти — інформóваний, сконструювáти — сконструйóваний.* Але в окремих словах для усунення небажаних омонімів суфікс **-ір-** (після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** — **-ир-**) зберігається: *буксúрувати* (бо є *буксувáти*), *парúрувати* (бо є *парувáти*), *полірувáти* (бо є *полювáти*), *репетúрувати* (бо є *репетувáти*) тощо.

Суфікс **-ір- (-ир-)** уживається й у дієсловах типу *котúрувати, лавірувáти, маширувáти, пікірувáти, третúрувати.*

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ СЛІВ

§ 25. Складні слова можуть утворюватися за допомогою сполучних звуків і без них.

Сполучні звуки О, Е(Є) 1. Коли перша частина складного слова — прикметник, то сполучним звуком виступає **о**: *важкоатлéт, гірничопромислóвий, червонопрáпорний, чорногýз;* якщо першою частиною такого слова є при-

кметник м'якої групи, то перед **о** пишеться **ь**: *верхньодніпро́вський, давньору́ський, середньові́ччя, синьоо́кий.*

Увага. З цими словами не слід змішувати складних слів, перша частина яких є вищий ступінь прислівника на **е**: *вищезга́даний, нижчепі́дпи́саний.*

2. Коли перша частина складного слова — іменник або займенник, то сполучним звуком буває:

а) Після твердого приголосного, зокрема після шиплячого, звук **о**: *атомохі́д, грушоподі́бний, дощомі́р, самовчи́тель;* але: *кожум'я́ка, овочесхо́вище, очеви́дний.*

б) Після м'якого приголосного (неподовженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи, пишеться **е**: *буреле́м, землетру́с, працезда́тний, яйцеподі́бний,* але: *коно́в'язь, коного́н, костогри́з, костопра́в, свинопа́с, свинома́тка.*

в) Після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, або м'якого подовженого приголосного першої частини пишеться **є**: *боєзда́тність, краєзна́вство; життєзда́тний, життє́пис, сміттєзбі́рник.*

Складні слова без сполучного звука

3. Складні слова можуть утворюватися без сполучного звука — шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:

а) На голосний звук: *всюдихі́д, кількаразо́вий, радіокомі́те́т;* у словах із числівниками **одно-, дво-, три-, чотири-**: *однод́енний, двоя́русний, трині́жок, чотирику́тник.* Також у словах із тими числівниками, що в родовому відмінку мають закінчення **-и**: *двадцятирі́чний, п'ятику́тний, п'ятирі́чка, семими́льний.*

б) На приголосний звук: *Болгра́д, Ленінгра́д;* в абревіатурах: *виконко́м, колго́сп, медінститу́т;* у словах із числівниками **двох-, трьох-, чотирьох-**, якщо дальша частина починається голосними **а, о**: *двохосьові́й, чотирьоха́ктний.*

4. Складні слова можуть писатися разом і через дефіс. Р а з о м пишуться:

а) Усі складноскорочені слова й похідні від них: *держба́нк, комсомо́л, міськра́да, облвиконко́м, профспі́лка, радго́сп, соцстра́х; комсомо́льський, профспілко́вий, радго́спний.* Сюди належать і всі складноскорочені з першими частинами: **авіа-, авто-, агро-, біо-, вело-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото-** й под.

б) Складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не позначається цифрою): *двобі́чний, сімдесятирі́ччя, трику́тник, трипроце́нтний, чотиримі́сячний.*

Через дефіс пишуться:

а) Повторення того самого слова з метою підсилення його основного значення, зокрема: в дієсловах для підсилення інтенсивності дії: *писа́в-писа́в, роби́в-роби́в, ході́в-ходи́в;* у прикметниках і прислівниках для вираження великої міри, ознаки: *білий-білий, леге́нький-леге́нький, бага́то-бага́то, си́ньо-си́ньо, ти́хо-ти́хо.*

б) Поєднання синонімічних слів: *ги́дко-бри́дко, зро́ду-віку, ти́шком-ни́шком, ча́сто-гу́сто;* антонімічних слів: *більш-ме́нш, ви́димо-неви́димо;* близьких значенням слів, що передають єдине поняття: *ба́тько-ма́ти* (батьки), *хліб-сіль* (їжа); слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами й суфіксами: *вели́кий-превели́кий, давні́м-давно́, з да́вніх-даве́н, з ді́да-пра́діда, ма́ло-пома́лу, повік-віки, ра́дий-раді́сінький, си́ла-силе́нна, ти́хий-тихе́сенький.*

Примітка. Два однакових іменники, з яких один має форму називного відмінка, а другий — орудного, пишуться окремо: *кіне́ць кінце́м, одни́м одна́, честь че́стю, чин чи́ном.* Так само й займенники: *сама́ самото́ю.*

в) Поєднання слів, що означають приблизність: *день-дру́гий, годи́на-дві, не сього́дні-за́втра, три-чоти́ри.*

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У таких випадках між ними ставиться тире: *3—4 (дні), учні 8—10 класів.*

г) Складні вигуки та звуконаслідування: *гей-ге́й, о-го-го́, бом-бо́м.*

д) Звуки в словах, що вимовляються протяжно: *По-о-дай, а то во-о-ни наморились уже й та-а-к біля мене* (Тесленко); *Взво-о-од, стій!*

е) Літерні абревіатури з належними до них цифрами: *Ту-154, ЗІЛ-111.*

є) Літерні найменування паралельних класів у школах: *7-А, 10-В.*

ж) Терміни, до складу яких входить літера алфавіту: *П-подібний, Т-подібний.*

з) Літерні скорочення складних слів, які пишуться разом або через дефіс: *с.-г.*— сільськогосподарський, *с.-д.*— соціал-демократ, соціал-демократичний, *ст.-сл.*— старослов'янський. Але скорочення, утворені від словосполук, пишуться окремо: *с. г.*— сільське господарство.

§ 26. Складні іменники

1. Разом пишуться:

а) Складні іменники, утворені шляхом поєднання за допомогою сполучного звука двох або кількох основ, одна з яких —

дієслівного походження: *вертолі́т, лісоспла́в, самохі́д, силосонаванта́жувач, тепловó́з.*

б) Складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного звука: *білокрі́вці, чорногу́з, чорнó́зем.*

в) Складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: *верболі́з, лісосте́п, носорі́г, трудоде́нь, шлакоблó́к* (але *люди́но-день*); сюди ж належать іменники, першою частиною яких є незмінний іменник іншомовного походження (тут роль сполучного звука виконує останній голосний першого іменника: *автостра́да, велотре́к, радіокомі́те́т*).

г) Складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: *гори́цвіт, зірви́голова, перекоти́пó́ле, пройди́світ; Непийпи́во, Переби́йніс, Убийвó́вк* (прізвища).

д) Складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівника *сто* — називного) та іменника: *дванадцятитó́нка, п'ятирі́чка, сторі́ччя, стоп'ятдесятирі́ччя, шестиде́нка.*

Примітка. У складних словах із числівником, який означає число двозначне, тризначне та інші, числівник звичайно пишеться цифрами й приєднується до другої частини слова за допомогою дефіса: *750-річчя, 16-поверхó́вий.*

е) Складні іменники з першою частиною **пів-, напів-, полу-:** *піва́ркуша, півгоди́ни, півдю́жини, півкарбó́ванця, півкó́ло, півмі́сяць, півогі́рка́, пів'я́блука; напівавтома́т, напівó́берт; полу́кіпок, полу́мисок.*

Примітка. Перед іменниками — власними іменами **пів-** пишеться через дефіс: *пів-Єврó́пи, пів-Ки́єва.*

є) Складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогуртó́к, світловодоліку*ва́ння, *термогідродина́міка.*

2. Ч е р е з д е ф і с пишуться:

1) Складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий.

До таких слів з о б о м а в і д м і н ю в а н и м и ч а с т и н а м и належать:

а) іменники, що означають протилежні за змістом поняття: *купі́вля-прó́даж, рó́зтяг-сти́снення;*

б) іменники, що означають спеціальність, професію: *магнітó́лог-астронó́м, лі́кар-екó́лог;*

в) іменники на позначення казкових персонажів: *За́йчик-Побіга́йчик, Лиси́чка-Сестри́чка.*

До слів із д р у г о ю в і д м і н ю в а н о ю ч а с т и н о ю належать:

а) іменники, в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: *блок-систе́ма, бу́й-ту́р, ди́зель-мото́р, жар-пти́ця, ко́зир-дівка, кре́кінг-проце́с, свят-ве́чір, стоп-кра́н;*

б) іменники, що означають державні посади, військові, наукові звання: *генера́л-губерна́тор, генера́л-лейтена́нт, контр-адміра́л, прем'є́р-міністр, у́нтер-офіце́р, член-кореспонде́нт, штабс-капіта́н;*

в) іменники, що означають складні одиниці виміру: *кілова́т-годи́на, люди́но-день, то́нно-кіломе́тр.*

2) Складні іменники з першою складовою частиною **віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-:** *ві́це-президе́нт, екс-чемпіо́н, лейб-ме́дик, ма́ксі-спідни́ця, мі́ні-футбо́л, о́бер-ма́йстер.*

3) Іншомовні назви проміжних сторін світу: *норд-ве́ст, норд-о́ст.*

4) Субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: *брат-і-сестра́, люби́-мене́, розри́в-трава́, чар-зілля.*

5) Скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова: *б-ка* — бібліотека, *вид-во* — видавництво, *д-р* — доктор, *ін-т* — інститут, *л-ра* — література, *т-во* — товариство, *ф-ка* — фабрика.

6) Перша частина складного слова (яке пишеться разом або через дефіс), коли далі йде слово з такою ж другою частиною: *парт- і профорганіза́ції, радіо- й телеапарату́ра, тепло- й гідроелектроста́нції, шарико- й роликопідши́пники.*

§ 27. Прикладки

Прикладки можуть писатися окремо й через дефіс, що залежить від семантики поєднуваних складників.

1. Якщо прикладкою виступає видова назва, то дефіс між означуваним іменником і прикладкою не ставиться: *місто Ки́їв, ріка́ Москва́, трава́ звіробі́й.*

Якщо ж у ролі прикладки виступає родова назва, то між означуваним іменником і прикладкою ставиться дефіс: *звіробі́й-трава́, Москва́-ріка́, Сапу́н-гора́.*

2. Якщо узгоджуваний іменник, що має атрибутивне (означальне) значення, виступає в ролі прикладки в постпозиції, він приєднується до пояснюваного іменника дефісом: *вовк-жадню́га, дівчина-красу́ня, хло́пець-богати́р.*

Якщо такий атрибут виступає в препозиції до означуваного іменника, то він пишеться окремо: *богати́р хло́пець, жадню́га вовк, красу́ня дівчина.*

3. Якщо пояснюваний іменник і прикладка можуть мінятися місцями (причому атрибутивну роль виконує іменник у

постпозиції), між ними завжди ставиться дефіс: *дівчина-грузинка* й *грузинка-дівчина, робітник-передовик* і *передовик-робітник, учитель-фізик* і *фізик-учитель, художник-пейзажист* і *пейзажист-художник.*

4. Якщо прикладка входить до складу терміна, вона втрачає атрибутивне значення, перетворюючи словосполучення в складний іменник без сполучного звука. Такі іменники пишуться через дефіс: *гриб-паразит, жук-короїд, заєць-русак, льон-довгунець.*

§ 28. Складні числівники та займенники

1. Разом пишуться:

а) Складні кількісні числівники: *одинадцять, п'ятдесят, триста (трьохсот, трьомстам).*

б) Складні порядкові числівники й схожі з ними прикметники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний:** *дев'ятисотий, п'ятнадцятий, п'ятсоттридцятитисячний, шістдесятий, шістдесятип'ятимільйонний; багатотисячний, кількамільйонний.*

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишуться окремо: *тисяча п'ятсот тридцять вісім, тисяча дев'ятсот вісімдесят восьмий.*

Примітка 2. Порядкові числівники, до складу яких входять слова **з половиною** й под., теж пишуться окремо: *трьох з половиною тисячний загін.*

2. Через дефіс пишуться:

а) Порядкові числівники, написані цифрами й літерами: *7-й, 10-ї, 11-го, 35-мільйонний, 3-тисячний, $4^1/_2$-тисячний.*

б) Складні займенники з компонентами **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** й под.: *будь-котрий, будь-хто, будь-чий, будь-що, будь-який; котрий-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-що, хтозна-який.* Але: *будь у кого, будь на чому, казна з яким, казна при кому* (бо в середині таких слів з'являється прийменник).

§ 29. Складні прикметники

1. Разом пишуться:

а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: *електросиловий* (електросила), *картоплесаджальний* (картоплесаджалка), *лісостеповий* (лісостеп), *м'ясозаготівельний* (м'ясозаготівля), *радіофізичний* (радіофізика), *самохідний* (самохід), *теплообмінний* (теплообмін), *чорноземний* (чорнозем).

б) Складні прикметники, утворені від сполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника: *загальноосвітній* (зага́льна освíта), *легкоатлети́чний* (легка́ атлéтика), *мовностильови́й* (мо́вний стиль), *народногоспода́рський* (наро́дне госпо́да́рство), *народнопоети́чний* (наро́дна поéзія), *первіснообщи́нний* (первíсна общи́на), *правобере́жний* (пра́вий бéрег), *сільськогоспода́рський* (сільськé господа́рство), *східнослов'я́нський* (схíдні слов'я́ни), *червонопра́порний* (черво́ний пра́пор).

в) Складні прикметники з другою дієслівною частиною: *волелю́бний, деревообро́бний, карколо́мний, машинобудівни́й.*

Примітка. Прикметники з другою префіксальною дієслівною частиною пишуться через дефіс: *вантáжно-розвантáжувальний, контро́льно-вимíрювальний.*

г) Складні прикметники, в яких першим компонентом виступає прислівник: *важкохво́рий, внутрішньозаводськи́й, загальнодержа́вний;* так само й такі, в яких другою складовою частиною є дієприкметник: *вищезга́даний, нижчепідпи́саний, новоутво́рений, свіжозру́баний,* але: *тро́хи ви́ще зазна́чений* (параграф), бо є пояснювальне слово.

Примітка 1. Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолю́тно сухи́й, діаметра́льно протиле́жний, послідо́вно миролю́бний, рі́зко окре́слений, суспíльно кори́сний, суспíльно необхíдний, хімíчно зв'я́заний.*

Примітка 2. У складних термінах прислівник — компонент, що уточнює значення складного прикметника, пишеться разом із цим прикметником: *видовженотупоконíчний, короткогрушоподíбний, округлояйцеподíбний.*

д) Складні прикметники (з двох або кількох компонентів), у яких основне смислове навантаження передається останнім прикметником, а попередні лише звужують, уточнюють його зміст. Такі прикметники, як правило, мають термінологічне значення: *вузькодіале́ктне* (мовне явище), *грудочеревна́* (перепона), *давньоверхньонімéцька* (мова), *двовуглеки́слий* (газ), *лінгвостилісти́чні* (особливості); також — *глухонімИ́й, сліпоглухонімИ́й.*

е) Складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний літерами: *двадцятиповерхо́вий, семиразо́вий, стодвадцятип'ятирíчний,* але *125-рíчний.*

є) Складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема, ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): *поперечношліфува́льний* (поперечний шліфувальний верстат).

2. Ч е р е з   д е ф і с   пишуться:

а) Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *віце-президе́нтський* (віце-президе́нт), *генера́л-губерна́торський* (генера́л-губерна́тор), *ди́зель-мото́рний* (ди́зель-мото́р), *соціа́л-демократи́чний* (соціа́л-демокра́т), *у́нтер-офіце́рський* (у́нтер-офіце́р).

Примітка. В окремих випадках, коли прикметник утворюється від сполучення іменника з прикладкою, дефіс не ставиться: *Москва́-ріка́ — москворі́цький.*

б) Складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному: *агра́рно-сирови́нний, держа́вно-монополісти́чний, електро́нно-обчи́слювальний, культу́рно-техні́чний, лісопи́льно-струга́льний, ма́сово-політи́чний, мо́вно-літерату́рний, навча́льно-виховни́й, нау́ково-техні́чний, парті́йно-політи́чний, пло́ско-опу́клий, постача́льно-збутови́й, свердли́льно-довба́льний, суспі́льно-політи́чний, столя́рно-механі́чний;* а також узвичаєні: *всесві́тньо-істори́чний, літерату́рно-худо́жній, наро́дно-ви́звольний, підзо́листо-боло́тний* тощо; між компонентами цих складних прикметників, не з'єднаними в одне слово, можна вставити сполучник **і**: *агра́рний* і *сирови́нний, навча́льний* і *виховни́й* і под.

в) Складні прикметники, в яких перша частина закінчується на **-ико (-іко)**: *буко́ліко-романти́чний, діале́ктико-матеріалісти́чний, істо́рико-культу́рний, меха́ніко-математи́чний, полі́тико-економі́чний.*

г) Складні прикметники з першою частиною **військово-, воєнно-**: *військо́во-морськи́й, військо́во-спорти́вний, воє́нно-стратегі́чний.*

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'я́заний, військовополоне́ний* пишуться разом.

д) Складні прикметники, в яких перша частина не має прикметникового суфікса, але яка за змістом є однорідна з другою частиною й приєднується до неї за допомогою сполучного звука **о** або **е**: *м'я́со-вовня́ний, м'я́со-моло́чний, крохма́ле-па́токовий.*

Примітка. Складні прикметники цього типу, що виступають як наукові терміни, пишуться разом: *головоно́гі, грудочеревна́* (перепона).

е) Складні прикметники, утворені з двох або кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блаки́тно-си́ній, гіркува́то-соло́ний, ки́сло-соло́дкий, моло́чно-бі́лий, сі́ро-голуби́й, те́мно-зеле́ний, черво́но-зеле́но-си́ній,* але: *жовтогаря́чий, червоногаря́чий* (окремі кольори).

є) Складні назви проміжних сторін світу: *півде́нно-схі́дний, півні́чно-за́хідний; норд-о́стівський*.

ж) Складні прикметники, першим компонентом яких є числівник, написаний цифрами: *20-рі́чний, 10-поверхо́вий*.

§ 30. Прислівники

1. Разом пишуться:

а) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником: *відни́ні, відтепе́р, дони́ні, дотепе́р, забага́то, задо́вго, зана́дто, набага́то, наві́чно, нада́лі, надо́вго, наза́вжди, назо́всім, на́скрізь, напра́вді, невтямки́, негара́зд, ота́к, ота́м, оту́т, підтю́пцем, повсю́ди, поде́куди, позавчо́ра, поза́торік, потро́ху, утри́чі, якнайкра́ще*.

Примітка. Від подібних прислівників слід відрізняти сполучення прийменників із незмінюваними словами, вживаними в значенні іменників. Такі сполучення пишуться окремо: *від сього́дні, до за́втра, на за́втра, на по́тім (не відклада́йте цього до за́втра, на за́втра, на по́тім), за бага́то, на бага́то* (пор.: *забага́то гуля́єш* і *за бага́то ро́ків упе́рше приї́хав, ста́ло набага́то ле́гше й зал на бага́то мі́сць*), *на добра́ні́ч, на ура́*.

б) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: *бе́звісти, безпереста́нку, вбік, вве́чері, ввіч, вво́лю, вго́лос, вгорі́, вго́ру, вдень, взи́мку, взнаки́, відра́зу, вкрай, вку́пі, влад, влі́тку, внизу́, вночі́, восени́, впам'ятку́, впень, впере́д, впере́між, впере́міш, вплав, вплач, впо́перек, впо́ру, враз, вра́нці, вре́шті, врі́вень, врі́вні, вро́зкид, вро́зліт, вро́зсип, вро́зтіч, вряд, всере́дині, вслід, всмак, вщерть, дове́рху, дові́ку, довко́ла, дово́лі, догори́, додо́лу, додо́му, доку́пи, донизу́, дотла́, доще́нту, за́між, за́мужем, за́очі, запанібра́та, запі́вніч, за́раз, зара́зо́м, зара́ні, зара́ння, за́світла, збо́ку, зве́рху, зві́ку, згори́, зду́ру, ззаду́, зіспо́ду, зни́зу, зо́зла, зо́кола, зра́зу, зра́нку, зра́ння, зре́штою, зро́ду, зсере́дини, на́бік, на́бір, наве́рх, наверху́, навесні́, нави́воріт, нави́літ, наві́дліг, наві́дріз, наві́к, наві́ки, на́віч, наго́ру* (але *на-гора́*), *надве́чір, надво́рі, на́дголодь, на́дзелень, надмі́р, надмі́ру, наза́д, наза́хват, наздога́д, назу́стріч, на́їздом, нани́з, нанизу́, наоста́нок, наоста́нку, напа́м'ять, напереби́й, напере́ваги, напере́д, напере́кір, напере́різ, напівдоро́зі, напідпи́тку, напока́з, напологи́ну, напо́хваті, напоча́тку, напри́клад, напро́весні, напроло́м, напропа́ле, нара́з, наре́шті, на́рівні, наро́зхват, наси́лу, на́скоком, наспі́д, на́спіх, наспо́ді, насторо́жі, наяву́, о́бік, о́біч, одві́ку, опівдні́, опівночі́, о́пліч, підря́д, по́біч, поблизу́, пове́рх, пові́к, пово́лі, поза́ду, по́ночі, по́пліч, по́руч, по́ряд, посере́дині, поча́сти, скра́ю, спе́реду, спочатку́, убі́к, убрі́д, уве́чері, увіч, уго́лос, угорі́, уго́ру, уде́нь, узи́мку, узнаки́, укра́й, уку́пі, ула́д*,

улітку, униз, унизу́, уночі, упе́нь, упере́д, упла́в, упла́ч, упо́перек, упо́ру, ура́нці, уре́шті, урі́вень, урі́вні, уро́зкид, уро́зліт, уро́зсип, уро́зтіч, уря́д, усере́дині, услі́д, усма́к, ушир.

в) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленним) прикметником: *відда́вна, воста́ннє, вручну́, до́гола́, допі́зна, зави́дна, за́молоду, за́ново, зви́сока, зга́рячу, зле́гка, злі́ва, зно́ву, зрі́дка, напе́вне, на́рі́вні, на́різно, нашвидку́, пома́лу, помале́ньку, потихе́ньку, спо́вна́, спро́ста, сп'я́ну.*

г) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з числівником: *вдво́є, втро́є, вче́тверо* й под.; *впе́рше, вдру́ге, втре́тє* й под.; *надво́є, натро́є, наче́тверо* й под.; *удво́х, утрьо́х, учотирьо́х* і т. д.; *водно́, заодно́, пооди́нці, спе́ршу.*

д) Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з займенником: *вні́чию, втім, наві́що, на́що, передусі́м, почі́м, почо́му;* але: *до чо́го, за ві́що, за що* та ін. в ролі додатків.

е) Складні прислівники, утворені сполученням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: *вдо́світа, вподо́вж, завбі́льшки, завгли́бшки, завдо́вжки, завто́вшки, завча́су, завши́ршки, знадво́ру, навздогі́н, на́взнак, навки́дьки, навко́ло, навкруги́, навкула́чки, навми́сне, навпаки́, навпере́йми, навпри́сядки, навпросте́ць, навря́д, на́вска́ч, на́вскі́с, навскоси́, навспра́вжки, на́встіж, навтіка́ча́, навздогі́н, наздогі́н, нао́слі́п, напоготі́ві, позавчо́ра, поза́торік, попідти́нню, спі́дло́ба.*

є) Складні прислівники, утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього): *босо́ніж, водно́сталь, ліво́руч, мимово́лі, мимої́здом, мимохі́дь, мимохі́ть, наса́мперед, натще́се́рце, нашвидкуру́ч, оба́біч, обіру́ч, очеви́дно, повсякча́с, право́руч, привселю́дно, самохі́ть, стрімголо́в, тимчасо́во, чимду́ж, чимра́з.*

ж) Складні прислівники, утворені сполученням часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** із будь-якою частиною мови: *аби́куди, аби́як, аніскі́льки, аніте́ле́нь, анітро́хи, анічичи́рк, ані́як; деда́лі, деі́нде, де́коли, де́куди; чима́ло; щове́чора, щогоди́ни, щода́лі, щоде́нно, щодня́, щоду́ху, щомі́сяця, щомо́га, щонайбі́льше, щонайдо́вше, щонайду́жче, щонайкра́ще, щонайме́нше, щонайши́рше* й т. д., *щоно́чі, щопра́вда, щора́з, щора́зу, щоро́ку, щосили, щохвили́ни* (але: *дарма́ що, по́ки що, ті́льки що, хіба́ що, чи що*); *якомо́га, я́кось* і *яко́сь* (з різними значеннями), *якра́з, якнайбі́льше, якнайду́жче, якнайдо́вше* й под.

Увага. Слід відрізняти прислівники, складені з прийменників або часток і різних частин мови, від прийменників або часток та іменників, прикметників тощо, коли останні зберi-

гають у реченні свої функції як окремі частини мови, отже, і пишуться окремо. Пор.:

Він повернув ***убік*** і *Ударив* ***у бік.***

Спочатку *це не було ясно* й ***З початку*** *розмови вони зрозуміли вашу думку.*

Прочитай вірш ***напам'ять*** і ***На пам'ять*** *він подарував мені книжку.*

Всередині *щось дуже заболіло* й *Це правило шукай* ***у середині*** *розділу.*

Хлопці домовилися йти всі ***вкупі*** *до міста* й ***У купі*** *піску гралися діти.*

Зауважую вам ***востаннє*** й *Вони постукали* ***в останнє*** *вікно.*

Ми чуємо це ***вперше*** й *Зайдемо* ***в перше*** *село.*

Втім, *я не заперечую* й ***У тім*** *спектаклі виступав і я.*

У нас ***чимало*** *є досягнень* і ***Чи мало*** *вам допомагали?*

Нащо *було починати справу?* і ***На що*** *ви натякаєте?*

Ми ***теж*** *виступали на зборах* і *Він говорив* ***те ж,*** *що і я.*

Якось *уже воно буде* і ***Як ось*** *і Марко на поріг.*

2. О к р е м о пишуться:

а) Прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, але в яких іменник звичайно зберігає своє конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і керованим ним іменником можливе означення до цього іменника (прикметник, займенник, числівник): *без відома, без жáлю, без кінця́, без кінця́-крáю, без крáю, без лáду́, без ліку, без мети́, без нáміру, без путтЯ́, без сліду, без смаку́, без су́мніву, без угáву, без упи́ну, без че́рги, в зáтишку, в міру, в нагорóду, в нóгу, в óбмін, в обріз, в пóзику, в цілості, до біса, до вподóби, до гу́рту, до діла, до заги́ну, до запитáння, до крáю, до кри́хти, до лáду, до ли́ха, до лиця́, до міри, до ноги́, до обі́ду, до остáнку, до пáри, до пня́, до побáчення, до пори́, до путтЯ́, до ре́чі, до ре́шти, до сих пір, до смаку́, до сме́рті, до снаги́, до сьогóдні, за годи́ни, за дня́, за кордóн, за кордóном, за раху́нок, за світла, з бóлю, з-за кордóну, з крáю в край, з переля́ку, з рáдості, з розгóну, на бігу́, на біс, на вагу́, на ве́сну* (але *навесні*), *на ви́бір, на виднóті, на відчáй, на відмінно, на віку́, на гáму́з, на гóлову, на ди́во, на дозвіллі, на жáль, на злó, на зразóк, на льоту́, на ми́ть, на нішó, на óко, на пору́ки, на прощáння, на рáдість, на рáдощах, на ру́ку, на самоті, на світáнку, на скаку́, на слáву, на слóво, на сміх, на сóвість, на сóром, на ходу́, на шкóду, на щáстя, над си́лу, не з руки́, ні на гріш, під бóком, під гóру, під си́лу, по закóну, по змóзі, по знаку́, по можли́вості, по прáвді, по си́лі, по сóвісті, по сусідству, по су́ті, по че́рзі, по щи́рості, у ви́гляді, уві сні, у пóміч, у стокрáт, через си́лу, як слід, як тре́ба.*

б) Словосполуки, що мають значення прислівників і скла-

даються з двох іменників (зрідка — числівників) та одного або двох прийменників: *від ра́нку до ве́чора, день у де́нь, з бо́ку на бік, з дня на де́нь, оди́н в оди́н, раз у ра́з, рік у рік, час від ча́су.*

в) Словосполуки, які в реченні виконують функції прислівника та складаються з угоджуваного прийменника (числівника, займенника) й дальшого іменника: *дру́гого дня, таки́м чи́ном, те́мної но́чі, тим ра́зом, тим ча́сом* і т. ін.

г) Прислівники, утворені сполученням прийменника з повним прикметником чоловічого (середнього) роду: *в основно́му, в ціло́му.*

д) Прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по двоє́, по троє́, по че́тверо* тощо.

3. Через дефіс пишуться:

а) Складні прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника **по** та закінчення **-ому** або **(-к)и:** *по-ба́тьківському, по-бойово́му, по-бра́тньому, по-господа́рському, по-іншому, по-коза́цькому, по-на́шому, по-сво́єму, по-сусідському, по-україн́ському, по-християн́ському; по-ба́тьківськи, по-брате́рськи, по-господа́рськи, по-лю́дськи, по-сусідськи, по-україн́ськи;* також *по-лати́ні.*

Примітка. У прислівниках цього типу, утворених від складних прикметників, що пишуться через дефіс, дефіс ставиться тільки після **по-**: *по-соціалдемократи́чному.*

б) Складні прислівники, утворені за допомогою прийменника **по** від порядкових числівників: *по-пе́рше, по-дру́ге, по-тре́тє* й т. д.

в) Неозначені складні прислівники з частками **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-:** *аби́-то, бу́дь-де, бу́дь-коли, бу́дь-куди, де-не́будь, де́сь-то, ка́зна-де, ка́зна-коли, коли́-будь, коли-не́будь, куди́-будь, куди-не́будь, та́к-то, хто́зна-як, як-не́будь.*

г) Складні прислівники, утворені з двох прислівників: *вряди́-годи́, десь-інде, десь-інколи, сяк-та́к* і т. ін.

д) Складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами між ними: *будь-що-бу́дь, віч-на́-віч, всього́-на́-всього, дале́ко-дале́ко, де-не-де́, коли́-не-коли́, ле́две-ле́две, ось-о́сь, пліч-о́-пліч, хоч-не-хо́ч, як-не-я́к.*

§ 31. Прийменники

1. Разом пишуться:

а) Складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді — трьох) прийменників із будь-якою частиною

мови: *вна́слідок (уна́слідок), вподо́вж, за́мість, навко́ло, напередо́дні, наприкінці, що́до.*

б) Складні прийменники, утворені з двох простих прийменників: *за́для, зара́ди, напро́ти, окрі́м, по́за, помі́ж, по́над, попере́д, по́сере́д, про́між.*

2. Через дефіс пишуться складні прийменники з початковими **з-, із-**: *з-за (із-за), з-над, з-пе́ред, з-під (із-під), з-по́за, з-по́між, з-по́над, з-по́під, з-по́серед, з-про́між.*

3. Окремо пишуться прийменникові сполуки *у (в) ра́зі, під кіне́ць, під час.*

§ 32. Сполучники

1. Разом пишуться складні сполучники, які становлять тісне поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже́, аніж, втім, зате́, мо́вби, на́чеб, на́чебто, немо́в, немо́вби, немо́вбито, нена́че, нена́чебто, ніби, нібито, ніж, о́тже, отож, притім, прито́му, причі́м, причо́му, проте́, се́бто, то́бто, це́бто, щоб, якби́, якщо́;* також слова: *або́що, то́що.*

Увага. Сполучники *зате́, проте́, щоб, якби́, якщо́*, які пишуться разом, треба відрізняти від однозвучних самостійних слів, що пишуться з прийменниками **за, про** та частками **би, як** окремо. Так, сполучники **зате, проте** можна замінити одним із протиставних сполучників **а, але, однак,** тоді як прийменники **за, про** та вказівний займенник **те** такій заміні не піддаються. Пор.:

*Хоч не застав Івана дома, **зате** пройшовся;* але: ***За те** оповідання його похвалили.*

Сполучник **щоб** легко відрізнити від займенника **що** з часткою **б**, оскільки на займенник **що** виразно падає наголос. Пор.:

*Сказав, **щоб** усі прийшли;* але: ***Що б** ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники **якби́, якщо́** можна відрізнити від однозвучного з ними прислівника **як** із частками **би** та займенника **що** за допомогою контексту, бо на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Пор.:

***Якби** тут був мій товариш!;* але: ***Як би** краще виконати завдання!*

***Якщо** хочеш, допоможу тобі;* але: ***Як що** трапиться, нарікай на себе.*

2. Окремо пишуться:

а) Сполучники з частками **б, би, ж, же:** *або́ ж, адже́ ж, але́ ж, а я́к же, бо ж, коли́ б, коли́ б то, о́тже ж, хоча́ б, хо́ч би, що́ ж до.*

б) Складені сполучники: *дарма́ що, для то́го щоб, за́місь*

того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи (невважаючи) на те що, після того як, при цьому, та й, так що, тим часом як, тому що, у міру того як, через те що й под.

3. Через дефіс пишуться сполучники **отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то.**

§ 33. Частки

Розрізняють словотворчі частки, які, уточнюючи зміст окремих слів, є їх складовими частинами, і формотворчі частки, які вживаються лише в деяких формах слова для вираження граматичних значень (*хай, би* та ін.).

А. Словотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс.

1. Разом пишуться:

а) Частки **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** у складі будь-якої частини мови (крім сполучників прислівникового типу): *абищо, абияк, аніскільки, анітрохи, анічогісінько, аніяк, дедалі, деколи, декотрий, дещиця, дещо, чималенький, чимало, щовечора, щогодини, щоденник, щодня, щодоби, щодуху, щонайкращий, щоправда, щоразу, щосили, якби, якнайшвидше, якомога, якщо* та ін.

б) Частки **би (б), же (ж), то, що** в складі сполучників: *авжеж, щоб, якби, абощо, атож, немовбито, нібито* (див. ще § 32).

в) Частка **-ся (-сь)** у зворотних дієсловах: *будується, наївся (наївсь).*

г) Частка **сь-** у складі займенників і прислівників: *котрийсь, котрась, котресь, якийсь, якась, якесь; десь, колись, хтось, щось.*

д) Частка **не,** коли вона виступає в складі будь-якої частини мови (крім дієслова) в значенні префікса, тобто коли слово без цієї частки не вживається: *невільник, негода, недуга, нежить, немовля, ненависть, неук; невгасимий, непохитний, незлічениий, невпинний, невсипущий, негайний, ненависний, ненастанний, непохитний, нестямний; невдовзі, невинно, невпинно, незабаром, непорушно, несамовито, несказанно.*

З дієсловами **не** пишеться завжди окремо, крім тих, що без **не** не вживаються: *неволити, незчутися, ненавидіти, нестямитися,* і тих, яким частка **не** надає нового значення: *нездужати* (хворіти), *непокоїтися* (хвилюватися), *неславити* (ганьбити). Але залежно від значення дієслова частка **не** може писатися й окремо: *не здужати* (не змогти), *не славити* (не прославляти).

е) Частка **не** в складі префікса **недо-,** який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах, ознаках і пред-

метах у неповній мірі: *недобачáти, недовикóнувати, недодéржати, недоїдáти, недокáзувати, недолю́блювати, недооцінювати, недоплатúти, недочувáти; недовúконаний, недодéржаний, недозрілий, недокáзаний, недооцінений, недопúсаний, недорóслий, недочу́тий; недóбиток, недóїдок, недокрів'я, недóлік, недóліток, недорíд, недостáча, недося́жність, недотéпа, недоторкáнність, недóук.* Якщо частка **не** виступає для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до**, вона пишеться з таким дієсловом окремо: *він недочувáв*, але: *Він не дочув моїх слів.*

є) Частка **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони в сполученні з **не** означають одне поняття: *невмíння, невóля, неврожáй, недóля, непрáвда, несподíванка; небалаку́чий, невдáлий, невесéлий, невчéний, недóбрий, незбагнéнний, немалúй, неписьмéнний, несмілúвий; неабúхто, неабúякий; невдогáд, невжé, невпáм'ятку, невтямкú, негáдано, недалéко, недармá, недру́рно, нéхотя,* а також: *незважáючи на..., невважáючи на ..., немóв, ненáче.*

Примітка. Частка **не** пишеться окремо від прикметника, що має при собі як пояснювальне слово займенник або прислівник із часткою **ні**, а також окремо від прикметника, перед яким стоять: *далéко, зóвсім, аж ніяк: Ні до чого не здатна людина; Нітрохи не цікава лекція; Далеко не досконалий твір; Зовсім не великі обов'язки; Аж ніяк не приємні спогади.*

ж) Частка **не** з дієприкметником, якщо він є означенням іменника (а не присудком) і не має при собі пояснювальних слів: *незакінчена прáця, нез'ясóвані питáння, нержавíюча сталь, неспростóвані фáкти.*

з) Частка **ні** з займенниками, якщо вона не відокремлена від дальшого займенника прийменником, і з прислівниками: *ніхтó (нікóго), нічúй (нічиїм), нíщó (нічóго), ніякий (ніякому); ніде й нідé, нізáщо, нізвíдки, нізвідкиля́, ніколи й нікóли, нінáщо, ніскільки, нітрóхи, ніяк.*

2. Окремо пишуться:

а) Частка **що** в сполуках *дармá що, тільки що, хібá що, щó ж до.*

б) Частка **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то,* які виконують функції підсилювальних часток.

в) Частка **не** зі словом, з яким вона не становить одного поняття, а є лише запереченням: *Не доля вирішує — людина творить свою долю; То не глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує не вміння виконати цю роботу, а бажання.* Але: *Не через небажання, а через невміння він не виконав цієї роботи.*

г) Частка **не** при дієсловах, дієприкметниках, що виступають у функції присудків, при дієслівних формах на **-но, -то**

й дієприслівниках: *не мóже не бáчити, не підхóдячи ближче, не поспішáючи; Ні вітерець не війне, ні хмарка не набіжить; Праця не закінчена; Праці не закінчено; Підлога не вимита; Підлоги не вимито.*

д) Частка **не** з прикметниками у функції присудка, якщо часткою **не** заперечується ознака, виражена даним словом: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця неширока річка впадає в Дніпро* (одне поняття).

Примітка. Якщо між **не** й відповідним прикметником-присудком за змістом речення можливе *є* (*був, булá* тощо), частку **не** слід писати окремо; якщо зв'язка на цьому місці порушує смисл, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок не старий* (не є старий); але: *Цей будинок* (є) *нестарий* (тобто відносно недавно збудований).

е) Частка **не** з дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами; Ця робота ще не доведена до кінця; Я відклав ще не дописаний лист.*

є) Частка **не** з числівниками, займенниками та прислівниками займенникового походження, а також при прийменниках і сполучниках: *не три, не п'ятий; не ти, не цей, не інші; не інáкше, не так; не при..., не на...; не то... не то;* також *не раз.*

ж) Частка **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також при словах, що пишуться через дефіс: *не дýже, не зóвсім, не цілкóм; не від тóго, не дóсить, не мóжна, не трéба; розмовляють не по-нáшому.*

з) Частка **ні**, вживана для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка), що мають характер заперечного звороту: *ні живúй ні мéртвий, ні крóку дáлі, ні на мáкове зéрнó, ні пáва ні ґáва, ні рúба ні м'ясо, ні сé ні тé, ні сюдú ні тудú, ні тáк ні сяк.*

и) Частка **ні**, вживана як повторюваний єднальний сполучник із заперечним значенням або як підсилювальна частка: *Він не придатний ні до роботи, ні до розмови; Дитина ще не вміє ні ходити, ні говорити; Ні один не зробив так, як треба.*

і) Частка **ні** в складі займенників, якщо в непрямих відмінках вона відділяється від займенників прийменником: *ні в кóго, ні до кóго, ні з ким, ні до чóго, ні зá що, ні нá що* й *ні на щó* (з різними значеннями), *ні на якóму.*

3. Через дефіс пишуться:

а) Частки **бо, но, от, то, такú,** коли вони виділяють значення окремого слова: *ідú-бо; давáй-но, тільки-но; так-óт, як-óт; отакúй-то, стільки-то, тúм-то, якось-то; важкúй-таки, дістáв-таки, тáк-таки.*

Примітка 1. Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишуться окремо: *скільки ж то* (написано), *чим би то* (втішити).

Примітка 2. Частка **таки́** пишеться окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга.*

б) Компоненти **будь-, -будь, -не́будь, ка́зна-, хто́зна-** й под. у складі займенників і прислівників (див. § 28, п. 2 б; § 30, п. 3 в).

в) Частка **не,** вживана як префікс в іменниках — власних назвах: *не-Євро́па,* але в загальних — разом: *нелюди́на, неісто́та.*

Б. Ф о р м о т в о р ч і частки пишуться окремо від інших слів, зокрема:

а) Частки **хай, неха́й,** за допомогою яких утворюються форми третьої особи однини й множини наказового способу: *Хай живе 1 Травня! Нехай міцніють дружні відносини між народами!*

б) Частка **би (б),** за допомогою якої утворюється форма умовного способу дієслова: *зайшо́в би, пішла́ б.*

В. М о д а л ь н і частки теж пишуться окремо, а саме:

а) Частка **же (ж),** що відіграє видільну роль у реченні: *Ходи ж зі мною; Він же великий учений.*

б) Частки **то, це,** що мають у складі речення значення вказівності або визначальності: *На що то одній людині стільки грошей? Чи це вже й пожартувати не можна?*

ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ (БУКВИ)

Велика літера на початку речення

§ 34. З великої літери пишеться:

а) Перше слово, яким починається текст.

б) Перше слово в реченні:

1) після крапки;

2) після крапок, знака оклику й знака питання, коли ними закінчується попереднє речення.

в) Перше слово кожного рядка у віршах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка (хоч і не обов'язково).

Примітка 1. Після крапок, які не закінчують речення, а стоять у середині його для позначення перервчастості мови та інтонаційних відтінків, перше слово пишеться з малої літери:

— *Дивіться... он там... встає... він це живий... Семен... Семен...* (Коцюбинський).

Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала
«*Мати... мати... мати...*» (Шевченко).

Примітка 2. Коли знак оклику чи знак питання, а також крапки стоять у кінці прямої мови, то дальше речення (слова автора) пишеться з малої літери:

— *Так тому й буть! — усі гукнули* (Глібов).

— *Що з тобою? — допитувалась Маланка* (Коцюбинський).

Я не Ганна, не наймичка,
Я... — та й оніміла (Шевченко).

Примітка 3. Після знака питання (іноді знака оклику — див. § 35, п. б), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації словам, пишеться мала літера:

Що його турбувало? погода? далека дорога?

Сонце! сонце! — на гори й долини,—
Сонце! сонце! — на води й поля.
Хай живе в вільній праці людини
України земля! (Тичина).

Велика літера при звертаннях і в ремарках

§ 35. З великої літери пишеться:

а) Перше слово після знака оклику, яким відокремлюється звертання:

Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш (Шевченко).

Нумо до праці, брати! Годі лякатись! На діло святеє Сміло ми будемо йти! (Грінченко).

б) Слово, що йде після вигуку або окличного слова, коли вони стоять на початку речення: -*Ха-ха! От ловко!* (Коцюбинський).

Примітка. Якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишеться з малої літери:

Ждемо день, і другий — гай-гай! — немає Тетяни (Васильченко).

в) Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

Якщо ж під час самої боротьби на нашому боці буде більшість трудящих,— не тільки більшість робітників, але більшість усіх експлуатованих і пригноблених,— тоді ми справді переможемо (Тривалі бурхливі оплески) (Ленін).

З великої літери пишуться й інші ремарки та посилання, взяті в дужки, що стоять після закінченого речення.

Ранок ще тільки-но починав розв'язувати сліпий вузол чорної ночі, а незліченні авто вже гріли своїми колесами асфальт опішнянської траси (С. Козак).

Велика та мала літери в рубриках

§ 36. 1) З великої літери пишеться перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика закінчується крапкою:

Сьогодні о вісімнадцятій годині відбудуться загальні збори колективу з порядком денним:

1. Про завдання колективу видавництва у світлі прийнятого Закону про мови.

2. Звіт голови правління Товариства української мови ім. Тараса Шевченка.

2. З малої літери пишеться перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою:

Біологічні механізми Землі вже давно не справляються з лавиноподібним техногенним забрудненням планети. Ситуація ускладнюється швидше, ніж вдається знайти гарантоване рішення. Основні компоненти забруднення сьогодні такі:

— зміна клімату під впливом парникового ефекту;

— виснаження озонового шару землі;

— кислотне забруднення атмосфери й грунтів, хімічне забруднення планети;

— забруднення Світового океану;

— прогресуюче зникнення сотень видів рослин і тварин та збіднення генофонду Землі («Вісник АН УРСР»).

Якщо такі рубрики граматично самостійні та структурно досить розлогі, то вони можуть починатися великою літерою:

Кожен функціональний різновид мовлення має свій набір комунікативно-семантичних інваріантів. У цьому плані видається важливим дослідження таких питань:

1. Визначення інвентаря комунікативних типів висловлень (інваріантів) у національній мові.

2. Опис цих інваріантів з опорою на синтаксичну структуру, інтонаційне оформлення й лексико-тематичне наповнення висловлення.

3. Зіставлення цих комунікативно-семантичних інваріантів у слов'янських мовах (З виступу в дискусії).

Велика літера після двокрапки, на початку цитати тощо

§ 37. 1. З великої літери пишеться перше слово після двокрапки:

а) Коли це початок прямої мови:

Горлиця питає: «Чи, може, хто гніздечко зруйнував?» (Глібов).

Пішла. А серце моє кричало: «Вернись, вернися, я все прощу!» (Павличко).

б) Коли цитата подається після слів автора як пряма мова, тобто пов'язується зі словами автора без сполучника й наводиться з початку речення:

Ніхто не в праві забувати суворого ленінського попередження: «Облудна фраза, показні хвастощі є загибель моральна, вірна запорука загибелі політичної» (М. С. Горбачов. Політична доповідь ЦК КПРС XXVII з'їздові КПРС).

Примітка. Коли ж цитата: а) входить до складу речення як його частина у формі підрядного речення, тобто пов'язується з головним реченням сполучником, або б) наводиться з середини речення, то вона, як правило, починається з малої літери (у другому випадку після двокрапки ставляться лапки, за ними — три крапки): *У виступі на Загальних зборах АН УРСР член-кореспондент М. Голубець відзначив, що «першою невідкладною справою є перебудова психіки вченого, організатора й керівника науки»* (З газети).

2. З великої літери пишеться початкове слово виступу, постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:

Дозвольте ж мені виразити означення суверенітету Республіки:

1. Земля та її природні багатства, води й повітряний басейн, що знаходяться в межах кордонів Української РСР, є власністю народу України.

2. На території України закони, прийняті Верховною Радою України, мають пріоритет перед законами, прийнятими установами Союзу (І. Р. Юхновський. Із виступу на Загальних зборах АН УРСР).

Велика літера у власних назвах

§ 38. 1. З великої літери пишуться індивідуальні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, конспіративні клички, прізвиська: *Іва́н Петро́вич Котляре́вський, Ле́ся Украї́нка (Лари́са Петрівна Ко́сач), Ма́рко Вовчо́к (Марі́я Олекса́ндрівна Вілінська), Арте́м (Фе́дір Андрі́йович Серге́єв), Дани́ло Га́лицький, Не́стор Літопи́сець, Олекса́ндр Не́вський, Яросла́в Му́дрий;* також: *Кобза́р* (про Т. Г. Шевченка), *Каменя́р* (про І. Я. Франка) тощо.

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуться через дефіс, кожна складова частина починається великою літерою: *Кві́тка-Основ'я́ненко, Нечу́й-Леви́цький, Серге́єв-Це́нський; Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н, Марі́я-Тере́за.*

Примітка 1. Різні частки (прийменники, сполучники, прийменники з артиклями) в середині прізвищ та імен іншомовного походження пишуться з малої літери: *Абд ель Кері́м, Брето́н де лос Ерре́рос, Варнго́ген фон Е́нзе, Кур де Жебеле́н, Нур ед Ді́н.* Про написання службових слів, що виступають перед прізвищем, див. § 106, п. 1г.

Примітка 2. Китайські прізвища та складні імена, які завжди стоять після них, пишуться з великої літери: *Ма́о Цзеду́н, Сунь Ятсе́н, Та́о Юаньмінь.*

Примітка 3. У корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських і таїландських прізвищах та іменах усі складові частини пишуться з великої літери: *Кім Ір Сен, Лім Хон Ін; Фам Ван Донг, Хо Ші Мін; У Ну Мунг, У Чін Су; Вілуйо́ Пуспоюдо́, Суджоно́, Хаді́ното́; Кула́б Сайпраді́т, Луа́нг Вічі́т Ватака́н.*

Примітка 4. Про правопис східних власних імен (турецьких, єгипетських, азербайджанських та інших тюркського чи арабського походження зі складовими частинами **бей, заде́, огли́, паша́**) див. § 106, п. 2е.

Примітка 5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами людей і предметів, пишуться з малої літери: *донжуа́н, ловела́с, ме́нтор, мецена́т, робінзо́н, бра́унінг* (пістолет), *галіфе́* (штани), *ди́зель* (двигун), *макінто́ш* (одяг), *макси́м* (кулемет), *рентге́н* (апарат), *френч* (одяг). Так само пишуться загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *ленінізм, маркси́зм, мічу́ринець, пушкініст, шевченкіа́на.*

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, але які не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишуться з великої літери:

Нові появляються вчені наші з різних галузей науки й техніки — нові Мічуріни й Ціолковські (Тичина). *Потрібні нам і Гоголі і Щедріни* (Сліпчук).

Якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, вони пишуться з малої літери: *квіслінги*.

Примітка 6. Назви народів, племен, а також назви людей за національною ознакою або за місцем проживання пишуться з малої літери: *ара́би, африка́нці, латиноамерика́нці; ацте́ки, ірокéзи, поля́ни; білору́с, латві́єць, росія́нка, украї́нець; запоріжці, кия́нин, львів'я́ни, полта́вець*.

2. З великої літери пишуться індивідуальні назви:

а) Міфологічних істот і божеств: *Анте́й, Аполло́н, Афі́на, Ахілле́с, Бу́дда, Вене́ра, Мо́лох, Перу́н*.

Примітка 1. Родові назви міфологічних істот пишуться з малої літери: *а́нгел, де́мон, лісови́к, му́за, ні́мфа, руса́лка, тита́н, фавн, фе́я*.

Примітка 2. Індивідуальні міфологічні назви, що перетворилися в загальні або вживаються в переносному значенні, пишуться з малої літери: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси*.

б) Дійових осіб у байках, казках, драматичних творах, хоч у звичайній мові вони вживаються як загальні імена: *Во́рон, За́єць, Лиси́ця, Осе́л, Щу́ка; Лісови́к, Ма́вка, Переле́сник; Буреві́сник, Дід Моро́з; Той, що гре́блі рве; Черво́на Ша́почка; Будя́к, Троя́нда, Хліб*.

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т. ін. не виступають дійовими особами окремих творів, а використовуються як загальні, вони пишуться з малої літери: *ба́ба-яга́, дід-моро́з, іва́н-покива́н*.

3. З великої літери пишуться назви найвищих посад і почесних звань у Радянському Союзі: *Генера́льний секрета́р ЦК КПРС, Президе́нт СРСР, Голова́ Верхо́вної Ра́ди УРСР, Голова́ Ра́ди Міні́стрів СРСР (УРСР), Голова́ Верхо́вного Су́ду СРСР, Голова́ Ра́ди Націона́льностей, Генера́льний прокуро́р СРСР, Геро́й Радя́нського Сою́зу, Геро́й Соціалісти́чної Пра́ці, Ма́ршал Радя́нського Сою́зу*.

Примітка 1. Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери: *голова́, дека́н, дире́ктор, міні́стр, ре́ктор, президе́нт АН УРСР, секрета́р; акаде́мік, генера́л-лейтена́нт, заслу́жений ді́яч мисте́цтв, наро́дний арти́ст СРСР, лауреа́т Держа́вної пре́мії СРСР, член-кореспонде́нт; до́ктор нау́к, кандида́т нау́к*.

Примітка 2. З малої літери пишуться також назви титулів, рангів, чинів: *баро́н, ге́рцог, граф, імпера́тор, князь, коле́зький асе́сор, коро́ль, принц, цар, шах*.

Примітка 3. Назви посад, міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можуть писатися з великої літери: *Міні́стр наро́дної осві́ти УРСР, Посо́л Респу́бліки По́льща, Президе́нт Акаде́мії нау́к УРСР*.

Примітка 4. Умовні власні назви в актах, договорах та інших офіційних документах пишуться з великої літери: *Висóкі Договірні Стóрони, Áвтор і Видавнúцтво* тощо.

4. Клички свійських тварин, а також приручених чи дресированих звірів і птахів пишуться з великої літери: *Лáйка, Сіркó* (собаки); *Мýрка, Кýзя, Сніжúнка* (кішки); *Гнідкó, Стрілá* (коні); *Круторóгий, Сúвий* (воли); *Рекордúстка, Лúска* (корови); *Рáві, Шáші* (слони); *Крáсень, Фараóн* (папуги) та ін.

Примітка. Назви груп тварин, хоч вони й походять від індивідуальних кличок, пишуться з малої літери: *З випасу поверталися рекордистки й лиски.* Так само з малої літери пишуться назви порід тварин: *бульдóг, вівчáрка, пінчер.*

5. Назви сортів рослин у спеціальній літературі пишуться з великої літери: *Антóнівка, Білий налúв, Снігóвúй кальвіль, Паперівка* (яблуні); *Украї̂нська глúва, Лісовá красýня* (груші); *Рекóрд, Угóрка* (сливи); *Шпáнка рáння* (вишня).

Але в загальному вжитку вони пишуться з малої літери: *антóнівка, глúва, угóрка.*

6. Астрономічні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери: *Велúка Ведмéдиця, Козеріг, Марс, Молóчний Шлях, Сатýрн, Юпітер.* Так само пишуться народні назви сузір'їв і галактик: *Велúкий Віз, Квóчка, Пáсіка, Чумáцький Шлях* тощо.

Примітка 1. Родові означення при астрономічних назвах звичайно пишуться з малої літери: *зорá Альтаї̂р, комéта Галлéя, Тунгýський метеорúт, сузір'я Велúкого Пса, тумáнність Андромéди.*

Примітка 2. Слова *землá, мíсяць, сóнце* пишуться з великої літери тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем.* Але: *обробіток землі, схід сонця.*

7. Назви сторін світу: *зáхід, пíвдень, пíвніч, схід, нордóст, півдéнний зáхід* — звичайно пишуться з малої літери. Якщо під цими назвами розуміються краї чи народи, тоді вони пишуться з великої літери: *Далéкий Схід, Зáхідна Украї̂на, краї̂ни Зáходу, курорти Пíвдня, народи Пíвночі, Півдéнне Полíсся, Північна Буковúна, Схід прокинувся.*

8. Географічні й топографічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників) пишуться з великої літери, крім службових слів і родових означень (*затóка, мис, мóре, óстрів, пік, хребéт* і т. ін.): *Áзія, Антарктúда, Балкáнський півóстрів, Бéрінгове мóре, Північно-Крúмський канáл, Володúмир-Волúнський, горá Говéрла, Грúбова губá, Зелéний мис, óзеро Íльмень, Кавкáзький хребéт, пік Шевчéнка, Москвá-рікá, Нагáєва бýхта, протóка Па-де-Калé, Панáм-*

ський перешийок, Перська затока, Північний полюс, Східно-Європейська рівнина, Урало-Кушумський степ.

Примітка 1. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то воно пишеться з великої літери *Біла Церква, Біловезька Пуща* (заповідник), *Булонський Ліс* (парк), *Великі Луки, Жовті Води, Залізні Ворота, Зелений Гай, Карські Ворота, Микільська Слобідка, Нова Гвінея* (острів), *Товста Могила, Ясна Поляна.* Так само з великої літери пишуться складові частини географічних назв, що означають титули, посади, фах і т. ін.: *мис Капітана Джеральда, набережна Лейтенанта Шмідта, вулиця Маршала Гречка;* також *затока Святого Лаврентія.*

Примітка 2. Прийменники, артиклі й сполучники в складі географічних назв пишуться з малої літери й відокремлюються дефісом: *Булонь-сюр-Мер, Комсомольськ-на-Амурі, Порт-о-Пренс, Ріо-де-Жанейро, Сен-е-Уаз, Фонтен-сюр-Рон, Франкфурт-на-Майні.*

Артиклі й частки, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишуться з великої літери й приєднуються дефісом: *Де-Брейне, Ла-Манш* (протоки), *Ле-Крезо, Лос-Анджелес* (міста), *Лос-Фрайлес* (острови).

Примітка 3. В іншомовних складних географічних назвах, що пишуться через дефіс, з великої літери пишуться й родові позначення: *Іссик-Куль* (куль — озеро), *Муюн-Кум* (кум — пісок), *Порто-Алегре* (порто — порт), *Ріо-Негро* (ріо — річка), *Хара-Нур* (нур — озеро), *Аю-Даг, Чатир-Даг* (даг — гора), але: *Алатау, Амудар'я, Дихтау, Сирдар'я.*

Якщо ж складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої літери: *Варангер-фіорд, Дю-фіорд.* Так само з малої літери пишуться й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Кайзер-плац, Лібкнехт-штрасе* (штрасе — вулиця), *Пенсільванія-авеню* (авеню — широка вулиця), *Трафальгар-сквер* (сквер — площа), *Трептов-парк, Уолл-стріт* (стріт — вулиця).

Примітка 4. Географічні назви, вжиті в переносному значенні, зберігають написання з великої літери: *Версаль* (у значенні «Версальський мир»), *Канни* (у значенні «оточення та розгром»), *Мюнхен* (у значенні «Мюнхенська угода 1938 р.»), *Парнас* (у значенні «світ поезії»), *Седан* (у значенні «воєнний розгром»).

9. Назви вітчизняних вулиць (бульварів, проспектів), шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських), а також майданів (площ), парків і т. ін. пишуться з великої літери, а їхні родові позначення — з малої: *Андріївський узвіз, Байкало-Амурська магістраль, бульвар Тараса Шевченка, Військово-Грузинська дорога, вулиця Петра Сагайдачного, Житомирська автострада, Львівська площа, майдан Революції, Музейний провулок, Першотравневий парк, Південно-Західна залізниця, Північний морський шлях, проспект Перемоги, Ромоданівський шлях, течія Гольфстрім.*

Але в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова *брід, вал, ворóта, міст, шлях, яр* і т. ін. вже не сприймаються як родові позначення, тому пишуться з великої літери: *Бóричів Тік, Дóбрий Шлях, Козúний Брід, Крáсні Ворóта, Кузнéцький Міст, Ярослáвів Вал* (вулиці); *Гóла Прúстань* (місто), *Козúнські Горбú* (урочище), *Сухúй Яр* (село).

10. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин і т. ін. пишуться з малої літери: *бостóн* (тканина), *йоркшúр* (порода свиней), *легóрн* (порода курей), *мадéра* (сорт вина), *саяни* (напій), *сваля́ва* (мінеральна вода), *сенбернáр* (порода собак), *симентáлка* (порода корів), *токáй* (сорт вина) і т. ін.

11. У назвах груп або союзів держав та міжнародних організацій усі слова, крім родових позначень, пишуться з великої літери: *Антáнта, Балкáнські країни, Європéйське Економíчне Товарúство, Всесвітня Рáда Мúру, Організáція Об'єднаних Нáцій, Рáда Безпéки, Рáда Економíчної Взаємодопомóги, Товарúство Червóного Хрестá УРСР, Троїстий союз*.

12. Назви держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць пишуться з великої літери. Причому, коли назва держави або автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої літери: *Азербайджáнська Радя́нська Соціалістúчна Респýбліка, Арáбська Респýбліка Єгúпет, Держáва Бахрéйн, Карéльська Автонóмна Соціалістúчна Респýбліка, Китáйська Нарóдна Респýбліка, Корéйська Нарóдно-Демократúчна Респýбліка, Князівство Монáко, Королівство Бéльгія, Респýбліка Болгáрія, Респýбліка Íндія, Респýбліка Кýба, Соціалістúчна Респýбліка В'єтнáм, Респýбліка Пóльща, Респýбліка Румýнія, Соціалістúчна Федератúвна Респýбліка Югослáвія, Союз Радя́нських Соціалістúчних Респýблік, Сполýчені Штáти Амéрики, Угóрська Респýбліка, Украї́нська Радя́нська Соціалістúчна Респýбліка, Фрáнція, Чéхо-Словáцька Федератúвна Респýбліка.*

У назвах автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад, колгоспів, радгоспів з великої літери пишеться тільки перше слово: *Волúнська óбласть, Єврéйська автонóмна óбласть, Краснодáрський край, Мусіївський колгóсп ім. Т. Г. Шевчéнка, Нéнецький автонóмний óкруг, Новомлúнівська сільрáда, Петрівський радгóсп, Рожúщенський райóн, Ýманська міськрáда.*

Це правило поширюється й на назви старого адміністративно-територіального поділу: *Бéрегівський óкруг, Вітебське воєвóдство, Лóхвицький повіт, Новоросíйська губéрнія, Сóсницька сóтня, Стародýбський полк, Черкáське старóство.*

Примітка. Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів пишуться з великої літери: *Буковина, Вінниччина, Закавказзя, Закарпаття, Золотоверхий* (Київ), *Країна Рад, Наддніпрянщина, Підмосков'я, Побужжя, Поділля, Покуття, Полісся, Приазов'я, Прикарпаття, Причорномор'я, Приуралля, Ради, Радянська Україна, Радянський Союз, Російська Федерація, Славутич* (Дніпро), *Слобожанщина.* У спеціальному стилістичному вживанні пишуться з великої літери й загальні назви: *Батьківщина* тощо.

13. У назвах найвищих державних, партійних, комсомольських, профспілкових установ і організацій СРСР з великої літери пишуться всі слова, що входять до складу назви, крім службових слів і слова **партія**: *Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Верховний Суд СРСР, Військово-Морський Флот, Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді, Всесоюзна Центральна Рада Професійних Спілок, Комітет Народного Контролю СРСР, Комуністична партія Радянського Союзу, Комуністична партія України, Ленінська Комуністична Спілка Молоді України, Партійна Комісія при ЦК Компартії України, Президія Верховної Ради СРСР (УРСР), Рада Міністрів СРСР (УРСР), Рада Національностей Верховної Ради СРСР, Рада Союзу Верховної Ради СРСР, Радянська Армія, Центральна Ревізійна Комісія КПРС, Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу, Центральний Комітет Компартії України.* З великої літери пишеться слово *пленум* на позначення чергового зібрання Центрального Комітету партії: *Постанова квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, Пленум ЦК Компартії України.*

Це стосується й назв найвищих державних органів інших країн: *Великий Народний Хурал Монгольської Народної Республіки, Верховний Суд США, Генеральні Штати Королівства Нідерландів, Народна Палата Республіки Індії, Рада Міністрів Республіки Болгарії, Союзна Скупщина Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії* та ін.

Примітка 1. У назвах найвищих державних установ дореволюційної Росії з великої літери пишеться тільки перше слово: *Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд.*

Примітка 2. Традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються, пишуться з малої літери: *бундесрат, джирга, конгрес, ландтаг, меджліс, національні збори, парламент, риксдаг, сейм, сенат, стортинг.*

14. У назвах міністерств та їхніх головних управлінь, а також у назвах інших центральних радянських установ та організацій, що складаються з кількох слів (крім згаданих у попередньому пункті), з великої літери пишеться тільки перше слово: *Державний банк СРСР, Державний комітет Ради Міністрів СРСР у справах координації наукової роботи, Мі-*

ністе́рство ви́щої та сере́дньої спеціа́льної осві́ти УРСР, Міністе́рство культу́ри УРСР, Пала́та мір і вимірни́х при́ладів, Товари́ство охоро́ни пам'ято́к істо́рії та культу́ри, Управлі́ння шкіл Міністе́рства наро́дної осві́ти УРСР, Циві́льний повітря́ний флот СРСР.

Це правило поширюється й на офіційні назви:

а) Партійних та радянських установ місцевого значення: *Да́рницький райко́м Компа́ртії Украї́ни мі́ста Ки́єва, Викона́вчий коміте́т Доне́цької обласно́ї Ра́ди наро́дних депута́тів, Льві́вський обласни́й ві́дділ охоро́ни здоро́в'я, Черні́гівська облспоживспі́лка, Шевче́нківський райо́нний ві́дділ наро́дної осві́ти мі́ста Ки́єва.* Але: *профко́м Ки́ївського держа́вного університе́ту, страйко́м фабко́м* і т. ін.

б) Партій соціалістичних та інших країн світу: *Болга́рська соціалісти́чна па́ртія, Лейбори́стська па́ртія Великобрита́нії, Па́ртія трудя́щих В'єтна́му, Сою́з комуні́стів Югосла́вії* та ін.

в) Міжнародних і закордонних центральних професійних, громадських та інших організацій: *Австралі́йський конгре́с тред-юніо́нів, Америка́нська федера́ція пра́ці, Всесві́тній конгре́с прихи́льників ми́ру, Міжнаро́дна організа́ція пра́ці, Всесві́тня федера́ція демократи́чної мо́лоді, Радя́нський коміте́т за́хисту ми́ру, Товари́ство об'є́днаних украї́нських кана́дців.*

15. Правопис складених назв заводів, фабрик, комбінатів, виробничих об'єднань, шахт, підприємств, установ, а також наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, театрів, парків культури та відпочинку, клубів тощо підпорядкований таким правилам:

а) Якщо підприємство, установа, заклад і т. ін. мають символічну назву, номер чи носять чиєсь ім'я, то їх можна писати повністю або скорочено. При цьому в повних назвах початкове слово та перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви, ім'я тощо пишуться з великої літери, а всі інші слова — з малої: *Всесою́зний зао́чний поліграфі́чний інститу́т і́мені І. Фе́дорова, Ки́ївський заво́д «Арсена́л» і́мені В. І. Ле́ніна, Ки́ївська шве́йна фа́брика «Мая́к револю́ції», Доне́цька ша́хта «Ві́тка-Глибо́ка», Льві́вська сере́дня шко́ла № 1 і́мені І. Франка́, Деся́тий міжнаро́дний з'ї́зд славі́стів, Пе́рша зразко́ва друка́рня і́мені Фру́нзе, Центра́льна науко́ва бібліоте́ка АН УРСР ім. В. І. Верна́дського, Ки́ївський військо́вий о́круг.*

У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (у лапках) — з великої: *анса́мбль пі́сні й та́нцю і́мені П. Ві́рського, виробни́че об'є́днання «Криста́л», житлови́й кооперати́в «Нау́ка», заво́д «Транссигна́л», колго́сп «Дру́жба», спорти́вне товари́ство*

«Трудові резе́рви», стадіо́н «Дина́мо», фа́брика дитя́чих іграшок «Перемо́га».

Примітка. Якщо скорочена назва вживається замість повної (на вивісках, етикетках тощо), то її початкове слово пишеться з великої літери: *Книжко́ва фа́брика «Жо́втень», Комбіна́т «Прогре́с», Кооперати́в «Садівни́к», Радго́сп «Мая́к», Сере́дня шко́ла № 2.*

б) Перше слово власних назв академій, інститутів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, театрів, музеїв, парків культури та відпочинку тощо пишуться з великої літери, незважаючи на те, що воно є родовим позначенням: *Акаде́мія нау́к СРСР, Акаде́мія нау́к УРСР, Кінотеа́тр ім. О. Довже́нка, Книжко́ва пала́та, Держа́вний музе́й українського мисте́цтва, Парк культу́ри ім. М. Ри́льського, Держа́вний академі́чний теа́тр о́пери та бале́ту і́мені Т. Г. Шевче́нка, Університе́т дру́жби наро́дів і́мені Патріса Луму́мби.*

в) З великої літери пишеться перше слово складених назв типу: *Ки́ївський буди́нок мод, Льві́вський пала́ц одру́ження, Ха́рківський клуб метробу́дівців, До́шка поша́ни Залізни́чного райо́ну.*

З великої літери може писатися перше слово й скороченої назви, якщо відповідна повна назва вже згадувалася в тексті, а також — на вивісках: *Буди́нок учи́теля, Клуб письме́нників, Пала́ц піоне́рів* і т. ін.

Примітка. Якщо до складу найменування установи входить словосполука, яка може виступати як самостійна назва установи (без початкових слів), то вона пишеться з великої літери: *Вели́кий теа́тр* (від *Держа́вний о́рдена Ле́ніна академі́чний Вели́кий теа́тр СРСР*), *Третьяко́вська галере́я* (від *Держа́вна Третьяко́вська галере́я*) та ін.

16. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *акти́в, збо́ри, з'їзд, конфере́нція, прези́дія, се́сія, симпо́зіум, ра́да* (інституту тощо) пишуться з малої літери: *XXVII з'їзд Компа́ртії України, Всесоюзна партійна конфере́нція, шо́ста се́сія Верхо́вної Ра́ди УРСР, відді́лення мо́ви, літерату́ри та мистецтвозна́вства АН УРСР, пла́ново-економі́чний відді́л Держпла́ну УРСР, ка́федра украї́нської літерату́ри Полта́вського педінститу́ту, засі́дання прези́дії Украї́нського товари́ства охоро́ни пам'ято́к істо́рії та культу́ри, ра́да філологі́чного факульте́ту, се́сія Хмельни́цької міськра́ди.*

17. У складених назвах іноземних телеграфних агентств усі слова, крім родового імені, пишуться з великої літери й без лапок: *аге́нтство Пре́нса Латі́на, аге́нтство Франс Пресс.* Щодо назв іноземних фірм, компаній, банків і т. ін., то вони беруться в лапки й з великої літери пишеться тільки перше слово чи власне ім'я, що входить до складу цієї назви: *фірма*

«Філко корпорейшн», компанія «Дженерал моторс», нафтохімічна компанія «Оксіденталь петролеум корпорейшн», банк «Гаранті траст компані».

18. У назвах творів художніх, музичних і т. ін., наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо перше слово пишеться з великої літери, а назва береться в лапки: *поема «Енеїда», повість «Тіні забутих предків», опера «Запорожець за Дунаєм», пісня «Стоїть гора високая», підручник «Історія України», праця «Держава і революція», кінофільм «Повість полум'яних літ», картина «Запоріжці пишуть листа турецькому султанові»*, газети: *«Літературна Україна», «Ноєс Дойчлянд», «Радянська освіта», «Слово», «Трибуна люду», «Юманіте»;* журнали: *«Всесвіт», «Наука і суспільство», «Кобєта і жицє»;* писемні історичні пам'ятки: *«Руська правда», «Слово о полку Ігоревім», «Літопис Самовидця».*

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет і т. ін. з великої літери пишеться також перше слово другої назви: *«Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє — тьма», «Глитай, або ж Павук», «Дейлі телеграф енд Морнінг пост».*

Примітка 2. З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: *Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, Часослов,* а також назви релігійних понять, як: *Бог* (але *боги*), *Божа Матір, Син Божий, Святий Дух* і т. ін.

19. Назви вокзалів, станцій, портів, пристаней і т. ін. пишуться з великої літери: *Київський вокзал* (у Москві), *станція Фастів-Перший, станція метро «Завод «Більшовик», порт Іллічівськ* (в Одесі), *пристань Ржищів* (на Дніпрі) тощо.

20. Умовні назви будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, піонерських таборів, готелів, кемпінгів, ресторанів, кафе й т. ін. пишуться в лапках і з великої літери: *будинок відпочинку «Зоря», пансіонат «Здоров'я», санаторій «Україна», піонерський табір «Орлятко», готель «Золотий колос», кемпінг «Чайка», ресторан «Либідь», кафе «Мрія».*

21. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів тощо пишуться з великої літери: *Андріївська церква, Золоті ворота, Колізей, Печерська лавра, Хотинський замок, Софійський собор.*

22. Назви історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т. ін. пишуться з великої літери: *Велика Жовтнева соціалістична революція, Велика французька революція, епоха Відродження, Велика Вітчизняна війна, Коліївщина, Хмельниччина, Семирічна війна, Кривава неділя (Дев'яте січня), Лютнева революція, Львівське збройне повстання 1848 р., Революція 1905 р., Паризька комуна, Ленський розстріл, Льодове побоїще, Полтавська битва, Ренесанс, Перше травня, Міжнарод-*

ний жіночий день, День космонавтики, Новий рік, День учителя, але: *Свято Перемоги.*

З великої літери пишуться й назви релігійних свят і постів: *Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Теплого Олекси, Успіння; Великий піст, Масниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка* тощо.

Примітка 1. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишуться з малої літери: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, доба феодалізму, античний світ, середні віки, середньовіччя, неоліт, палеоліт, трипільська культура, палеозойська ера.*

Примітка 2. Якщо початковий порядковий числівник у складеній назві написаний цифрою, то наступне слово пишеться з великої літери: *8 Березня, 1 Травня, 9 Січня.*

23. З великої літери пишуться назви конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: *Конгрес захисту культури* (у Парижі, 1935 р.), *Празька партійна конференція, Нарада представників комуністичних і робітничих партій, Конституція СРСР, Програма КПРС, Потсдамська угода, Версальський мир, Декларація прав людини.*

24. У назвах орденів, відзнак, що складаються з кількох слів, усі слова, крім службових і родових, пишуться з великої літери: *орден Пошани, орден Жовтневої Революції, орден Трудової Слави, орден Трудового Червоного Прапора, орден Червоної Зірки;* але: *орден Вітчизняної війни, орден Дружби народів.*

Якщо така назва береться в лапки, то з великої літери пишеться тільки перше слово та власні імена, що входять до складу цієї назви: *орден «Мати-героїня», медаль «За відвагу», медаль «За визволення Варшави», медаль «За бойові заслуги», медаль «Партизанові Вітчизняної війни:* але: *медаль «Золота Зірка», золота медаль «Серп і Молот».*

25. З великої літери в лапках пишуться назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин, пов'язані з найменуванням моделі, заводу, фірми, що їх виготовляють: *літак «Антей», автомобіль «Таврія», автобус «Турист», комбайн «Нива», трактор «Білорусь».*

Це правило поширюється й на назви виробів, продуктів, що стали фірмовим або сортовим їх означенням: *печиво «Столичне», цигарки «Прима», напій «Саяни», цукерки «Пташине молоко».*

26. З великої літери пишуться:

а) Прикметники, утворені від власних особових назв за допомогою суфіксів **-ів (-ова, -ове, -еве), -їв (-єва, -єве), -ин (-ина, -ине), -їн (-їна, -їне),** якщо вони означають належ-

ність чогось даній особі: *Андріеві книжкú, Грінчéнків словнúк, Маріїн лист, Тичúнине слóво, Шевчéнкові поéзії.*

б) Прикметники, які входять до складених особових назв людей як прізвиська: *Володúмир Велúкий, Данúло Гáлицький, Дюмá Стáрший, Карл Смілúвий, Костянтúн Багрянорóдний, Олексáндр Македóнський, Олексáндр Нéвський, Яроcлáв Мýдрий.*

в) Прикметники, утворені від власних іменників, якщо вони входять до складу назв, які за змістом дорівнюють словосполукам «імені когось», «пам'яті когось»: *Лéнінська прéмія, Нóбелівська прéмія, Франківська кімнáта, Шевчéнківська прéмія.*

Примітка. З малої літери пишуться присвійні прикметники, утворені від власних особових імен:

а) За допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ-), -инськ- (-їнськ-)**: *гóрьківські традúції, франківські сонéти, пýшкінські рукóписи, шевчéнківський стиль.*

б) Якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполук або наукових термінів: *áвгієві стáйні, ахіллéсова п'ятá, гóрдіїв вýзол, дамóклів меч, езóпівська мóва, прокрýстове лóже, сізіфова прáця, фільчина грáмота, юдині срібнякú; архімéдова спірáль, базéдова хворóба, бартолéтова сіль, віттова хворóба, гáйморова порожнúна, піфагóрова теорéма.*

Велика літера в складноскорочених назвах

§ 39. 1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, пишуться двояко:

а) З великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення установ одиничних: *Укрінфóрм, Укрпрофрáда, Укоопспілка.*

б) З малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: *колгóсп, медінститýт, облвиконкóм, облкомунгóсп, райвнó, райрáда, комсомóл.*

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, імен власних і загальних, пишуться великими літерами: *АПН, АТС, ВЛКСМ, КНР, КПРС, НЛО, РЕВ, СРСР, ТАРС, УРСР, ЧСФР.*

Примітка. Скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), пишуться малими літерами: *вуз (у вýзах), втуз (до втýзу), загс (до зáгсу), неп (під час нéпу).* Такі слова звичайно відмінюються.

Так само відмінюються ініціальні скорочення типу *ТАРС,* а їхні закінчення, що пишуться з малої літери, приєднуються до останньої літери абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): *з БАМу, на БАМі, з ВАКу, МХАТу, МХАТом, ТАРСу.*

Графічні скорочення

§ 40. Від абревіатур слід відрізняти умовні графічні скорочення, які вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі. Графічні скорочення (крім стандартних скорочених значень метричних мір: *м — метр, мм — міліметр, см — сантиметр*)

пишуться з крапками на місці скорочення, при цьому зберігається написання великих та малих літер і дефісів, як і в повних назвах: *півн.-сх.* (півні́чно-схі́дний), *півд.-зах.* (півде́нно-за́хідний), *Півн.-Крим. кана́л* (Півні́чно-Кри́мський кана́л).

До найпоширеніших загальноприйнятих скорочень належать такі:

акад.	— академік	*о.*	— острів
вид.	— видання	*обл.*	— область
гр.	— громадянин	*оз.*	— озеро
див.	— дивись	*пор.*	— порівняй, порівняйте
доц.	— доцент	*проф.*	професор
ім.	— імені	*р.*	— рік, річка
і т. д.	— і так далі	*рр.*	— роки
і т. ін.	— і таке інше	*с.*	— село, сторінка
і под.	— і подібне	*ст.*	— станція, сторіччя
напр.	— наприклад	*т.*	— товариш, том
н. е.	— нашої ери, *до н. е.*— до нашої ери	*тов.*	— товариш
		тт.	— товариші, томи

Слова не скорочуються на голосну, якщо вона не початкова в слові, і на **ь**. Наприклад, слово *селя́нський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ.* При збігу двох однакових приголосних скорочення треба робити після першого приголосного: *стін. календар, ден. норма.* При збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч.* або *власноручн. (власнору́чний),* але тільки: *власт. (власти́вий).*

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ

Орфографічні правила переносу

§ 41. Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами: *га́й-ка, зо́-шит, кни́ж-ка, ко-ло́-дязь, па́ль-ці, са-дів-ни́к, Ха́р-ків.*

При цьому:

1. Не можна розривати сполучення літер **дж, дз,** які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *гу́-дзик, хо́-джу.* Якщо **дж, дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** — до кореня), то їх слід розривати: *над-звича́й-ний* (а не *на-дзвича́йний*), *під-жив-ля́ти* (а не *пі-дживля́ти*).

2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: *бур'-я́н* (а не *бур-'я́н*), *кіль-це́* (а не *кіл-ьце́*), *Лук'-я́н* (а не *Лук-'я́н*), *ни́зь-ко* (а не *ни́з-ько*).

3. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься в наступний: *ака-де́-мія* (а не *а-каде́мія*), *Марія* (а не *Марі-я*), *олі-ве́ць* (а не *о-ліве́ць*). Так само не можна

поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *або́, моя́, о́ко, ши́я* тощо.

4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *багато-ступі́нчастий* (а не *багатос-тупі́нчастий*), *восьми-гра́нний* (а не *восьмиг-ра́нний*), *далеко-схі́дний* (а не *далекос-хі́дний*).

5. Не можна розривати ініціальні абревіатури, а також комбіновані абревіатури, які складаються з ініціальних скорочень цифр: *ВЛКСМ, ЗІЛ-111, ЛАЗ-105, МАУ, СРСР, УРСР*.

6. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-про́* й *Дніп-ро́, Оле-кса́ндра* й *Олек-са́ндра, се-стра́* й *сест-ра́*. Це правило поширюється й на суфікси: *бли-зьки́й* і *близь-ки́й, видавни́-цтво, видавни́ц-тво* й *видавни́цт-во, га́ли-цький* і *га́лиць-кий, росі́й-ський* і *росі́йсь-кий, убо́-зтво, убо́з-тво* й *убо́зт-во, суспі́льс-тво* й *суспі́льст-во*.

Технічні правила переносу

§ 42. 1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що до них відносяться: *Т. Г. Шевче́нко* (а не *Т. Г.// Шевче́нко*), *гр. Іване́нко* (а не *гр.// Іване́нко*), *акад.* (*доц., проф.*) *Гончаре́нко* (а не *акад.* (*доц., проф.*) // *Гончаре́нко*), *тов. Гнатю́к* (а не *тов.// Гнатю́к*).

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаються повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити: *Тара́с Григо́рович Шевче́нко* й *Тара́с // Григо́рович Шевче́нко, академік // Агата́нгел Кри́мський* і т. ін.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *1917 р.* (а не *1917 // р.*), *150 га* (а не *150 // га*), *20 см*³ або *20 куб. см* (а не *20 // см*³ або *20 // куб. см*), *5 г* (а не *5 // г*).

Примітка. Якщо назви мір подаються повністю, то їх можна переносити: *1917 // рік, 150 // гекта́рів* і т. ін.

3. Граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс, не можна відривати й переносити: *2-й* (а не *2- // й*), *4-го* (а не *4- //го*), *10-му* (а не *10-// му*) й т. ін.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення типу *вид-во, і т. д., і т. ін., та ін., т-во* тощо.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

ЗНАК НАГОЛОСУ (′)

§ 43. Знак наголосу ставиться на маловідомих словах (локалізмах і т. ін.), а також тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи при цьому своє значення; пор.: *Ми схóдили на гору* й *Ми сходúли на гору та повернулися додому ще завидна; Обрáзи* (від дієслова *ображáти*), *óбрази* (художні, літературні), *образú* (ікони).

II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

ІМЕННИК

Поділ на відміни

§ 44. За належністю до роду та за відмінковими закінченнями всі іменники поділяються на чотири відміни.

I відміна: іменники переважно жін. й деякі іменники чол. роду, а також спільного роду з закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *вага́, ги́ря, маши́на, па́ртія, пра́ця; воєво́да, дя́дя; голова́, сирота́, убі́вця.*

II відміна: а) іменники чол. роду з кінцевим приголосним основи та з закінченням **-о** в наз. відмінку (переважно назви осіб): *бік, ве́летень, заво́д, край, ма́йстер, това́риш; ба́тько, Дніпро́, Петро́; тату́ньо;*

б) іменники середн. роду з закінченнями **-о, -е, -я** (крім іменників із суфіксами **-ат, -ят, -ен** при відмінюванні): *вікно́, мі́сто; мо́ре, по́ле, прі́звище; весі́лля, життя́, знання́;* також іменники із суфіксами згрубілості **-ище, -исько,** утворювані від іменників усіх родів: *вітри́ще* (від *ві́тер*), *дівчи́сько* (від *дівча́*), *свекру́шисько* (від *свекру́ха*).

III відміна: іменники жін. роду з кінцевим приголосним основи: *вість, любо́в, міць, річ, ро́зкіш, сіль, тінь,* а також слово *ма́ти,* в якому при відмінюванні з'являється суфікс **-ер-.**

IV відміна: іменники середн. роду:

а) з закінченнями **-а, -я,** що приймають перед більшістю відмінкових закінчень суфікси **-ат-, -ят-:** *гуся́ (гуся́ти), дівча́ (дівча́ти), лоша́ (лоша́ти), теля́ (теля́ти);*

б) з закінченням **-я** (із суфіксом **-ен-** при відмінюванні): *ім'я́ (і́мені), пле́м'я (пле́мені).*

Поділ на групи

§ 45. Іменники I та II відміни поділяються на три групи: тверду, м'яку та мішану.

I відміна

1. Тверда група

До твердої групи належать іменники жін. роду з закінченням **-а** (крім тих, основа яких закінчується на шиплячий приголосний): *жі́нка, маши́на, перемо́га, сівба́, фа́брика,* а

також іменники спільного роду (чол. і жін.) з цим же закінченням: *головá, дружи́на, калíка, недорíка, непоси́да, сиротá, стáроста* та чол. роду (назви осіб): *Микíта, Микóла, Сáва* тощо.

2. М'яка група

До м'якої групи належать іменники жін. роду з закінченням **-я**: *бýря, друкáрня, земля́, надíя, пíсня, робітни́ця, сім'я́;* іменники спільного роду з цим же закінченням: *суддя́, уби́вця* тощо та іменник чол. роду *Ілля́.*

3. Мішана група

До мішаної групи належать іменники жін. роду з закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *вéжа, гýща, їжа, кáша, крýча, межá, плóща, ти́ша,* а також іменники спільного роду з закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *лівшá, міхонóша;* іменник чол. роду *вельмóжа.*

II відміна

1. Тверда група

Чоловічий рід

До твердої групи належать іменники чол. роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням **-о**: *дуб, палáц, темп, удáрник, ýспіх; бáтько, Петрó;* переважна більшість іменників на **-р**: *вир, ви́хор, відвáр, двір, жир, сир, стóвбур, стóляр, я́вір;* сюди ж належать іменники *звір, комáр, снігýр,* які, проте, в називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: *звірí, комарí, снігурí,* а також усі іменники іншомовного походження на **-ер, -ір, -ор, -ур (-юр)** і з постійно наголошеними **-ар (-яр), -ир**: *інженéр, мáйстер, шофéр; папíр, сувенíр; дирéктор, профéсор, семафóр; абажýр, гіпю́р, каламбýр; базáр, гектáр, комісáр, футля́р, ювіля́р; бригади́р, каси́р, команди́р, пасажи́р.*

Середній рід

До твердої групи належать іменники середн. роду з закінченням **-о**: *вікнó, залíзо, кóло, мíсто, селó.*

2. М'яка група

Чоловічий рід

До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: *боє́ць, ве́летень, зви́чай, край, учи́тель, Бене́дьо;* сюди належить частина іменників із суфіксами **-ар, -ир**, які в однині мають наголос на корені: *бо́ндар — бо́ндаря, ко́зир — ко́зиря, лі́кар — лі́каря, пи́сар — пи́саря*, а також іменники, у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *буква́р — букваря́, вівча́р — вівчаря́, друка́р — друкаря́, інвента́р — інвентаря́, календа́р — календаря́, кобза́р — кобзаря́, пролета́р — пролетаря́, секрета́р — секретаря́, шахта́р — шахтаря́; гузи́р — гузиря́, проводи́р — проводиря́, пухи́р — пухиря́* та ін.

Середній рід

До м'якої групи належать іменники середн. роду з закінченням **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-, -ят-** при відмінюванні й переважно з подовженням кінцевого приголосного основи): *го́ре, мі́сце, мо́ре, по́ле; життя́, завда́ння, збі́жжя, здоро́в'я, змага́ння, знаря́ддя, ли́стя, обли́ччя, пі́р'я, по́лум'я, сі́м'я, ті́м'я.*

3. Мішана група

Чоловічий рід

До мішаної групи належать іменники чол. роду з кінцевим шиплячим приголосним основи: *вanта́ж, дощ, сто́рож, слуха́ч, ткач, това́риш; вітри́ще, баби́ще;* також іменники на **-яр** (назви людей за родом їхньої діяльності), у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *вугля́р — вугляра́, каменя́р — каменяра́, пісня́р — піснярá, скля́р — скляра́, тесля́р — тесляра́, школя́р — школяра́.*

Середній рід

До мішаної групи належать іменники середн. роду з закінченням **-е** при основі на шиплячий приголосний: *ло́же, плече́, прі́звище, я́вище.*

§ 46. ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Перша відміна

Тверда група | М'яка група

Однина

Н.	фáбрик-**а**	робітнúц-**я**	наді́-**я**
Р.	фáбрик-**и**	робітнúц-**і**	наді́-**ї**
Д.	фáбриц-**і**	робітнúц-**і**	наді́-**ї**
Зн.	фáбрик-**у**	робітнúц-**ю**	наді́-**ю**
Ор.	фáбрик-**ою**	робітнúц-**ею**,	наді́-**єю**
М.	...фáбриц-**і**	...робітнúц-**і**	...наді́-**ї**
Кл.	фáбрик-**о**	робітнúц-**е**	наді́-**є**

Множина

Н.	фáбрик-**и**	робітнúц-**і**	наді́-**ї**
Р.	фáбрик	робітнúць	наді́й
Д.	фáбрик-**ам**	робітнúц-**ям**	наді́-**ям**
Зн.	фáбрик-**и**	робітнúць	наді́-**ї**
Ор.	фáбрик-**ами**	робітнúц-**ями**	наді́-**ями**
М.	...фáбрик-**ах**	...робітнúц-**ях**	...наді́-**ях**
Кл.	фáбрик-**и**	робітнúц-**і**	наді́-**ї**

Мішана група

	Однина	Множина
Н.	плóщ-**а**	плóщ-**і**
Р.	плóщ-**і**	площ
Д.	плóщ-**і**	плóщ-**ам**
Зн.	плóщ-**у**	плóщ-**і**
Ор.	плóщ-**ею**	плóщ-**ами**
М.	...плóщ-**і**	...плóщ-**ах**
Кл.	плóщ-**е**	плóщ-**і**

Друга відміна

Тверда група

Однина

Н.	робітнúк	комунáр	мíст-**о**
Р.	робітник-**á**	комунáр-**а**	мíст-**а**
Д.	робітник-**óві** (-**ý**)	комунáр-**ові** (-**у**)	мíст-**у**
Зн.	робітник-**á**	комунáр-**а**	мíст-**о**
Ор.	робітник-**óм**	комунáр-**ом**	мíст-**ом**
М.	...робітник-**óві**, -**ý**	...комунáр-**ові**, -**і**	...мíст-**і**
Кл.	робíтник-**у** робітнúч-**е**	комунáр-**е**	мíст-**о**

Множина

Н.	робітник-**ú**	комунáр-**и**	міст-**á**
Р.	робітник-**íв**	комунáр-**ів**,	міст
Д.	робітник-**áм**	комунáр-**ам**	міст-**áм**
Зн.	робітник-**íв**	комунáр-**ів**	міст-**á**
Ор.	робітник-**áми**	комунáр-**ами**	міст-**áми**
М.	...робітник-**áх**	...комунáр-**ах**	...міст-**áх**
Кл.	робітник-**ú**	комунáр-**и**	міст-**á**

М'яка група

Однина

Н.	учи́тель	секрета́р	край	місц-е
Р.	учи́тел-я	секретар-я́	кра́-ю	місц-я
Д.	учи́тел-еві (-ю)	секретар-е́ві (-ю́)	кра́-еві (-ю)	місц-ю
Зн.	учи́тел-я	секретар-я́	край	місц-е
Ор.	учи́тел-ем	секретар-е́м	кра́-ем	місц-ем
М.	...учи́тел-еві, -і, -ю	...секретар-е́ві, -і́, -ю́	...кра́-ї, -ю	...місц-і
Кл.	учи́тел-ю	секрета́р-ю	кра́-ю	місц-е

Множина

Н.	учител-і́	секретар-і́	кра-ї́	місц-я́
Р.	учител-і́в	секретар-і́в	кра-ї́в	місць
Д.	учител-я́м	секретар-я́м	кра-я́м	місц-я́м
Зн.	учител-і́в	секретар-і́в	кра-ї́	місц-я́
Ор.	учител-я́ми	секретар-я́ми	кра-я́ми	місц-я́ми
М.	...учител-я́х	...секретар-я́х	...кра-я́х	...місц-я́х
Кл.	учител-і́	секретар-і́	кра-ї́	місц-я́

Мішана група

Однина

Н.	това́риш	школя́р	прізвищ-е
Р.	това́риш-а	школяр-а́	прізвищ-а
Д.	това́риш-еві (-у)	школяр-е́ві (-у́)	прізвищ-у
Зн.	това́риш-а	школяр-а́	прізвищ-е
Ор.	това́риш-ем	школяр-е́м	прізвищ-ем
М.	...това́риш-еві, -і, -у,	...школяр-е́ві, -і́,	...прізвищ-і
Кл.	това́риш-у	школя́р-е	прізвищ-е

Множина

Н.	товариш-і́	школяр-і́	прізвищ-а
Р.	товариш-і́в	школяр-і́в	прізвищ
Д.	товариш-а́м	школяр-а́м	прізвищ-ам
Зн.	товариш-і́в	школяр-і́в	прізвищ-а
Ор.	товариш-а́ми	школяр-а́ми	прізвищ-ами
М.	...товариш-а́х	...школяр-а́х	...прізвищ-ах
Кл.	товариш-і́	школяр-і́	прізвищ-а

Третя відміна

Однина

Н.	ра́дість	тінь	по́дорож
Р.	ра́дост-і	ті́н-і	по́дорож-і
Д.	ра́дост-і	ті́н-і	по́дорож-і
Зн.	ра́дість	тінь	по́дорож
Ор.	ра́діст-ю	ті́нн-ю	по́дорожж-ю
М.	...ра́дост-і	...ті́н-і	...по́дорож-і
Кл.	ра́дост-е	ті́н-е	по́дорож-е

Множина

Н.	ра́дост-**і**	тін-**і**	по́дорож-**і**
Р.	ра́дост-**ей**	тін-**ей**	по́дорож-**ей**
Д.	ра́дост-**ям**	тін-**ям**	по́дорож-**ам**
Зн.	ра́дост-**і**	тін-**і**	по́дорож-**і**
Ор.	ра́дост-**ями**	тін-**ями**	по́дорож-**ами**
М.	...ра́дост-**ях**	...тін-**ях**	...по́дорож-**ах**
Кл.	ра́дост-**і**	тін-**і**	по́дорож-**і**

Четверта відміна

Однина

Н.	курч-**а́**	ім'-**я́**
Р.	курч-**а́т-и**	і́м-**ен-і**, ім'-**я́**
Д.	курч-**а́т-і**	і́м-**ен-і**
Зн.	курч-**а́**	ім'-**я́**
Ор.	курч-**а́м**	і́м-**ен-ем**, ім'-**я́м**
М.	...курч-**а́т-і**	...і́м-**ен-і**
Кл.	курч-**а́**	ім'-**я́**

Множина

Н.	курч-**а́т-а**	ім-**ен-а́**
Р.	курч-**а́т**	ім-**е́н**
Д.	курч-**а́т-ам**	ім-**ен-а́м**
Зн.	курч-**а́т(а)**	ім-**ен-а́**
Ор.	курч-**а́т-ами**	ім-**ен-а́ми**
М.	...курч-**а́т-ах**	...ім-**ен-а́х**
Кл.	курч-**а́т-а**	ім-**ен-а́**

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ОКРЕМИХ ВІДМІНКІВ

І відміна

А. Однина

Родовий відмінок

§ 47. 1. У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и, -і, -ї.**

а) **И** мають іменники твердої групи: *книжки, маши́ни, перемо́ги, роди́ни, фа́брики.*

б) **І** (після голосного та апострофа **-ї**) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: *бу́рі, мрі́ї, надії, пра́ці, робітни́ці, сім'ї; кру́чі, межі́, пло́щі, ти́ші.*

Примітка. Форми родового відмінка однини та називного множини нерідко розрізняються наголосами; пор.: *дочки́ — до́чки, землі́ — зе́млі, кни́жки — книжки́, межі́ — ме́жі, сестри́ — се́стри, сім'ї́ — сі́м'ї.*

Давальний відмінок

2. У давальному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного та апострофа — **-ї**: *кни́жці, маши́ні, перемо́зі, фа́бриці; бу́рі, надії, робітни́ці, сім'ї, статті; кру́чі, межі́, пло́щі, ти́ші.*

Знахідний відмінок

3. У знахідному відмінку однини іменники першої відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-у,** м'якої — **-ю:** *книжку, машину, перемóгу, фáбрику, крýчу, межý, плóщу, тúшу; бýрю, надію, робітнúцю, сім'ю, статтю́.*

Орудний відмінок

4. В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-ою,** м'якої та мішаної груп — **-ею,** після голосного та апострофа — **-єю:** *книжкою, машиною, перемóгою, фáбрикою; бýрею, надією, робітнúцею, сім'єю, статтéю; крýчею, межéю, плóщею, тúшею.*

Місцевий відмінок

5. У місцевому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і,** після голосного та апострофа — **-ї:** *на книжці, на машині, у перемóзі, на фáбриці; у бýрі, у надії, при робітнúці, у сім'ї, у статті; на крýчі, на межі, на плóщі, у тúші.*

Примітка. Перед закінченням **-і** в давальному та місцевому відмінках приголосні **г, к, х** переходять відповідно в **з, ц, с:** *ногá — нозі, рукá — руці, мýха — мýсі.*

Кличний відмінок

6. У кличному відмінку однини іменників першої відміни вживаються закінчення **-о, -е, -є, -ю.**

а) **О** мають іменники твердої групи: *дружúно, Гáнно, книжко, Михáйлівно, перемóго, сéстро.*

б) **Е** мають іменники м'якої та мішаної груп, **є** — іменники м'якої групи після голосного та апострофа: *вóле, зéмле, Кáтре, робітнúце, дýше, крýче; Марíє, мрíє, сім'є, Соломíє,* а також *Іллé.*

в) **Ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабýсю, Гáлю, дóню, матýсю, тітýсю.*

Примітка. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Гáнно Івáнівно, Марíє Васúлівно.*

Б. Множина

Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и,** м'якої та мішаної груп — **-і,** після голосного та апострофа — **-ї:** *книжкú, машúни, перемóги, фáбрики; бýрі, надії, робітнúці, статті, сім'ї; крýчі, мéжі, плóщі, тúші;* також іменники чол. роду: *стáрости* (і з іншим значенням *старостú*), *сýдді.*

Родовий відмінок

2. У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей, -ів.**

а) Нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *баб* (і *бабів*), *верст* (від *верста́* — давня міра відстані), *верств* (від *верства́* — шар) і *версто́в* (від *верства́* — давня міра відстані), *ви́гід* (від *ви́года*) і *виго́д* (від *виго́да*), *губ* (і *губів*), *доріг, маши́н, назв, свобо́д, фа́брик, шкіл; бур, доло́нь, леге́нь* (і *леге́нів*), *надій, робітни́ць; круч, меж, площ.*

б) Кілька іменників жін. роду закінчуються на **-ей:** *мише́й, свине́й, сіме́й, стате́й* (від *стаття́*) та ін.

в) Закінчення **-ів** мають деякі іменники чол. роду: *су́ддів, старостів* (і *ста́рост* — з іншим значенням), окремі іменники жін. роду (див. вище п. а), а також прізвища: *Журбів, Чупри́нків* і т. ін.

Примітка 1. В іменниках, які мають у називному відмінку однини перед закінченням сполучення двох приголосних, у родовому відмінку множини між ними з'являється **о** або **е**.

О з'являється в тих іменниках, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *до́чок, ігор, книжо́к, кульо́к, мисо́к* і т. ін., а також в іменниках *ку́хня, пове́рхня, сосна́, су́кня: ку́хонь, пове́рхонь, со́сон* (і *со́сен*), *су́конь.* В інших іменниках з'являється **е (є)**: *бо́єнь, во́єн* (і *війн*), *до́мен, копа́лень, ла́зень, міте́л, шабе́ль.*

Вставних звуків, як правило, не буває в іменниках іншомовного походження: *арф, догм, пальм, шайб;* тільки в іменниках на **-к (а)** за аналогією до відповідних українських з'являється **о:** *а́рка — а́рок, ма́рка — ма́рок.*

Примітка 2. В іменниках іншомовного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння зберігається: *бонн* (від *бо́нна*), *булл* (від *бу́лла*), *ванн* (від *ва́нна*), *вілл* (від *вілла*), *панн* (від *па́нна*).

Давальний відмінок

3. У давальному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ам, -ям.**

а) Закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжка́м, маши́нам, фа́брикам, кру́чам, ме́жам, пло́щам.*

б) Закінчення **-ям** мають іменники м'якої групи: *бу́рям, надіям, робітни́цям, сім'ям, статтям.*

Знахідний відмінок

4. У знахідному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з формою називного або родового відмінка множини, причому:

а) Іменники — назви осіб та істот мають форму, однакову з формою родового відмінка множини: *ведме́диць, вовчи́ць, листоно́ш, молоди́ць, робітни́ць, украї́нок.*

Примітка. Іменники — назви деяких свійських тварин уживаються також у формі, однаковій з формою називного відмінка: *гна́ти ове́ць* (і *вівці*), *па́сти корі́в* (і *коро́ви*), *годува́ти свине́й* (і *сви́ні*).

б) Іменники, що не означають істот, уживаються у формі, однаковій з формою називного відмінка: *книжки́, маши́ни, фа́брики; ву́лиці, друка́рні, мрії, сім'ї; кру́чі, ме́жі, пло́щі.*

Орудний відмінок

5. В орудному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми.**

а) Закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжка́ми, маши́нами, фа́бриками, кру́чами, ме́жами, пло́щами.*

б) Закінчення **-ями** мають іменники м'якої групи: *ву́лицями, друка́рнями, мрі́ями, робітни́цями, сім'ями, статтями.*

в) Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: *ворітьми́* (і *воро́тами*), *курми́, слізьми́* (і *сльоза́ми*), *сви́ньми́* (і *сви́нями*).

Місцевий відмінок

6. У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** — для м'якої групи: *у книжка́х, на маши́нах; на кру́чах, на ме́жах; у стаття́х, у сім'ях.*

Кличний відмінок

7. У кличному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з називним: *баби́, до́чки, жінки́, робітни́ці.*

II відміна

А. Однина

Родовий відмінок

§ 48. 1. У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їх значення мають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю.**

1) Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються тільки на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *мі́ста, села́; плеча́, пр́ізвища; знання́, знаря́ддя, мо́ря, обли́ччя, по́ля.*

2) Іменники чол. роду в родовому відмінку однини приймають закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі), коли вони означають:

а) Назви осіб, власні імена та прізвища: *колго́спника, промо́вця, робітника́, студе́нта, тесляра́, учи́теля; Андрі́я, Дмитра́, Дороше́нка, Франка́;* також персоніфіковані предмети та явища: *Ві́тра, Лі́са, Моро́за* та ін.

б) Назви тварин і дерев: *ведме́дя, во́вка, ду́ба, кілка́, коня́, пса, я́сеня.*

в) Назви предметів: *гвинта́, замка́, малю́нка, ножа́, олівця́, піджака́, плаща́, портфе́ля, стола́* (й *сто́лу*).

г) Назви населених пунктів: *Воро́нежа, Голосі́єва, Жито́мира, Ки́єва, Ленінгра́да, Ло́ндона, Лу́цька, Ми́ргорода, Пари́жа, Свято́шина, Терно́поля, Ха́ркова.*

Примітка. Але **-у, -ю** пишеться у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Бро́ду, Зеле́ного Га́ю, Кра́сного Лима́ну, Криво́го Ро́гу, Черво́ного Ста́ву, Широ́кого Я́ру* тощо.

д) Інші географічні назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності **-ов, -ев (-єв), -ин (-їн)**: *Дінця́, Дністра́, Іртиша́, Колгу́єва, Орла́, Остра́, Пиря́тина, Псла, Пско́ва, Те́терева.*

е) Назви мір довжини, ваги, часу тощо: *гекта́ра, гра́ма, ме́тра, мі́сяця, проце́нта, ти́жня* (але *ві́ку, ро́ку*); назви місяців і днів тижня: *вівто́рка, жо́втня, листопа́да* (але *листопа́ду* — назва процесу), *понеді́лка;* назви грошових знаків: *гроша́, до́лара, карбо́ванця, фу́нта сте́рлінгів, черві́нця;* числові назви: *деся́тка, мільйо́на, мілья́рда.*

є) Назви машин і їх деталей: *автомобі́ля, ди́зеля, комба́йна, мото́ра, по́ршня, тра́ктора.*

ж) Терміни іншомовного походження, які означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: *а́тома, като́да, ко́нуса, ра́діуса, ро́мба, сегме́нта, се́ктора, си́нуса, шкі́ва* тощо, а також українські за походженням суфіксальні слова-терміни: *відмі́нка, дода́тка, займе́нника, знаме́нника, іме́нника, трику́тника, чисе́льника, числі́вника* тощо, але: *ви́ду, ро́ду*, також *си́нтаксису, скла́ду, спо́собу* (про інші категорії термінів див. п. 2).

2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають іменники чоловічого роду на приголосний, коли вони означають:

а) Речовину, масу, матеріал: *азо́ту, асфа́льту, бальза́му, борщу́, во́дню, во́ску, га́су, гі́псу, грані́ту, ква́су, кваску́, ки́сню, льо́ду, ме́ду, медку́, піску́, по́роху, си́ру, спи́рту,* але *хлі́ба.*

б) Збірні поняття: *анса́мблю, а́тласу, батальйо́ну, березняку́, вишняку́, взво́ду, га́ю, гу́рту, зага́лу, капіта́лу, карава́ну, катало́гу, ко́дексу, колекти́ву, лі́су, орке́стру, па́рку, по́лку, пролетаріа́ту, ремане́нту, са́ду, сушняку́, те́ксту, това́ру, то́му, тріумвіра́ту, хо́ру;* сюди належать назви кущових і трав'янистих рослин: *барві́нку, бузку́, буркуну́, горо́ху, звірobо́ю, молоча́ю, очере́ту, чагарнику́, щавлю́, ячме́ню* (але *вівса́*), а також назви сортів плодових дерев: *кальві́лю, ране́ту, ренкло́ду* та ін.

в) Назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *вокза́лу, ґа́нку, да́ху, заво́ду, за́лу, за́мку, кана́лу, коридо́ру, магази́ну, мезоні́ну, метрополіте́ну, мо́лу, пала́цу, по́верху, сара́ю, ти́ну, універма́гу, ши́нку,* але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа́, гаража́, куреня́, млина́, хліва́;* **-а (-я)** вживається також в іменниках — назвах архітектур-

них деталей: *карні́за, е́ркера, по́ртика;* обидва закінчення — **-а (-я)** та **-у (-ю)** приймають іменники: *мо́сту* й *моста́, парка́ну* й *паркана́, пло́ту* й *плота́.*

г) Назви установ, закладів, організацій: *інститу́ту, клу́бу, колго́спу, комісаріа́ту, коміте́ту, радго́спу, університе́ту, шта́бу.*

д) Переважна більшість слів із значенням місця, простору тощо: *абза́цу, ва́лу, байра́ку, кра́ю, лима́ну, лу́гу, майда́ну, ро́ву, руча́ю, сві́ту, ури́вку, я́ру,* але: *горба́, ху́тора* тощо, а також зменшені форми на **-к**: *ліска́, майда́нчика, ставка́, ярка́.*

е) Явища природи: *ви́хору, вогню́, ві́тру, гра́ду, гро́му, дощу́, жа́ру, землетру́су, і́нею, моро́зу, тума́ну, урага́ну, хо́лоду.*

є) Назви почуттів: *бо́лю, гні́ву, жа́лю, стра́ху.*

ж) Назви процесів, станів, властивостей, ознак, формацій, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять: *авра́лу, бі́гу, ви́нятку, га́ласу, гри́пу, дисона́нсу, догма́ту, доста́тку, екза́мену, е́кспорту, е́кскурсу, зву́ку* (але, як термін *зву́ка*), *ідеа́лу, інтере́су, кано́ну, ка́шлю, кло́поту, коло́квіуму, комуні́зму, конфлі́кту, кри́ку, ле́ту (льо́ту), мажо́ру, міра́жу, мі́німуму, мо́дусу, моме́нту, при́нципу, прогре́су, проце́су, реалі́зму, регре́су, ре́йсу, ремо́нту, ри́тму, ру́ху, світо́гляду, со́рту, соціалі́зму, спо́рту, спо́собу, сти́ду, сто́гону, ти́фу, то́лку, хи́сту, хо́ду, шу́му,* але: *ля́паса, ривка́, стрибка́, стусана́.*

з) Терміни іншомовного походження, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі й т. ін.: *ана́лізу, електро́лізу, і́мпульсу, си́нтезу, ферме́нту,* а також літературознавчі терміни: *альмана́ху, е́посу, жа́нру, журна́лу, мі́фу, на́рису, о́бразу, памфле́ту, рома́ну, сти́лю, сюже́ту, фейлето́ну* тощо.

и) Назви ігор і танців: *баскетбо́лу, ва́льсу, волейбо́лу, краков'я́ку, та́нку, та́нцю, те́нісу, футбо́лу, хоке́ю,* але: *гопака́, козака́.*

і) Більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водого́ну, вододі́лу, водопро́во́ду, живо́пису, живопло́ту,ману́скри́пту, родово́ду, руко́пису, суходо́лу, трубопро́воду,* але: *електрово́за, паропла́ва.*

ї) Переважна більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *ви́бою, ви́падку, ви́слову, відбо́ю, ві́дгуку, заробі́тку, зато́ру, за́пису, о́піку, о́питу, по́буту, по́штовху, прибу́тку, при́кладу, про́воду* (дріт), *суво́ю, у́сміху, у́спіху.*

й) Назви річок (крім зазначених у п. 1), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Аму́ру, Бу́гу, Га́нгу, До́ну, Дуна́ю, Єнісе́ю, Ні́лу, Ре́йну, Се́йму; Байка́лу,*

Ельтóну, Мічигáну, Світязю, Чáду; Алтáю, Ельбрýсу, Пáміру, Урáлу; Кóтліну, Кіпру, Кріту, Рóдосу, Сахаліну; Кáніну, Пелопоннéсу; Алжíру, Афганістáну, Казахстáну, Єгúпту, Ірáку, Китáю; Донбáсу, Ельзáсу, Кавкáзу, Сибíру.

Примітка. У ряді іменників зміна закінчення впливає на значення слова: *алмáза* (коштовний камінь) — *алмáзу* (мінерал), *áкта* (документ) — *áкту* (дія), *апарáта* (прилад) — *апарáту* (установа), *блóка* (частина споруди, машини) — *блóку* (об'єднання держав), *букрякá* (одиничне) — *бурякý* (збірне), *вáла* (деталь машини) — *вáлу* (насип), *елемéнту* (абстрактне) — *елемéнта* (конкретне), *інструмéнта* (одиничне) — *інструмéнту* (збірне), *кáменя* (одиничне) — *кáменю* (збірне), *клúна* (предмет) — *клúну* (просторове поняття), *пóяса* (предмет) — *пóясу* (просторове поняття), *рахýнка* (документ) — *рахýнку* (дія), *тéрміна* (слово) — *тéрміну* (строк), *фáктору* (чинник) — *фáктора* (маклер) і т. ін.

Давальний відмінок

§ 49. У давальному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві, -єві** або **-у, -ю.**

1. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), **-єві** (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2б): *будúнкові, відмíнкові, дирéкторові, дýбові, мáйстрові, нáхилові, Петрóві, піонéрові, робітникóві, рóзумові, вéлетневі, журавлéві, кáменеві, пнéві, секретарéві, товáришеві, шахтарéві, добрóдієві, крáєві, носíєві, Сергíєві, солов'євí.* Ці ж іменники приймають і закінчення **-у (-ю)**: *будúнку, відмíнку, дирéктору* й т. д.

Паралельні закінчення **-ові** та **-у** мають також іменники середн. роду із суфіксом **-к-**, що означають малі істоти: *дитя́ткові — дитя́тку, немовля́ткові — немовля́тку, поросяткові — поросятку, теля́ткові — теля́тку, ягня́ткові — ягня́тку.*

Примітка. Коли в тексті зустрічається поряд кілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень слід спочатку вживати закінчення **-ові, -еві (-єві),** а тоді — **-у (-ю)**: *Симонéнкові Василю́ Андрíйовичу, Леонíдові Миколáйовичу Іванéнку, товáришеві бригадúру.*

2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

а) Іменники середн. роду: *мíсту, селý, святу; прíзвищу, знаннó, знаря́ддю, облúччю, піддáшшю, роздорíжжю; сéрцю, сóнцю.* У деяких словах можливі також закінчення **-ові, -еві**: *лúхові, мíстові, сéрцеві.*

б) Іменники чол. роду на **-ів (-їв), -ов, -ев, -ин, -ін (-їн)**: *Кúїв — Кúєву, Колгýєв — Колгýєву, Лебедúн — Лебединý, Лéрмонтов — Лéрмонтову, Львів — Львóву, óстрів — óстрову, Пýшкін — Пýшкіну, рів — рóву, Хáрків — Хáркову.*

Знахідний відмінок

§ 50. У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.

1. Форму, однакову з формою родового відмінка, мають усі іменники чол. роду, які означають істоти, а також персоніфіковані явища: *будівникá, доповідача, коня́, хлóпця, Вітра, Морóза.*

Примітка. Деякі іменники, переважно назви побутових предметів, можуть мати паралельні форми, спільні з формами або родового, або називного відмінків: (зрізав) *ду́ба* й *дуб,* (дав) *карбóванця* й *карбóванець,* (написав) *листá* й *лист,* (узяв) *ножá* й *ніж,* (поклав) *олівця́* й *олівéць,* (поставив) *плу́га* й *плуг.*

2. Усі інші іменники чол. роду, а також іменники середн. роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *буди́нок, декрéт, інститу́т, колекти́в, міст, нарóд, полк, стиль, стіл, сон, ячмі́нь; дитя́, козеня́, корі́ння, місто, мі́сце, мóре, селó.*

Орудний відмінок

§ 51. В орудному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ом, -ем (-єм)** і **-ям, -им.**

1. Закінчення **-ом** мають усі іменники чол. та середн. роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа **-єм**) — іменники чол. та середн. роду мішаної та м'якої груп (крім іменників середн. роду, що закінчуються на **-я**): *ма́йстром, містом, робітникóм, селóм; бійцéм, кобзарéм, конéм, кущéм, місцем, мóрем, ножéм, плечéм, прізвищем, секретарéм, слухачéм; пирíєм, рóєм, солов'є́м, урожáєм.*

2. Закінчення **-ям** мають усі іменники середн. роду на **-я:** *життя́м, змагáнням, знання́м, знаря́ддям, кіллям, ли́стям, лу́б'ям, обли́ччям, піддáшшям, роздоріжжям, щáстям.*

3. Закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

а) Іменники — прізвища чол. роду твердої групи на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн):** *Бáбкіним, Виногрáдовим, Звéгінцевим, Ільїни́м, Ковалéвим* (від *Ковалів*), *Лéсиним.* Однак неслов'янські прізвища, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін,** мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом:** *Бюлóвом, Дáрвіном, Чáпліном.*

б) Іменники — географічні назви середнього роду із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-),** що відмінюються як прикметники: *Горóшине — Горóшиним, Котелéве — Котелéвим, Михалкóве — Михалкóвим.*

Але іменники — географічні назви чоловічого та середнього роду із суфіксами **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн),** що не відмінюються як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом:** *Бородінóм, Голосієвом,*

Києвом, Лебединóм, Орєхово-Зýєвом, Псковом, Святóшином, Хáрковом.

Місцевий відмінок

§ 52. У місцевому відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві (-єві), -у (-ю), -і (-ї).**

1. Закінчення **-ові** в твердій групі, **-еві** (після голосного та апострофа — **-єві**) у м'якій та мішаній групах мають:

а) Іменники чол. роду, що означають істоти: *при бáтькові, на брáтові, при вчúтелеві, на конéві, на носíєві, на робітникóві, на товáришеві.*

б) Іменники середн. роду твердої групи із суфіксом **-к-** (назви істот): *на дитя́ткові, на теля́ткові, на хлоп'я́ткові.*

Примітка. Іменники чол. роду, що означають осіб, а також зазначені іменники середн. роду мають у місцевому відмінку однини поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** й закінчення **-у (-ю)**: *при бáтьку, на робітникý, на дитя́тку, на теля́тку.* Іменники чол. роду, що означають істот (не осіб), мають у місцевому відмінку однини поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** й закінчення **-і (-ї)**: *на коні, на ослі, на тúгрі.*

2. Закінчення **-у** (після голосного **-ю**) мають:

а) Іменники чол. та середн. роду твердої групи із суфіксами **-к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о),** що означають неістоти: *у будúнку, у вíйську, у гурткý, на держакý, на дóщику, у ліжку, на літакý, у місячнику, у мішкý, у підрахýнку.* Вживаються також і паралельні форми з **-ові**: *у будúнкові, на держакóві, на літакóві, на ліжкові* тощо.

б) Іменники чол. роду односкладових основ із закінченням **-у (-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *у бою́, на льодý, на снігý, у сокý, у степý, на шляхý.*

3. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа **-ї**) мають:

а) Іменники чол. роду (переважно безсуфіксні), що означають неістоти: *в áкті, на бéрезі, на грýнті, у декрéті, у дзьóбі, у крáї, у листі, на місяці, на пóверсі, на порóзі, на стовпі, на ремóнті, у тéмпі, у цéнтрі, у штáбі.*

Примітка. Деякі іменники цього типу можуть мати паралельні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю)**, що залежить від місця наголосу в слові: *у гáї — у гаю́, у крáї — у краю́, на тóрзі — на торгý.*

б) Іменники середн. роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також мішаної та м'якої груп: *у місті, на селі, на письмі, у слóві; на піддáшші, на плечі, у прізвищі, на роздоріжжі, у станóвищі; на облúччі, у житті, на пригір'ї, на подвір'ї, на пóлі.*

Примітка. Із прийменником **по** можуть уживатися паралельні закінчення **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *по Дніпру́ — по Дніпрі, по місту — по місті, по селу́ — по селі;* для позначення часу вживається тільки закінчення **-і**: *по обіді, по скінченні.*

Кличний відмінок

§ **53.** Іменники другої відміни в кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -е.**

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к-о**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *ба́тьку, си́нку, уда́рнику; Дже́ку, Жа́ку, Лю́двігу, Фрі́дріху; пого́ничу, слуха́чу, това́ришу;* також іменники *ді́ду, си́ну, та́ту.*

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віта́лію, вчи́телю, Гри́цю, кра́ю, лікарю, місяцю, пролета́рю, розма́ю, я́сеню.*

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** та деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богда́не, го́лубе, дру́же, коза́че, мо́сте, о́рле, Пе́тре, со́коле, Степа́не, чума́че; же́нче* (від *жнець*), *кра́вче, моло́дче, хло́пче, ше́вче* (але: *бійцю́, знавцю́, комсомо́льцю, ле́нінцю*); *гусля́ре, До́вбуше, ма́ляре, сто́роже, тесля́ре, школя́ре.*

4. Прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, як *Глі́бов, Королі́в, Пу́шкін, Романи́шин, Тю́тчев, Чапа́єв, Що́голів,* при звертанні мають як форму називного, так і форму кличного відмінка: *Глі́бов* і *Глі́бове* та ін.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Ки́єве, Лебеди́не, Льво́ве.*

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати й форму називного відмінка: *това́ришу бригади́ре (бригади́р), това́ришу лейтена́нте (лейтена́нт).*

Примітка 2. У звертаннях, що складаються з загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *бра́те Пе́тре, дру́же Гри́цю, коле́го Степа́не, това́ришу Віта́лію.*

Примітка 3. У звертаннях, що складаються з загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *дру́же Макси́менко; коле́го Іваничу́к, това́ришко Скирда́, това́ришу Гонча́р.*

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володи́мире Ілліч́у, Гали́но Іллі́вно, Марі́є Васи́лівно, Пе́тре Кузьмичу́, Яросла́ве Андрі́йовичу.*

Б. Множина

Називний відмінок

§ 54. У називному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-и**, **-і (-ї)**, **-а (-я)**.

1. Закінчення **-и** мають усі іменники чол. роду твердої групи: *батькú, берегú, горóди, директорú, завóди, клáси, комунáри, лісú, піонéри, робітникú, татú, футляри*, але *дрýзі*.

Примітка. Іменники чол. роду із суфіксами **-анин (-янин)**, **-ин**, **-їн** у множині втрачають **-ин (-їн)**: *болгáри, громадяни, кияни, львів'яни, молдавáни, селяни, татáри, хазяї (хазяїнú)*, але: *грузúни, осетúни, русúни*.

2. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа **-ї**) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: *вéлетні, герóї, ковалі, краї, лéнінці, лікарі, пролетарі, секретарі, солов'ї, теслярі, школярі; ножі, слухачі, товариші; óчі, плéчі, ýші* (частіше *вýха*).

3. Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають усі іменники середн. роду: *дéна* (від *дно*), *містá, пéра, стремéна; прізвища, явища; знання, моря, облúччя, піддáшшя, поля, прислів'я, роздоріжжя*.

Кілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини паралельні закінчення **-и** та **-а**: *вýси — вýса, ґрунтú — ґрунтá* (збірне), *рукавú — рукáва, хлібú — хлібá* (збірне), але тільки *вівса* й тільки *татú* (від *тáто*).

Родовий відмінок

§ 55. У родовому відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ів (-їв)**, нульове закінчення та **-ей**.

1. Закінчення **-ів** (після голосного та апострофа **-їв**) мають іменники чол. роду на приголосний та іменники середн. роду на **-е**, **-я**: *берегів, вóльтів, герóїв, дрýзів, дощів, країв, мéтрів, óмів, підписів, робітників, солдáтів, солов'їв, степів, татів, товаришів, школярів; верхів'їв, відкриттів, життів, міжгір'їв, морів, нагір'їв, подвір'їв, полів, покриттів, почуттів, прислів'їв*.

Примітка. Деякі іменники чол. роду мають і нульове закінчення (основу): *вáтів (ват), кіловáтів (кіловáт), чобіт*, а також після числівників: *сім день* (і *днів*), *сто раз* (і *разів*), але *днів сім, разів сто; сім чоловік*, тобто «сім осіб», але *сім чоловіків* — «сім осіб чоловічої статі», *чоловік із двісті*, а також ті іменники, що втрачають у множині суфікси **-ин**, **-їн**: *болгáр, громадян, селян, татáр*, але: *грузúнів, осетúнів*.

2. Нульове закінчення мають усі іменники середн. роду на **-о**, **-е** та більшість на **-я** (переважно з попереднім м'яким подовженим приголосним **н**): *бажáнь, болíт, вагáнь, верхо-*

віть, весіль, відер, вікон, доліт, завдáнь, засідань, знань, кіл, кілець, коліс, місць, озéр, облúч, пальт, питáнь, піддáш, полóтен, посилáнь, прізвищ, роздоріж, серць (і *сердéць*), *сіл, слів, сприйнять, хýтер, яєць*, але: *морів, полів* (рідше *піль*).

Примітка. При збігові двох приголосних у кінці основи при нульовому закінченні часто з'являється вставний **о** або е: *вікон, повісом, сýкон; болітець, відер, вікóнець, гáсел, ден* (від *дно*), *кілець, озéрець, пірець, рéбер.*

3. Закінчення **-ей** мають деякі іменники чол. роду: *гостéй, грóшей, кóней* і середн. роду: *очéй, плечéй* (і *пліч*), зрідка *ушéй* (перев. *вух*).

Давальний відмінок

§ 56. У давальному відмінку множини другої відміни іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній групах) і **-ям** (у м'якій групі): *батькáм, робітникáм, слухачáм, товаришáм, тракторáм, колінам, містáм, прізвищам, сéлам; краям, пролетарям, шахтарям;* також *дрýзям, місцям, морям, облúччям, питáнням, роздоріжжям, узвúшшям.*

Знахідний відмінок

§ 57. У знахідному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, однакову або з називним, або з родовим відмінком множини, причому:

1. Іменники, що означають істоти, мають закінчення однакове з родовим відмінком множини: *вчителів, герóїв, кравців, лікарів, óленів, піонéрів, робітників, хрущів* (але: *піти́ в партизáни, перейти́ в робітники́*).

Примітка. Назви деяких свійських тварин мають переважно форму, однакову з родовим відмінком: *волів* (і *воли́*), *кóней* (і *кóні*).

2. Усі інші іменники мають форму, однакову з називним відмінком множини: *береги́, трактори́; вантажі, олівці; містá, сéлища; моря́, облúччя, поля́, узвúшшя.*

Орудний відмінок

§ 58. В орудному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми.**

1. Закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м'якій групі) мають іменники чол. та середн. роду: *берегáми, робітникáми, товаришáми, тракторáми; вýхами, містáми, прізвищами, сéлами, явищами; ковалями, пролетарями, шахтарями; знаряддями, місцями, облúччями, полями, роздоріжжями, узвúшшями.*

2. Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чол. та середн. роду: *гістьми́* (частіше *гостями*); *грішми* (й *грошúма*), *кіньми* (й *кóнями*), *чобітьми́* (й *чобóтями, чóботами*); *колíньми* (й *колінами*), *колісьми* (частіше *колéсами*), *крильми* (частіше *крилами*).

Примітка. Іменники середн. роду *óко, плечé* мають в орудному відмінку множини закінчення **-има**: *очúма, плечúма.*

Місцевий відмінок

§ 59. У місцевому відмінку множини іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій групі): *на берегáх, на робітникáх, у сéлищах; у календарях, на шахтарях; на місцях, на облúччях, на роздоріжжях, на узвúшшях, на чóботах (чобóтях).*

Кличний відмінок

§ 60. У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, однакову з називним: *братú, робітникú; діячí, товаришí; краї, учителí, пролетарí; моря, сéла.*

III відміна

§ 61. Однина

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *вíсті, гáлузі, любóві, мóці, нóчі, óсі, пóдорожі, стáлі, тíні, фáльші.*

Примітка. Форми непрямих відмінків від іменників, що означають абстрактні поняття простору: *височíнь, глибочíнь, далечíнь, широчíнь,* крім називного, знахідного та орудного, вживаються рідко; їх замінюють відповідні словоформи з суфіксом **-ин(а)**: *височинá, глибочинá, широчинá.*

2. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

3. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни набувають закінчення **-ю**, причому:

а) Якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **р**), то після голосного перед закінченням **-ю** цей приголосний подовжується (на письмі подвоюється): *височíнню, вíссю, волосíнню, в'яззю, гáлуззю, загúбеллю, мíддю, мíццю, сíллю, тíнню; нíччю, пóдорожжю.*

б) Якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних або на губний **(б, п, в, м, ф)**, а також на **р, щ,** то подовження не відбувається: *вéрф'ю, вíстю, жóвчю, кіновáр'ю, крóв'ю, любóв'ю, мáтір'ю, нéхворощю, Óб'ю, рáдістю, якістю.*

4. У місцевому відмінку однини вживається закінчення **-і**: *при вíсті, у гáлузі, у дóповіді, на óсі, у пóдорожі, у тíні.*

5. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-е**: *вíсте, любóве, рáдосте, смéрте.*

§ 62. Множина

1. У називному та знахідному відмінках множини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *відповіді, вісті, осі, тіні; ночі, подорожі.*

2. У родовому відмінку множини виступає закінчення **-ей**: *відомостей, відповідей, вістей, галузей, доповідей, областей, осей, тіней; ночей, подорожей.*

3. У давальному відмінку множини виступає закінчення **-ям** (після шиплячого **-ам**): *відповідям, вістям, осям, тіням; ночам, подорожам.*

4. В орудному відмінку множини вживається закінчення **-ями** (після шиплячого **-ами**): *відповідями, вістями, костями (кістьми), осями; ночами, подорожами.*

5. У місцевому відмінку множини вживається закінчення **-ях** (після шиплячого **-ах**): *у відповідях, у вістях, на осях, у тінях; по ночах, у подорожах.*

§ 63. ВІДМІНЮВАННЯ СЛОВА МА́ТИ

	Однина	Множина
Н.	ма́т-**и** (рідко — ма́т-**ір**)	мат-**ер-і́**
Р.	ма́т-**ер-і**	мат-**ер-і́в**
Д.	ма́т-**ер-і**	мат-**ер-я́м**
Зн.	ма́т-**ір**	мат-**ер-і́в**
Ор.	ма́т-**ір'-ю**	мат-**ер-я́ми**
М.	...ма́т-**ер-і**	...мат-**ер-я́х**
Кл.	ма́т-**и**	мат-**ер-і́**

IV відміна

§ 64. Однина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках однини іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого **-а**): *галченя́, голуб'я́, гуся́, ім'я́, пле́м'я; коліща́, курча́, лоша́.*

2. У родовому відмінку однини вживаються форми на **-ят-и** (після шиплячого **-ат-и**) та **-ен-і**: *галченя́ти, голуб'я́ти, гуся́ти; курча́ти, лоша́ти, коліща́ти; і́мені* (та *ім'я́*), *пле́мені* (та *пле́м'я*).

3. У давальному відмінку однини вживаються форми на **-ят-і** (після шиплячого на **-ат-і**) та **-ен-і**: *галченя́ті, гуся́ті; курча́ті, лоша́ті; і́мені, пле́мені.*

4. В орудному відмінку однини вживається форма (без суфікса **-ят, -ат**) на **-ям** (після шиплячого **-ам**), а іменники із суфіксом **-ен-** мають паралельні форми на **-ен-ем** і **-ям**: *галченя́м, гуся́м; курча́м, лоша́м; і́менем* і *ім'я́м, пле́менем* і *пле́м'ям*.

5. У місцевому відмінку однини вживаються форми на **-ят-і** (після шиплячого **-ат-і**) та **-ен-і:** *на галченя́ті; на курча́ті; в і́мені, у пле́мені*.

§ 65. Множина

1. У називному та кличному відмінках множини іменники четвертої відміни мають форму на **-ят-а** (після шиплячого **-ат-а**) й **-ен-а**: *гуся́та, теля́та; курча́та, лоша́та; імена́, племена́*.

2. У родовому відмінку множини виступає нульове закінчення на **-ят** (після шиплячого **-ат**) і **-ен**: *гуся́т, теля́т; курча́т, лоша́т; іме́н, племе́н*.

3. У давальному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ам** (після шиплячого **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гуся́там, теля́там; курча́там, лоша́там; імена́м, племена́м*.

4. У знахідному відмінку множини іменники четвертої відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *дверця́та, коліща́та; імена́, племена́;* з родовим відмінком (для назв людей): *дівча́т, хлоп'я́т;* або обидві форми (для назв тварин): *гуся́т і гуся́та; курча́т* і *курча́та, ягня́т* і *ягня́та*.

5. В орудному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ами** (після шиплячого **-ат-ами**) та **-ен-ами**: *гуся́тами, ягня́тами; курча́тами, лоша́тами; імена́ми, племена́ми*.

6. У місцевому відмінку множини вживається форма на **-ят-ах** (після шиплячого **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гуся́тах, на ягня́тах; на курча́тах, на лоша́тах; в імена́х, у племена́х*.

§ 66. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО МАЮТЬ ТІЛЬКИ ФОРМУ МНОЖИНИ

1. У називному відмінку вживаються:

а) Закінчення **-и**: *в'я́зи, гу́си, ді́ти, збо́їни, кросі́вки, ку́ри, лю́ди, но́чви, окуля́ри, са́ни, сі́ни, схо́ди, штани́*.

Примітка. Деякі іменники, як *гу́си, ді́ти, ку́ри, лю́ди,* мають форму однини, але від інших основ: *гу́ска, дити́на, ку́рка, люди́на*.

б) Закінчення **-і** (після голосного **-ї**): *го́рдощі, граблі́, две́рі, дрі́жджі, коно́плі, помиї, ра́дощі, хи́трощі*.

в) Закінчення **-а** (зрідка **-я**): *ві́ла, воро́та, дро́ва, я́сла, я́сна, вінця*.

2. У родовому відмінку виступають:

а) Закінчення **-ей**: *грошей, гусей, дверей, курей, людей, саней, сіней.*

б) Закінчення **-ів**: *в'язів, граблів* (і *грабель*), *дріжджів, кліщів, окулярів, сходів, хитрощів.*

в) Нульове закінчення: *вил, воріт, дров, збоїн, конопель, лещат, ночв* (частіше — *ночов*), *ясел, ясен.*

3. У давальному відмінку виступають:

а) Закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и, -а** або **-і** (після шиплячого): *веселощам, вилам, воротам, в'язам, ночвам, радощам, сходам, штанам* (і *штаням*), *яслам.*

Винятки: *гусям, дітям, людям, курям, саням, сіням.*

б) Закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-і, -ї, -я**: *вінцям, граблям, дверям, помиям.*

4. У знахідному відмінку вживаються форми:

а) Однакові з називним відмінком: *вила, вінця, граблі, коноплі, окуляри, сани, ясла.*

б) Однакові з родовим відмінком (для назв людей): *дітей* (і *діти*), *людей.*

в) Обидві форми (для назв деяких свійських тварин): *гусей* і *гуси*, *курей* і *кури.*

5. В орудному відмінку виступають:

а) Закінчення **-ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення **-и, -а** або **-і** (після шиплячого): *вилами, ночвами, сходами; веселощами, радощами.*

б) Закінчення **-ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-і, -ї, -я**: *вінцями, граблями, коноплями, помиями.*

в) Закінчення **-ми**: *ворітьми* (й *воротами*), *грішми* (й *грошима*), *гусьми, дверми* (й *дверима*), *дітьми, курми, людьми, саньми* (й *санями*), *сіньми, штаньми* (й *штанами*, рідше — *штанями*).

6. У місцевому відмінку залежно від попереднього приголосного вживаються закінчення **-ах, -ях**: *на вилах, на воротах* (рідше — *воротях*), *у ночвах, на штанах* (рідше — *на штанях*), *у яслах; на граблях, у дверях, у помиях.*

ПРИКМЕТНИК

§ 67. За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділяються на дві групи — т в е р д у й м' я к у.

Тверда група прикметників

1. До твердої групи належать: а) Якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ий**: *безла́дний, безпора́дний, безробі́тний, бідола́шний, велі́чний, весе́лий, весня́ний, відпові́дний, гірки́й, глухи́й, дові́чний, замо́жний, за́хідний, кни́жний, ко́сий, ку́ций, майсте́рний, мо́дний, молоди́й, навча́льний, нагі́рний, наро́дний, нови́й, око́личний, пито́мий, попере́чний, пото́чний, працьови́тий, прода́жний, п'ятику́тний, рі́дний, свіжи́й, семирі́чний, си́зий, сі́рий, сліпи́й, ста́рший, схі́дний, теля́чий, тогобі́чний, тото́жний, туги́й, тяму́щий, чи́стий.*

б) Присвійні прикметники із суфіксами **-ів** (після голосного та апострофа **-їв**), **-ин** (після голосного та апострофа **-їн**), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *Андрі́їв, ба́тьків, Га́лин, ді́дів, дочки́н, І́горів, Марі́їн, ня́нин, шевці́в.*

в) Усі короткі форми прикметників: *варт, ви́нен, го́ден (зго́ден), гото́в, жив, здоро́в, зе́лен, ла́ден, пе́вен, по́вен, пови́нен, прав, рад, я́сен.*

М'яка група прикметників

2. До м'якої групи належать:

а) Відносні прикметники, що мають основу на м'який приголосний **-н** і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ій** (після голосного **-їй**): *безо́дній, бу́дній, ве́рхній, весі́нній, вечі́рній, всесві́тній (кругосві́тній), горо́дній, да́вній (неда́вній), доро́жній (подоро́жній), досві́тній, доста́тній, дру́жній (дру́жний* — з іншим значенням), *жи́тній, за́дній, замі́жня, кра́йній, ку́тній, лі́тній (повнолі́тній), майбу́тній, могу́тній, му́жній, незабу́тній, нові́тній, обі́дній (пообі́дній), осві́тній, осі́нній, оста́нній, пере́дній, пі́зній, поро́жній, прису́тній (відсу́тній, посу́тній), пу́тній, ра́нній, самобу́тній, само́тній* (але *самі́тний*), *сере́дній (посере́дній), спі́дній, сторо́нній, сусі́дній, ха́тній, худо́жній* тощо.

б) Усі прикметники на **-жній, -шній**, що походять від прислівників: *бли́жній, вну́трішній, вчора́шній, да́вні́шній, дома́шній, за́втрашній, зо́внішній, коли́шній, око́лишній, поздо́вжній, ра́ні́шній, спра́вжній, сього́днішній, тепе́рішній, торі́шній* (але *цьогорі́чний*), *туте́шній* та ін.; також *прийде́шній, сіне́шній* тощо.

в) Відносні прикметники з основою на **-й**: *безкра́їй, довгові́їй, короткоши́їй;* відносні прикметники з відтінком присвійності: *бра́тній, о́рлій,* а також якісний прикметник *си́ній.*

§ 68. ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Однина

Тверда група

	чол. рід	середн. рід	жін. рід
Н.	га́рн-**ий**	га́рн-**е**	га́рн-**а**
Р.	га́рн-**ого**	га́рн-**ого**	га́рн-**ої**
Д.	га́рн-**ому**	га́рн-**ому**	га́рн-**ій**
Зн.	= Н. або Р.	га́рн-**е**	га́рн-**у**
Ор.	га́рн-**им**	га́рн-**им**	га́рн-**ою**
М.	...га́рн-**ому** (**-ім**)	...га́рн-**ому** (**-ім**)	...га́рн-**ій**
Н.	бра́тів	бра́тов-**е**	бра́тов-**а**
Р.	бра́тов-**ого**	бра́тов-**ого**	бра́тов-**ої**
Д.	бра́тов-**ому**	бра́тов-**ому**	бра́тов-**ій**
Зн.	= Н. або Р.	бра́тов-**е**	бра́тов-**у**
Ор.	бра́тов-**им**	бра́тов-**им**	бра́тов-**ою**
М.	...бра́тов-**ому** (**-ім**)	...бра́тов-**ому** (**-ім**)	...бра́тов-**ій**

М'яка група

Н.	си́н-**ій**	си́н-**є**	си́н-**я**
Р.	си́нь-**ого**	си́нь-**ого**	си́нь-**ої**
Д.	си́нь-**ому**	си́нь-**ому**	си́н-**ій**
Зн.	= Н. або Р.	си́н-**є**	си́н-**ю**
Ор.	си́н-**ім**	си́н-**ім**	си́нь-**ою**
М.	...си́нь-**ому** (си́н-**ім**)	...си́нь-**ому** (си́н-**ім**)	...си́н-**ій**
Н.	безкра́-**їй**	безкра́-**є**	безкра́-**я**
Р.	безкра́й-**ого**	безкра́й-**ого**	безкра́й-**ої**
Д.	безкра́й-**ому**	безкра́й-**ому**	безкра́й-**їй**
Зн.	= Н. або Р.	безкра́-**є**	безкра́-**ю**
Ор.	безкра́-**їм**	безкра́-**їм**	безкра́й-**ою**
М.	...безкра́й-**ому** (безкра́-**їм**)	...безкра́й-**ому** (безкра́-**їм**)	...безкра́-**їй**

Множина

	Тверда група		М'яка група	
Н.	га́рн-**і**	бра́тов-**і**	си́н-**і**	безкра́-**ї**
Р.	га́рн-**их**	бра́тов-**их**	си́н-**іх**	безкра́-**їх**
Д.	га́рн-**им**	бра́тов-**им**	си́н-**ім**	безкра́-**їм**
Зн.	=Н. або Р.	=Н. або Р.	=Н. або Р.	=Н. або Р.
Ор.	га́рн-**ими**	бра́тов-**ими**	си́н-**іми**	безкра́-**їми**
М.	...га́рн-**их**	...бра́тов-**их**	...си́н-**іх**	...безкра́-**їх**

Увага 1. Прикметникові іменники типу *будівни́чий, лю́тий* (місяць), *подоро́жній* тощо відмінюються, як прикметники: *до будівни́чого, будівни́чі, з будівни́чими; лю́того, в лю́тому.* Пор. у сполученнях: *Сього́дні п'я́те лю́того* й *П'я́того лю́того 1988 ро́ку.*

Увага 2. Прикметники, складені з **-лиций**: *білоли́ций, блідоли́ций, круглоли́ций, повноли́ций* тощо, відмінюються так:

Однина

	чол. рід	середн. рід	жін. рід
Н.	білоли́ц-**ий**	білоли́ц-е	білоли́ц-**я**
Р.	білоли́ць-**ого**	білоли́ць-**ого**	білоли́ць-**ої**
Д.	білоли́ць-**ому**	білоли́ць-**ому**	білоли́ц-**ій**
Зн.	= Н. або Р.	білоли́ц-**е**	білоли́ц-**ю**
Ор.	білоли́ц-**им**	білоли́ц-**им**	білоли́ць-**ою**
М.	...білоли́ць-**ому** (білоли́ц-**ім**)	...білоли́ць-**ому** (білоли́ц-**ім**)	...білоли́ц-**ій**

Множина

Н.	білоли́ц-**і**	Зн.	= Н. або Р.
Р.	білоли́ц-**их**	Ор.	білоли́ц-**ими**
Д.	білоли́ц-**им**	М.	...білоли́ц-**их**

§ 69. СТУПЕНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Вищий ступінь прикметників

1. Вищий ступінь прикметників утворюється додаванням:

а) Суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-**іш**-ий, повн-**іш**-ий, син-**іш**-ий, дешéв-**ш**-ий, соло́д-**ш**-ий.*

б) Слів **більш, менш** до звичайної форми якісного прикметника: *більш вда́лий, більш ґлибо́кий, менш вередли́вий.*

Найвищий ступінь прикметників

2. Найвищий ступінь прикметників утворюється додаванням:

а) Префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбільший, найкра́ща, наймéнше.*

б) Слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника: *найбільш зру́чний, найбільш стійка́, наймéнш приє́мне.*

Для посилення вживаються при формах найвищого ступеня прикметників частки **що** і **як**; пишуться вони з прикметниками разом: *щонайсильніший, якнайбільший, якнайшви́дший.*

ЧИСЛІВНИК

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання кількісних числівників

§ 70. 1. Числівник *оди́н, одно́ (одне́), одна́* відмінюється так:

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	**жін. рід**	
Н.	оди́н одно́ (одне́)	одна́	одні́
Р.	одного́	однієї (одно́ї)	одни́х
Д.	одному́	одні́й	одни́м
Зн.	=Н. або Р. одно́ (одне́)	одну́	=Н. або Р.
Ор.	одни́м	одніє́ю (одно́ю)	одни́ми
М.	...одно́му (одні́м)	...одні́й	...одни́х

Примітка. У висловах *оди́н до о́дного* й под. наголос у слові *о́дного, о́дному, о́дній* і т. д.— на першому складі.

2. Інші кількісні числівники відмінюються так:

Н.	два дві	три	чоти́ри
Р.	двох	трьох	чотирьо́х
Д.	двом	трьом	чотирьо́м
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	двома́	трьома́	чотирма́
М.	...двох	...трьох	...чотирьо́х

Н.	п'ять	шість
Р.	п'яти́, п'ятьо́х	шести́, шістьо́х
Д.	п'яти́, п'ятьо́м	шести́, шістьо́м
Зн.	п'ять або п'ятьо́х	шість або шістьо́х
Ор.	п'ятьма́, п'ятьома́	шістьма́, шістьома́
М.	...п'яти́, п'ятьо́х	...шести́, шістьо́х

Н.	сім	ві́сім
Р.	семи́, сімо́х	восьми́, вісьмо́х
Д.	семи́, сімо́м	восьми́, вісьмо́м
Зн.	сім або сімо́х	ві́сім або вісьмо́х
Ор.	сьома́, сімома́	вісьма́, вісьмома́
М.	...семи́, сімо́х	...восьми́, вісьмо́х

3. Як *п'ять* або *шість* відмінюються числівники *де́в'ять, де́сять, одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять, два́дцять, три́дцять.*

4. Складні числівники *п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т* відмінюються за таким зразком:

Н.	п'ятдеся́т
Р.	п'ятдесяти́, п'ятдесятьо́х
Д.	п'ятдесяти́, п'ятдесятьо́м
Зн.	п'ятдеся́т або п'ятдесятьо́х
Ор.	п'ятдесятьма́, п'ятдесятьома́
М.	...п'ятдесяти́, ...п'ятдесятьо́х

5. Складні числівники *двісті, три́ста, чоти́риста, п'ятсо́т, шістсо́т, сімсо́т, вісімсо́т, дев'ятсо́т* відмінюються за такими зразками:

Н.	двісті	п'ятсо́т
Р.	двохсо́т	п'ятисо́т
Д.	двомста́м	п'ятиста́м
Зн.	двісті	п'ятсо́т
Ор.	двомаста́ми	п'ятьмаста́ми, п'ятьомаста́ми
М.	...двохста́х	...п'ятиста́х

6. У складених кількісних числівниках відмінюються всі складові частини: *з чотирьохсо́т сімдесяти́ восьми́ ти́сяч шестисо́т п'ятдесяти́ дев'яти́* (карбованців).

7. Числівники *со́рок, дев'яно́сто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживаються з закінченням **-а**: *сорока́, дев'яно́ста, ста.*

8. Збірні числівники *двоє́, обоє́, троє́* в непрямих відмінках мають форми від *два, оба́* (давня форма), *три: двох, двом..., обо́х, обо́м..., трьох, трьом...*

9. Збірний числівник *оби́два (оби́дві)* має в непрямих відмінках такі форми: *обо́х, обо́м, обома́, на обо́х.*

10. Збірні числівники *че́тверо, п'я́теро, ше́стеро, се́меро, во́сьмеро, де́в'ятеро, де́сятеро, одина́дцятеро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *чотирьо́х, чотирьо́м..., п'ятьо́х, п'ятьо́м..., шістьо́х, шістьо́м...* і т. д.

11. Числові назви *ти́сяча, мільйо́н, мілья́рд* відмінюються, як іменники.

ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання порядкових числівників

§ 71. 1. Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюються, як прикметники твердої групи: *пе́рший (пе́рша, пе́рше), дру́гий, четве́ртий, п'я́тий, шо́стий, сьо́мий, во́сьмий, дев'я́тий, деся́тий, одина́дцятий, двана́дцятий... двадця́тий, тридця́тий, сороко́вий, п'ятдеся́тий, шістдеся́тий, сімдеся́тий, вісімдеся́тий, дев'яно́стий, со́тий, двохсо́тий, трьохсо́тий, чоти-*

рьохсо́тий, п'ятисо́тий..., ти́сячний, двохти́сячний, трьохти́сячний (і *трити́сячний*), *чотирьохти́сячний* (і *чотирити́сячний*), *п'ятити́сячний..., мільйо́нний, двохмільйо́нний, трьохмільйо́нний* (і *тримільйо́нний*), *чотирьохмільйо́нний* (і *чотиримільйо́нний*), *п'ятимільйо́нний...;* числівник *тре́тій (тре́тя, тре́тє)* відмінюється, як прикметник м'якої групи.

2. У складених порядкових числівниках відмінюється остання складова частина: *вісімдеся́т во́сьмий, вісімдеся́т во́сьмого, ти́сяча дев'ятсо́т сімна́дцятого (ро́ку), у ти́сяча дев'ятсо́т три́дцять дев'я́тому (ро́ці).*

ДРОБОВІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання дробових числівників

§ 72. 1. Дробові числівники читаються так: $^1/_2$ — *одна́ дру́га,* $^1/_3$ — *одна́ тре́тя,* $^1/_4$ — *одна́ четве́рта,* $^5/_2$ — *п'ять дру́гих,* $^2/_3$ — *дві тре́ті,* $^3/_4$ — *три четве́рті,* $^4/_3$ — *чоти́ри тре́ті,* $^3/_5$ — *три п'я́ті,* $^2/_7$ — *дві сьо́мі,* $^9/_{10}$ — *де́в'ять деся́тих.* Відмінюються вони, як звичайні числівники: *двом тре́тім, трьома́ п'я́тими; діли́ти на одну́ двадця́ту.*

Полови́на ($^1/_2$), *трети́на* ($^1/_3$), *чверть* ($^1/_4$) відмінюються, як звичайні іменники.

2. Числівники *півтора́* (карбованця, відра), *півтори́* (тисячі), *півтора́ста* не відмінюються.

ЗАЙМЕННИК

Відмінювання особових займенників

§ 73. ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

	Однина		Множина	
Н.	я	ти	ми	ви
Р.	мене́	тебе́	нас	вас
Д.	мені́	тобі́	нам	вам
Зн.	мене́	тебе́	нас	вас
Ор.	мно́ю	тобо́ю	на́ми	ва́ми
М.	...мені́	...тобі́	...нас	...вас

	Однина			Множина
Н.	він	воно́	вона́	вони́
Р.	його́ (ньо́го)		її́ (не́ї)	їх (них)
Д.	йому́		їй	їм
Зн.	його́ (ньо́го)		її́ (не́ї)	їх (них)
Ор.	ним		не́ю	ни́ми
М.	...ньо́му (нім)		...ній	...них

Форми займенника третьої особи *(він, вона́, воно́, вони́)* після прийменників уживаються з приставним **н**: *до нього, за неї, з них*. Орудний відмінок має форму з **н** і без прийменника: *ним, не́ю, ни́ми.*

§ 74. ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИК

Відмінювання зворотного займенника

Н.	—	Зн.	себе́
Р.	себе́	Ор.	собо́ю
Д.	собі́	М.	...собі́

Відмінювання присвійних займенників

§ 75. ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ

	Однина			Множина
	чол. і середн. рід		жін. рід	
Н.	мі́й	моє́	моя́	мої́
Р.	мого́		моє́ї	мої́х
Д.	моє́му		мої́й	мої́м
Зн.	= Н. або Р.	моє́	мою́	мої́х
Ор.	мої́м		моє́ю	мої́ми
М.	...моє́му (мої́м)		...мої́й	...мої́х

Так само відмінюються займенники *твій, свій.*

Займенники *наш, ваш* відмінюються, як прикметники твердої групи.

Займенник *ї́хній* відмінюється, як прикметник м'якої групи.

Відмінювання вказівних займенників

§ 76. ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ

	Однина			Множина
	чол. і середн. рід		жін. рід	
Н.	той	те	та	ті
Р.	того́		тіє́ї (то́ї)	тих
Д.	тому́		тій	тим
Зн.	= Н. або Р.	те	ту	= Н. або Р.
Ор.	тим		тіє́ю (то́ю)	ти́ми
М.	...то́му (тім)		...тій	...тих

Так само відмінюється займенник *отой.*

Н.	цей	це	ця	ці
Р.	цього́		ціє́ї	цих
Д.	цьому́		цій	цим
Зн.	= Н. або Р.	це	цю	= Н. або Р.
Ор.	цим		ціє́ю	ци́ми
М.	...цьо́му (цім)		...цій	...цих

Так само відмінюються *оцéй* та рідковживаний займенник *сей*.

Відмінювання питальних займенників

§ 77. ПИТАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

Н.	хто	що
Р.	когó	чогó
Д.	комý	чомý
Зн.	когó	що
Ор.	ким	чим
М.	...кóму (кім)	...чóму (чім)

	Однина			Множина
	чол. і середн. рід		жін. рід	
Н.	чий	чиє́	чия́	чиї́
Р.	чийóго		чиє́ї	чиї́х
Д.	чийóму (чиє́му)		чиї́й	чиї́м
Зн.	= Н. або Р.	чиє́	чию́	= Н. або Р.
Ор.	чиї́м		чиє́ю	чиї́ми
М.	...чийóму (чиє́му, чиї́м)		...чиї́й	...чиї́х

Займенники *якúй, котрúй* відмінюються, як прикметники твердої групи.

Відмінювання означальних займенників

§ 78. ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

	Однина			Множина
	чол. і середн. рід		жін. рід	
Н.	весь (увéсь, ввесь)	все (усé)	вся (уся́)	всі (усí)
Р.	всьогó		всієї	всіх
Д.	всьомý		всій	всім
Зн.	= Н. або Р.	все (усé)	всю	= Н. або Р.
Ор.	всім		всіє́ю	всімá
М.	...всьóму (всім)		...всій	...всіх

Примітка. 1. У всіх відмінках **у** й **в** чергуються за загальним правилом (див. § 11).

Займенники *кóжен (кóжний), всякий, всіля́кий, самúй* і *сáмий* (напр.: *самúй хліб,* але *той сáмий), сам (самú, самí)* відмінюються, як прикметники твердої групи.

Примітка 2. Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до мéне, до тéбе, на сéбе, з ньóго, у нéї, біля кóго (кóгось), від тóго, від чóго (чóгось), у цьóго, з усьóго, на тóму, при цьóму, в чóму (чóмусь), в усьóму.*

Але коли прийменник відноситься не до займенника, а до іншої частини мови, до якої цей займенник прилягає, то наголос не змінюється: *до йогó хáти, до її́ дóму,*

§ 79. СКЛАДНІ ЗАЙМЕННИКИ (НЕОЗНАЧЕНІ Й ЗАПЕРЕЧНІ)

Відмінювання складних займенників

Складні займенники відмінюються лише в основній частині:

Абúхто, абúкого, абúкому, абúким, абú на кóму.

Абúякий, абúякого, абúякому, абúяким.

Дéхто, дéкого, дéкому, дé з ким, дé на кóму (й *дé на кім*), *на дéкому.*

Дéякий, дéякого, дéяким, на дéяких (і *де на якúх*).

Котрúйсь, котрóгось, котрóмусь, котрúмсь.

Ніхтó, нікóго, нікóму, нікúм, ні на кóму.

Ніякий, ніякого, ніякому, ніяким, ні на якому (й *ні на якім*).

Хто-нéбудь, кого-нéбудь, кому-нéбудь, ким-нéбудь, на кому-нéбудь.

Хтось, когóсь, комýсь, кимсь (і *кúмось*).

Чийсь, чийóгось, чийóмусь, чиїмсь (і *чиїмось*).

Що-бýдь, чого-бýдь, чому-бýдь, чим-бýдь, на чому-бýдь.

Що-нéбудь, чого-нéбудь, чому-нéбудь, чим-нéбудь.

Щось, чогóсь, чомýсь, чимсь (і *чúмось*).

Примітка. Числові займенники *дéкілька, кілька, скільки, стільки* відмінюються, як числівник *два: дéкількóх, дéкількóм, дéкількомá; багáто* відмінюється так: *багáто, багатьóх, багатьóм, багатьмá* й *багатьомá.*

Числові займенники *кільканáдцять, кількадесят* відмінюються, як числівник *п'ять: кільканáдцяти* й *кільканадцятьóх, кількадесятьмá* й *кількадесятьомá.*

ДІЄСЛОВО

§ 80. ДІЙСНИЙ СПОСІБ

Теперішній час

1. Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі:

I дієвідміна

	Однина			Множина		
1 ос.	ід-ý	кол-ю́	чý-ю	ід-емó	кóл-емо	чý-емо
2 ос.	ід-éш	кóл-еш	чý-єш	ід-етé	кóл-ете	чý-єте
3 ос.	ід-é	кóл-е	чý-є	ід-ýть	кóл-ють	чý-ють

II дієвідміна

	Однина			Множина		
1 ос.	робл-ю́	бáч-у	гó-ю	рóб-имо	бáч-имо	гó-їмо
2 ос.	рóб-иш	бáч-иш	гó-їш	рóб-ите	бáч-ите	гó-їте
3 ос.	рóб-ить	бáч-ить	гó-їть	рóбл-ять	бáч-ать	гó-ять

За такими зразками відмінюються й дієслова доконаного виду в майбутньому часі.

Поділ дієслів на дієвідміни

2. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) дієслова поділяються на дві дієвідміни: п е р ш у й д р у г у. Лише чотири дієслова (див. нижче п. 7) становлять окрему групу.

До п е р ш о ї дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють).**

До д р у г о ї дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять).**

3. При визначенні особових закінчень дієслів треба мати на увазі, що:

Друга дієвідміна

а) Дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до д р у г о ї дієвідміни:

ба́ч**и**-ти	ба́ч-**у**	ба́ч-**ать**
вари́-ти	вар-**ю́**	ва́р-**ять**
доі́-ти	до-**ю́**	до́-**ять**
леті́-ти	леч-**у́**	лет-**я́ть**
сиді́-ти	сидж-**у́**	сид-**я́ть**
крича́-ти	крич-**у́**	крич-**а́ть**

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на **-отіти**: *булькоті́ти, бурмоті́ти, муркоті́ти, цокоті́ти,* а також такі дієслова, як *боя́-тися, стоя́-ти* (з основою на **-я**), *спа́-ти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *біг-ти* (з основою на приголосний).

Перша дієвідміна

б) Усі інші дієслова належать до п е р ш о ї дієвідміни, а саме:

1) Дієслова з односкладовою інфінітивною основою на **-и, -у,** які зберігаються при дієвідмінюванні, а також похідні від них:

ви́-ти (док. *зави́ти*)	**ви́-ю**	**ви́-ють**
жи́-ти	жив-у́	жив-**у́ть**
кри́-ти	**кри́-ю**	**кри́-ють**
ми́-ти	**ми́-ю**	**ми́-ють**
ни́-ти	**ни́-ю**	**ни́-ють**
ши́-ти	**ши́-ю**	**ши́-ють**
чу́-ти	**чу́-ю**	**чу́-ють**

В особових формах дієслів *бити, вити* (док. *звити*), *лити, пити* кореневий голосний **и** не зберігається: *б'ю — б'ють, в'ю — в'ють, ллю — ллють, п'ю — п'ють.*

2) Дієслова з основою інфінітива на **-і-**, що зберігається при дієвідмінюванні:

білі́-ти	білі́**-ю**	білі́**-ють**
жовті́-ти	жовті́**-ю**	жовті́**-ють**
сині́-ти	сині́**-ю**	сині́**-ють**

3) Дієслова з основою інфінітива на **-а-** не після шиплячого приголосного або після шиплячого, коли це **-а-** при дієвідмінюванні зберігається; також на **-я-**:

гна́-ти	жен**-у́**	жен**-у́ть**
закиса́-ти	закиса́**-ю**	закиса́**-ють**
міша́-ти	міша́**-ю**	міша́**-ють**
писа́-ти	пиш-у́	пи́ш-уть
сі**я**-ти	сі-ю	сі-ють

4) Дієслова з основою інфінітива на **-ува- (-юва-)**, які при дієвідмінюванні у формах теперішнього часу та майбутнього дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-**:

буд**-ува́-**ти	буд**-у́-ю**	буд**-у́-ють**
гор**-юва́-**ти	гор**-ю́-ю**	гор**-ю́-ють**
намал**-юва́-**ти	намал**-ю́-ю**	намал**-ю́-ють**

Примітка. Від суфікса **-ува- (-юва-)** слід відрізняти суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-ва́-ти — бу-ва́-ю, бу-ва́-ють; відчу-ва́-ти — відчу-ва́-ю, відчу-ва́-ють.* Але: *ку-ва́-ти — ку-ю́, пізна-ва́-ти — пізна-ю́, ста-ва́-ти — ста-ю́.*

5) Дієслова з основою інфінітива на **-оло-, -оро-:**

поло́-ти	пол**-ю́**	по́л**-ють**
поб**оро́**-ти	побор**-ю́**	побо́р**-ють**

6) Дієслова з основою інфінітива на **-ну-:**

гля́**ну**-ти	гля́н**-у**	гля́н**-уть**
ки́**ну**-ти	ки́н**-у**	ки́н**-уть**

7) Дієслова з основою інфінітива на приголосний:

нес-ти́	нес**-у́**	нес**-у́ть**
па́с-ти	пас**-у́**	пас**-у́ть**
те́р-ти	тр**-у**	тр**-уть**

8) Дієслова з основою на **-ота-:**

бульк**-ота́-**ти	булькоч**-у́**	булько́ч**-уть**
мурк**-ота́-**ти	муркоч**-у́**	мурко́ч**-уть**

9) Окремі дієслова:

жá-ти	жн-у	жн-**уть**
іржá-ти	ірж-**ý**	ірж-**ýть**
реві́-ти (й *ревти́*)	рев-**ý**	рев-**ýть**
слá-ти (= *посилáти*)	шл-**ю**	шл-**ють**
слá-ти (= *стели́ти*)	стел-**ю́**	стéл-**ють**
хоті́-ти	хóч-**у**	хóч-**уть**

Примітка. Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим **р** основи виступає **е**, втрачають його як в особових формах, так і в наказовому способі: *завмéр-ти — зам-рý, замр-ýть, замри́; тéр-ти — тр-у, тр-уть, тр-и; упéр-ти — упр-ý, упр-ýть, упр-и́*. Але: *дéр-ти — дер-ý, дер-ýть, дер-и́; жéр-ти — жер-ý, жер-ýть, жер-и́*.

Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках

4. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних: **г → ж, к → ч, х → ш, з → ж, с → ш, т → ч, ст → щ, ск → щ** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо така зміна є в першій особі однини: *могти́ — мóжу, мóжеш; пекти́ — печý, печéш; колихáти — колишý, коли́шеш; в'язáти — в'яжý, в'я́жеш; чесáти — чешý, чéшеш; хоті́ти — хóчу, хóчеш; свистáти — свищý, сви́щеш; полоскáти — полощý, полóщеш*.

5. У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д, т, з, с** змінюються на **дж, ч, ж, ш**, а **зд, ст** — на **ждж, щ**: *води́ти — воджý, верті́ти — верчý, вози́ти — вожý, носи́ти — ношý; ї́здити — ї́жджу, ви́мостити — ви́мощу*.

Примітка. У дієслові *бі́гти* й похідних від нього *забі́гти, прибі́гти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду): *бі́гти — біжý, біжи́ш*.

6. Приголосні **г, з** змінюються в **ж; к, т → ч; с → ш; д, дз → дж; ст, ск → щ:**

а) У дієприкметниках перед суфіксом **-ен(ий)**: *перемóжений, вóжений, пéчений, крýчений, нóшений, збýджений, ви́їжджений, ви́мощений, пýщений*.

б) У похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а-**: *заморóжувати, викóчувати, винóшувати, розкýшувати, принáджувати, виї́жджувати, вимóщувати; походжáти, саджáти*, але *заважáти*, хоч *завáдити, завáджу*.

в) У віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(я)**: *віднóшення, розхóдження, розгні́ждження, спрóщення;* але перед **-інн(я)** ці приголосні зберігаються: *водíння, вози́ння, крути́ння, носи́ння*.

Примітка 1. Не слід змішувати змінні **ж** і **дж**: **ж** чергується з **г, з**, а **дж** чергується з **д**: *напрýжуюсь, напрýження — напрýга; вожý — вози́ти; лáжу — лáзити; воджý — води́ти; лáджу — лáдити; ходжý, розхóдження — ходи́ти*.

Примітка 2. У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я**, **ю** з'являється **л**: *ку́плять, ло́влять, ло́млять, лю́блять; куплю́, ловлю́, ломлю́, люблю́.* **Л** з'являється також після губних:

а) У дієприкметниках на **-ен(ий)**: *зро́блений, ку́плений, розгра́флений.*

б) У дієприкметниках на **-яч(ий)**: *гу́блячий, ро́блячий.*

в) У дієприслівниках на **-ячи**: *гу́блячи, лю́блячи, ро́блячи.*

г) У віддієслівних іменниках перед **-енн(я)**: *здешéвлення, поглúблення.*

Примітка 3. Постфікс **-ся (-сь)** у дієсловах пишеться разом, причому в третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть**: *б'є́ться, ллє́ться, смію́ся, смі́єшся, смі́ється.*

Відмінювання дієслів ДА́ТИ, ЇСТИ, ВІСТИ (ВІДПОВІСТИ́ й под.), БУ́ТИ

7. Чотири дієслова: *да́ти, ї́сти, ві́сти* (яке вживається в сучасній мові тільки з префіксами: *відповісти́, розповісти́* та ін.) і *бу́ти* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) окрему групу.

Однина

1 ос.	дам	їм	відпові́м
2 ос.	даси́	їси́	відповіси́
3 ос.	дасть	їсть	відпові́сть

Множина

1 ос.	дамо́	їмо́	відповімо́
2 ос.	дасте́	їсте́	відповісте́
3 ос.	даду́ть	їдя́ть	відповідя́ть

Від дієслова *бу́ти* вживається тільки форма *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини — *єсть*), що заступає всі інші форми; зрідка вживаються ще архаїчні форми: для другої особи однини — *єси́*, а для третьої особи множини — *суть*.

Майбутній час

8. а) Майбутній час дієслів недоконаного виду вживається в таких формах:

1) Особові форми допоміжного дієслова *бу́ти* — *бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо* (зрідка *бу́дем*), *бу́дете, бу́дуть* + інфінітив: *бу́ду писа́ти, бу́дете ходи́ти.*

2) Інфінітив + скорочені особові форми колишнього дієслова *я́ти (иму́...)* — **-му, -меш, -ме, -мемо** (зрідка **-мем**), **-мете, -муть**, що стали дієслівними закінченнями, зливишись з інфінітивом: *пекти́му, пекти́меш, пекти́ме, пекти́мемо* (зрідка *пекти́мем*), *пекти́мете, пекти́муть.*

б) Майбутній час дієслів доконаного виду вживається в таких формах:

1) Префікс + теперішній час: *зроблю́, напишу́.*

2) Деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду з закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *гри́мну, ля́жу, пущу́, сту́кну.*

Минулий і давноминулий час

9. Дієслова минулого часу особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: **-в** або без закінчення в чол. роді, **-ла** — в жін. роді, **-ло** — в середн. роді однини, **-ли** — у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; бра́ла, несла́, пекла́; бра́ло, несло́, пекло́; бра́ли, неслі́, пеклі́.*

Давноминулий час дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова **бу́ти**: *ходи́в був, ходи́ла була́, ходи́ли булі́.*

Примітка 1. Про чергування **о, е** з **і** в дієсловах *віз, ніс* та ін. див. § 8, п. 1а. За аналогією до форм *віз, ніс, стеріг* та ін., у яких **о, е** чергуються з **і**, утворилися такі форми, як *запріг* (від *запрягти́), ліг* (від *лягти́)*, де маємо **і** замість **я**.

Примітка 2. У ряді дієслів, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **н** з особовими закінченнями, відповідний суфікс **-ну-** у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс **-ну-** ненаголошений і дієслово не має значення одноразовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу з суфіксом **-ну-** або без нього немає: *зблі́днути — зблід, зблі́дла; посо́хнути — посо́хти — посо́хнув, посох, посо́хнула, посо́хла; сла́бнути — засла́бти — засла́б, засла́бла; тягну́ти — тягти́ — тягну́в, тягну́ла — потя́г, потягла́.*

Примітка 3. Постфікс **-ся** після суфіксів інфінітива й майбутнього часу може змінюватися на **-сь**: *узя́тись, узя́всь, узяла́сь, узяло́сь, узялі́сь.* У формі однини чол. роду це буває тільки після приголосного **в** (але: *стері́гся, опі́кся* тощо).

§ 81. НАКАЗОВИЙ СПОСІБ

Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос.	однини	**-и**	= θ (нульове закінчення)
1 ос.	множини	**-ім(о),**	**-мо**
2 ос.	»	**-іть,**	**-те**

1. Закінчення **-и, -ім(о), -іть** звичайно бувають:

а) Під наголосом: *бери́, бері́м(о), бері́ть; живи́, живі́м(о), живі́ть; іди́, іді́м(о), іді́ть; печи́, печі́м(о), печі́ть; припусти́, припусті́м(о), припусті́ть.*

б) У дієсловах з наголошеним префіксом **ви-**: *ви́бери, ви́берім(о), ви́беріть; ви́жени, ви́женім(о), ви́женіть* тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: *бери́, бері́м(о), бері́ть; жени́, жені́м(о), жені́ть.*

в) У дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *кивни́, кивні́м(о), кивні́ть; кри́кни, кри́кнім(о), кри́кніть; моргни́, моргні́м(о), моргні́ть; сту́кни, сту́кнім(о), сту́кніть.*

г) У дієсловах з основою на **л** або **р** після приголосного: *підкре́сли, підкре́слім(о), підкре́сліть; прові́три, прові́трім(о), прові́тріть.*

2. В інших дієсловах ненаголошений голосний у закінченнях наказового способу зникає:

а) Після голосних: *грай, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, сті́ймо, сті́йте; ший, ши́ймо, ши́йте.*

б) Після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**: *не го́рб(ся), не го́рбте(сь); сип, си́пмо, си́пте; став, ста́вмо, ста́вте; ознайо́м, ознайо́мте; ріж, рі́жмо, рі́жте; покли́ч, покли́чмо, покли́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; морщ, мо́рщте; пові́р, пові́рмо, пові́рте.*

в) Після приголосних **д, т, з, с, л, н** теж зникає, причому ці приголосні пом'якшуються: *сядь, ся́дьмо, ся́дьте; трать, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чи́стьмо, чи́стьте; злазь, зла́зьмо, зла́зьте; повісь, пові́сьмо, пові́сьте; ви́зволь, ви́звольмо, ви́звольте; стань, ста́ньмо, ста́ньте.*

Усі ці форми наказового способу дієслів, як видно з ілюстрацій, мають у першій особі множини закінчення **-мо**, у другій особі — **-те**.

Примітка 1. Від дієслова *ї́сти* наказовий спосіб: *їж, ї́жмо, ї́жте;* для дієслів *доповісти́, розповісти́* звичайно вживаються форми: *доповіда́й* (від *доповіда́ти*), *розповіда́й* (від *розповіда́ти*).

Примітка 2. Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: *бі́гти — біжи́, біжі́м(о), біжі́ть; лягти́ — ляж, ля́жмо, ля́жте; пекти́ — печи́, печі́м(о), печі́ть* (пор. теперішній або майбутній час: *біжу́, ля́жу, печу́*).

Приголосні **з, с, х** у словах типу *каза́ти, писа́ти, бреха́ти* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: *каза́ти — кажи́, кажі́м(о), кажі́ть; писа́ти — пиши́, пиші́м(о), пиші́ть; бреха́ти — (не) бреши́, (не) бреші́ть;* пор. теперішній час: *кажу́, пишу́, (не) брешу́.*

Примітка 3. Усі дієслова з суфіксом **-ува- (-юва-)** мають перед закінченням наказового способу **у (ю)**: *вимі́рюй, просмо́люй, розка́зуй.*

§ 82. УМОВНИЙ СПОСІБ

Частка **б, би** в умовному способі пишеться окремо: **б** пишеться після слів, що закінчуються на голосний: *я хоті́ла **б**; вона́ **б** сказа́ла; ра́да **б** узя́ти; я **б** про це розпові́в;* **би** — після слів, що закінчуються на приголосний: *я хоті́в **би**; він **би** сказа́в; я міг **би** взя́ти; він **би** це давно́ був зроби́в.*

§ 83. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА (ІНФІНІТИВ)

Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**: *глибшати, годувати, годуватися (годуватись), жити, кинути, лізти, нести, пекти, пектися (пектись), ревти, ходити, хотіти.*

Примітка 1. В усному мовленні, а відповідно й у художній літературі іноді вживаються також скорочені форми інфінітива на **-ть,** коли перед ним немає приголосного: *брать, казать, кинуть, терпіть, ходить.*

Примітка 2. Про форми з суфіксом **-ну-** й без нього див. § 80, п. 9, прим. 2; там же в прим. 3 див. про постфікс **-ся (-сь).**

§ 84. ДІЄПРИКМЕТНИК

В українській мові вживаються дієприкметники:

1. Активного стану:

Дієприкметники активного стану

а) теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** — зрідка: *виконуючий, зростаючий, мобілізуючий, організуючий, перетворюючий, працюючий;*

б) минулого часу на **-лий (-а, -е)**: *зжовклий, навислий, осілий, почорнілий.*

2. Пасивного стану минулого часу:

Дієприкметники пасивного стану

а) на **-ний, -а, -е (-аний, -яний, -ений, -єний, -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний):** *(зі)гнаний, (по)сіяний, (с)творений, (за)гоєний, (з)будований, (с)копійований, (с)формульований, намічуваний, виготовлюваний;*

б) на **-тий (-а, -е):** *закритий, митий, початий, ужитий.*

Примітка 1. а) Дієприкметники на **-тий** утворюються від односкладових дієслівних основ на **-и, -і, -у, -я** (після шиплячого **-а**), **-ер:** *бити — битий, гріти — грітий, взути — взутий, взяти — взятий, м'яти — м'ятий, жати — жатий, терти — тертий.*

б) Паралельні форми на **-тий, -ний** утворюються від дієслів із суфіксом **-н- (-ну-)**: *вернути — вернутий і вернений, замкнути — замкнутий і замкнений, кинути — кинутий і кинений, усунути — усунутий і усунений.*

в) Паралельні форми на **-тий** і **-ний** утворюються й від дієслів з основою інфінітива на **-оло, -оро**: *колоти — колотий і колений, пороти — поротий і порений.*

Від дієслова *молоти* паралельні форми — *молотий* і *мелений.*

г) Від інших дієслів утворюються дієприкметники на **-ний:** *варити — варений; вертіти — верчений, вразити — вражений, громадити — громаджений, дарувати — дарований, копіювати — копійований, купити — куплений, малювати — мальований, писати — писаний, погасити — погашений.*

Примітка 2. Дієприкметники від дієслів з основою інфінітива на приголосний, на **-и, -і (-ї)** перед **-ний** мають **е** (після голосних **є**): *запрягти — запряжений, виїздити — виїжджений, засидіти — засиджений, вигоїти — вигоєний.*

§ 85. ДІЄПРИСЛІВНИК

1. Дієприслівники теперішнього часу утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи).**

Суфікс **-учи (-ючи)** виступає в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, а суфікс **-ачи (-ячи)** — в дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни: *берýть — беручи́, виробля́ють — виробля́ючи, іду́ть — ідучи́, ка́жуть — ка́жучи; ба́чать — ба́чачи, летя́ть — летячи́, сидя́ть — сидячи́, сплять — сплячи́.*

2. Дієприслівники минулого часу утворюються від основи минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши** (після основи на приголосний) і **-вши** (після основи на голосний): *брав — бра́вши, купува́в — купува́вши, купи́в — купи́вши, летів — летівши; ніс — нісши, пік — пікши, ріс — рісши, став — ста́вши.*

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

ПРИГОЛОСНІ

L

§ 86. 1. **L** у словах іншомовного походження передається твердим або м'яким **л** — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові:

а) **Л** твердим (**л, ла, ло, лу**) у словах: *арсена́л, бал, вулка́н, інтегра́л, інтернаціона́л, капіта́л, футбо́л, халва́; аеропла́н, бала́нс, галантере́я, глазу́р, клас, моле́кула, нове́ла, план, при́мула, фо́рмула; блок, велосипе́д, коло́нія, со́ло, соціоло́гія, флот; блу́за, лу́па, металу́ргія; Алба́нія, Атланти́чний океа́н, Гренла́ндія, Ла-Ма́нш, Ло́ндон, О́сло, Тулу́за; Вела́скес, Голсуо́рсі, Лафа́рг, Майкл Голд, Флобе́р, Флура́нс* та ін.

б) **Л** м'яким (**ль, ля, льо, лю**) у словах: *автомобі́ль, асфа́льт, бульдо́г, гі́льза, гольф, магістра́ль, педа́ль, та́бель; вакуо́ля, ля́піс, пілю́ля, пляж, поля́рний, регуля́тор; кльош, туберкульо́з; алюмі́ній, блю́мінг, револю́ція; Арль, Ба́зель, Бельт, Лю́бек, Любля́на, О́льстер, Теруе́ль, Фінля́ндія, Ві́льсон, Лі́нкольн, Золя́, Лю́тер, Рафае́ль, Саду́ль, Те́льман* та ін.

2. Сполучення **le** передається через **ле**: *біле́т, еле́ктрика, желе́, леге́нда, ле́кція, пле́нум, телегра́ф; Вале́нсія, Каледо́нія, Пале́рмо, Толе́до; Галіле́й, Ле́ссінг.*

G, H

§ 87. G і **h** звичайно передаються літерою **г**: *аванга́рд, агіта́ція, агре́сор, гва́рдія, гене́тика, гімна́стика, гоніо́метр, грандіо́зний, гра́фік, грог, емба́рго, лінгві́стика, мігра́ція; гегемо́нія, гекта́р, герба́рій, ге́рцог, гіпо́теза, горизо́нт, го́спіталь, гугено́т, гу́мус; Гаа́га, Гава́на, Гавр, Гаро́нна, Гвіне́я, Ге́льсінгфо́рс, Гіндуста́н, Гренла́ндія, Гре́ція, Лю́ксембург; Ганніба́л, Ге́йне, Ге́те, Гізо́, Гоме́р, Гора́цій, Горн, Гюго́, Магоме́т.*

В окремих словах англійського походження **h** передається літерою х: *ха́вбек, хо́бі, хоке́й, хол; Ха́ггард, Хемінгуе́й.* Але: *гандбо́л, гі́нді* (мова); *Га́рвард, Йога́ннесбург* і т. ін.

F, Ph, Th

§ 88. F і **ph** передаються літерою **ф**: *фа́брика, факт, фарту́х, фах, фая́нс, федерати́вний, фейлето́н, фігу́ра, фо́рма, фу́га, футля́р, офіці́йний, рефо́рма; ефеме́рний, катастро́фа, корифе́й, фарао́н, фі́зика, фізіо-*

логія, філосо́фія, флегма́тик, фоне́тика, фо́сфор; Флоре́нція, Фра́нція; Філіппіни, Фінікія; Лонгфе́лло, Фірдоусі, Фао́н.

Th залежно від того, як слово узвичаєне в українській мові, передається то літерою **ф**: *арифме́тика, ефір, ка́федра, логари́фм, міф, орфогра́фія, па́фос, Фе́дір*,— то літерою **т**: *бібліоте́ка, ортодо́кс, ортопе́дія, теа́тр, тео́рія; Таде́й, Теодо́р*.

Неподвоєні й подвоєні приголосні

§ 89. 1. У загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються: *акумуля́ція, ана́ли, баро́ко, беладо́на, белетри́стика, браві́симо, ват* (хоч *Ватт*), *грип, гру́па, групе́то, гун (гу́ни), ідилічний, інтелектуа́льний, інтерме́цо, колекти́в, комі́сія, комуна, лібре́то, піанісимо, піцика́то, стака́то, су́ма, фін (фіни), форти́симо, шасі, шофе́р* та ін.

Тільки в таких загальних назвах зберігається подвоєння **н, л**, як *бо́нна, бру́тто, ва́нна (ва́нний), ма́нна (ма́нний), мо́тто, не́тто, па́нна, пе́нні, то́нна; білль, бу́лла, ві́лла* та подвоєний **р** у назві рослини *ду́рра*, а також у назві ароматичної смоли *мі́рра*.

2. При збігу однакових приголосних префікса й кореня подвоєний приголосний маємо лише тоді, коли в мові вживається паралельне непрефіксальне слово: *апперце́пція* (бо є *перце́пція*), *іммігра́ція* (бо є *мігра́ція*), *ірраціона́льний* (бо є *раціона́льний*), *ірреа́льний* (бо є *реа́льний*), *контрреволю́ція* (бо є *революція*), *сюрреалі́зм* (бо є *реалі́зм*).

Примітка. Коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального (напр.: *нота́ція — анота́ція, конота́ція, нова́ція — інова́ція*), приголосний не подвоюється на письмі.

3. Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах: *Андо́рра, Гаро́нна, Голла́ндія, Кальку́тта, Маро́кко, Міссу́рі, Ніцца, Ренн, Я́ффа; Бе́тті, Джо́нні, Мю́ллер, Руссо́, Торрічеллі, Фламмаріо́н, Шіллер*.

Примітка. Подвоєні приголосні зберігаються й в усіх похідних словах: *андо́ррський (Андо́рра), марокка́нець (Маро́кко), я́ффський (Я́ффа)*.

ПЕРЕДАЧА J (I) ПЕРЕД А, Е, О, И

J

§ 90. 1. Відповідно до вимови **j** у словах французького походження передається через **ж**: *Жеро́м* (Jérôme), *жабо́* (jabot), *Жа́нна* (Jeanne), *журі* (jury), у словах англійського походження — через **дж**: *джаз* (jazz),

Джеймс (James), *джемпер* (jumper), *Джерсі* (Jersey); у словах іспанського походження — через **х**: *хунта* (junta), *Бадахос* (Badajoz).

2. Початкове **ie (hie)** звичайно передається через **іє**: *ієрарх, ієрархія, ієрей, ієрогліф,* але: *єзуїт, Ємен, Єна, Єрусалим;* так само передається початкове **е**: *Єнсен, Єсперсен.*

Примітка. Через **іє** пишеться також *ієна* (грошова одиниця Японії).

3. Початкові **io, yo, jo** передаються через **іо**, коли в українській мові вони вимовляються як два склади: *іон, іонізатор, іонійський, Іонічне море;* через **йо**, коли вони вимовляються як один склад; *йод, йота; Йорданія, Нью-Йорк, Йон, Йосип* та ін.

4. **I, y** (а також **u** німецького дифтонга **eu**) в позиції між двома голосними (в іноземній мові) у загальних словах звичайно не передаються окремим знаком: *буєр, конвеєр, лояльний, параноя, плеяда, рояль, саквояж, секвоя, фаянс, феєрверк;* але: *Гавайї, Гойя, Савойя, Фейєрбах;* також *майя* (народність), *фойє.*

5. **I, y** (ігрек) передаються залежно від позиції та вимови в українській мові літерами **і, ї** та **и**.

а) **І** пишеться:

1) На початку слова: *ідея, Іліада, інструкція, інтернаціональний; Індія, Іспанія; Ібсен, Івон, Ізабелла.*

2) Після приголосного перед голосним, **є** та **й**: *артеріальний, геніальний, діалектика, індустріалізація, матеріал, соціалізм, фіалка; аудієнція, гієна, клієнт, пієтет; аксіома, революціонер, соціологія, фіолетовий; радіус, тріумф; партійний, радій; Біарріц, Фіуме; Віардо, Оссіан, Фіораванте.*

І в середині слова перед голосним іноді переходить у **й** і відповідно передається на письмі: *курйоз, серйозний; ар'єргард, бар'єр, вольтер'янець, кар'єра, п'єса.*

Іа в кінці слова передається звичайно через **ія**: *артерія, індустрія, історія, хімія; Апулія, Греція, Дієго-Гарсія, Мурсія.*

3) Після приголосних в особових іменах і в географічних назвах, а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова: *Единбург, Замбезі, Капрі, Кріт, Лісабон, Міссісіпі, Монтевідео, Нагасакі, Поті, Ніл, Севілья, Сідней, Сомалі, Сочі; Анрі, Білло, Гальвані, Грімм, Дідро, Дізель, Овідій, Россіні, Тіціан, Ціцерон, Шіллер; шіллерівський.*

Примітка. Власні імена, що перетворилися в назви предметів і явищ, тобто стали загальними іменами, пишуться за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дизель* (хоч *Дізель*).

4) Після приголосних у кінці невідмінюваних слів: *візаві, журі, колібрі, мерсі, парі, попурі, таксі, харакірі*, а також перед наступним приголосним у таких невідмінюваних словах, як *гратіс, піанісимо* й под.

5) В усіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бізнес, пілот, вібрація, академік, фінанси, графік, гіпопотам, логічний, гімн, кілограм, кіно, архів, хімія, хірург, література, республіка, комуніст, ніша.*

Примітка 1. У ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишеться відповідно до вимови **и**: *бурмістер* (але *бургомістр*), *вимпел, єхидна, імбир, кипарис, лиман, миля, мирт, нирка, спирт, химера* та ін., а також у словах, запозичених із східних мов, переважно тюркських: *башкир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кисет, кишлак.*

Примітка 2. З и, а не **з і** пишуться також слова церковного вжитку: *диякон, єпископ, епитимія, епитрахиль, камилавка, митра, митрополит, християнство* тощо.

б) **Ї** пишеться після голосного: *мозаїка, наївний, прозаїк, руїна, теїн; Енеїда, Ізмаїл, Каїр.*

Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і**: *староіндійський, новоірландський;* так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний: *антиісторичний, доісторичний, поінформувати.*

Примітка. Після префікса **дез-** пишеться **и**: *дезинформація, дезинфекція, дезинтеграція;* після інших префіксів, що закінчуються на приголосний, пишеться **і**: *безідейний, міжіригаційний.*

в) **И** пишеться:

1) В загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним: *дизель, динамо, диплом, директор, методика; інститут, математика, стимул, текстиль, тип; зигзаґ, позиція, фізичний; марксизм, силует, система; цистерна, цифра; жирандоль, режим, джигіт, джинси; речитатив, чичероне; ширма, шифр; бригада, риф, фабрика.*

2) У географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика**: *Антарктида, Атлантида, Флорида; Адріатика, Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Корсика, Мексика.*

3) У географічних назвах після шиплячих приголосних: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Гемпшир, Йоркшир, Чикаго, Чилі.*

4) У давно узвичаєних географічних назвах із звукосполученням **-ри-** перед приголосним: *Великобританія, Мавританія, Мадрид, Париж, Рига, Рим.*

5) За традиційною вимовою в деяких географічних назвах:

Аргентіна, Бастілія, Братислáва, Бразілія, Вавилóн, Ватикáн, Єгіпет, Єрусалим, Китáй, Пакистáн, Палестіна, Сардінія, Сірія, Сицілія, Скандинáвія, Тибéт та в похідних від них: *аргентінець, аргентінський* та ін.

6. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячого **ш** пишеться відповідно до французького **u** українське **у**, а не **ю**: *брошу́ра, журі, парашу́т;* також у словах *парфу́ми, парфумéрія.*

Е, Ö, Ë

§ 91. 1. **Е** передається літерою **е**: *еквáтор, екзаменáтор, елéктрика, енéргія, ентузіáзм, етáп, ідеáл, карé, силуéт, теáтр, фаетóн, філé; Еквадóр, Па-де-Калé, Теруéль; Éнгельс, Есхіл.*

2. Коли іншомовне **е** (іноді дифтонг **ai**) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення **й + е**, воно передається літерою **є**: *європéєць, європéйський, єгер, єнóт, єресь; Є́мен, Євпатóрія, Єврáзія, Єврóпа, Єфрáт, Єгіпет.* Також після апострофа, **е, і, й, о, ь** пишеться **є**, а не **е**: *бар'єр, п'єдестáл, конвéєр, реєстр, феєрвéрк, абітурієнт, пацієнт; В'єнна, В'єтнáм, Ов'єдо, Трієст, Сьєрра-Леóне; Вандрієс, Дієго, Фейєрбáх, Готьє.* Але після префіксів і споріднених з ними елементів пишеться **е**: *діелéктрик, поліéдр, реевакуáція, реемігрáція* тощо.

Примітка. У слові *траєктóрія* пишеться **є**; у словах *проéкт, проéкція* й под. пишеться **е**.

Ое, ö, еu передаються літерою **е**: *Гéте, Кельн, Вільнéв.*

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ

Апостроф

§ 92. 1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишеться перед **я, ю, є, ї**:

а) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, комп'ютер, п'єдестáл, інтерв'ю, прем'єр, торф'яний, к'янті, миш'як, кар'єра; П'ємóнт, П'ячéнца, Рів'єра, Ак'ябо, Іх'ямас; Барб'є, Б'єрнсон, Б'юкенен, Женев'єва, Ф'єзоле, Монтеск'є, Руж'є, Фур'є.*

б) Після кінцевого приголосного префікса: *ад'юнкт, ад'ютáнт, ін'єкція, кон'юнкту́ра.*

2. Апостроф не пишеться:

а) Перед **йо**: *курйóз, серйóзний.*

б) Коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь; бюджéт, бюрó, пюпітр, мюрид, фюзеля́ж, ювéт, рюкзáк, рюш; Барбюс, Бюффóн, Вюртемберг, Мюллер, Гюгó, Кюв'є, Рюдберг.*

ь

§ 93. 1. Знак м'якшення (**ь**) у словах іншомовного походження пишеться після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

а) Перед **я, ю, є, ї, йо:** *адьє́, кондотьє́р, конферансьє́, монпансьє́, ательє́, марсельє́за, мілья́рд, бульйо́н, віньє́тка, каньйо́н; В'єнтья́н, Фетьйо́, Кордільє́ри, Севілья; Готьє́, Лавуазьє́, Жусьє́, Мольє́р, Нью́тон, Реньє́, Віньї́.*

б) Відповідно до вимови після **л** перед приголосним: *альбатро́с, фільм; Де́льфи, Не́льсон,* але: *залп, катафа́лк* і т. ін.

в) Відповідно до вимови в кінці слів: *магістра́ль, Ба́зель, Було́нь, Рафае́ль,* але: *бал, мета́л, руло́н, шприц; Гала́ц, Суе́ц* та ін.

2. Знак м'якшення не пишеться перед **я, ю,** коли вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**: *мадя́р, малярі́я; дю́на, ілю́зія, нюа́нс, тю́бик, тюль; Аля́ска, Дюма́, Сю, Цю́ріх.*

Дифтонги AU, OU

§ 94. Дифтонги **au, ou** передаються переважно через **ау, оу**: *аудито́рія, аудіє́нція, гауптва́хта, лауреа́т, лока́ут, па́уза, фа́уна* (але: *мавзоле́й*); *джо́уль, кло́ун; Джорджта́ун, Ка́унас; Кра́узе, Па́ульсен, Фа́уст, Штра́ус; Во́уверман, Шо́у.*

Разом із тим у цілому ряді слів **au** передається через **ав**: *автенти́чний, автобіогра́фія, автомобіль, а́втор, авторите́т, автохто́н; Австра́лія, А́встрія; А́вгуст, Авро́ра.*

Німецький дифтонг EI

§ 95. 1. Німецький дифтонг **ei**, англійський **ey** та голландські **ij, y** передаються через **ей**: *волейбо́л, ге́йзер, дрейф, лейтена́нт, маркше́йдер, капельме́йстер, штрейкбре́хер; Ле́йпціг, Рейн, Швейца́рія, Ван-Де́йк, Ге́йне, Ейнште́йн.*

2. У власних назвах новішого походження німецький дифтонг **ei** передається через **ай (яй),** дифтонг **eu** — через **ой:** *Айзена́х, Нойбра́нденбург, Нортга́йм; Ва́йзенборн, Ка́йзер, Ма́йнгоф, Нойба́уер.*

Кінцеві -TR, -DR

§ 96. Кінцеве **-tr** передається через **-тр**, кінцеве **-dr** — через **-др**: *баро́метр, діа́метр, семе́стр, теа́тр, термо́метр, центр; сидр, цилі́ндр.*

§ 97. Англійське **w** у власних назвах передається через **в**: *Ве́бстер, Ві́льсон, Ві́льямс, Ві́стлер, Ві́тмен, Вотс, Во́тсон,* але *Уо́лл-стріт;* англійське **th** — через **т**: *Ворт, Ме́редіт, Ага́та,* але: *Го́лсуорсі, Ре́зерфорд.*

§ 98. Французькі **ll** та **ill** після голосних у кінці слів та перед голосними передаються через **й**: *Ану́й, Війо́н; Вайя́н, Вайє́ль, Шантійї́.*

§ 99. Довгі голосні в прізвищах та іменах, запозичених із фінської та естонської мов, передаються подвоєнням відповідних літер української абетки: *А́арне, Ку́усінен, То́омінг.*

ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

§ 100. 1. Іменники іншомовного походження відмінюються як відповідні українські іменники:

I відміна: *кáпсула — кáпсули, кáпсулі; фізика — фізики, фізиці; вакýоля — вакýолі, вакýолею; ескадрúлья — ескадрúльї, ескадрúльєю; Бýдда — Бýдди, Бýддою; Венéція — Венéції, Венéцією.*

II відміна: *арсенáл — арсенáлу, арсенáлом, в арсенáлі; блок — блóка* (і *блóку*), *блóком, на блóці; автомобіль — автомобіля — автомобілем; Шіллер — Шіллера, Шіллером; Рафаéль — Рафаéля, Рафаéлем; Дáрвін — Дáрвіна, Дáрвіном; Бюлов — Бюлова, Бюловом.*

III відміна: *магістрáль — магістрáлі, магістрáллю.*

2. Деякі іменники іншомовного походження не відмінюються, а саме: іменники на **-а** з попереднім голосним: *амплуá, боá, Жоффруá;* на **-е**: *кафé, кашнé, турнé; Беранжé, Гéйне, Гéте, Дáнте;* на **-є**: *ательє́, Барб'є́, Готьє́, Лавуазьє́;* на **-і**: *колібрі, пóні, таксі; Гальвáні, Гóлсуорсі, Россíні, Фірдоусі, Шéллі;* на **-ї**: *Віньї́, Шантійї́;* на **-о**: *бюрó, депó, кілó, кінó, мантó, метрó, рáдіо; Áрно, Буалó, Віардó, Гюгó, Дідрó, Лонгфéлло, Тáссо* (але *пальтó* відмінюється); на **-йо**: *імбрóльйо, Пількомáйо;* на **-у**: *какадý, рагý, Шóу;* на **-ю**: *інтерв'ю, меню́, Сю*; жіночі імена на приголосний, а також жіночі прізвища на **-ін**, **-ов**: *Áліс, Долóрес, Зейнáб; (Éльза) Вірхов, (Джеральдіна) Чáплін.*

Примітка. Слов'янські чоловічі імена та прізвища на **-о** відмінюються: *Брáнко — Брáнка, Давúчо — Давúча, Костю́шко — Костю́шка, Тíто — Тíта, Цвéтко — Цвéтка.*

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

Українські прізвища

§ 101. Українські прізвища передаються на письмі відповідно до вимоги за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Білове́рхий, Ведме́дів, За́єць, Кривоніс, Микола́єнко, Олексієнко, Олександро́вич, Швець.*

Відмінювання прізвищ

§ 102. 1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюються як відповідні іменники I відміни, а прізвища з закінченнями іменників II відміни відмінюються за зразками відмінювання відповідних іменників II відміни:

Ма́йборода — Ма́йбороди, Ма́йбороді, Ма́йбороду й т. д.;
Гми́ря — Гми́рі, Гми́рі, Гми́рю, Гми́рею й т. д.;
Гнатю́к — Гнатюка́, Гнатюко́ві (Гнатюку́) й т. д.;
За́єць — За́йця, За́йцеві (За́йцю) й т. д.;
Івaньо́ — Іваня́, Іваньо́ві (Іваню́) й т. д.;
Кривоніс — Кривоно́са, Кривоно́сові (Кривоно́су) й т. д.;
Ле́бідь — Ле́бедя, Ле́бедеві (Ле́бедю) й т. д.;
Панібудьла́ска — Панібудьла́ски, Панібудьла́сці й т. д.;
Симоне́нко — Симоне́нка, Симоне́нкові (Симоне́нку) й т. д.

Але: *Шве́ць — Швеця́, Швеце́ві (Швецю́)* й т. д.

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий, -ій** відмінюються як відповідні прикметники чол. та жін. родів (твердої чи м'якої групи):

Авдіє́вський — Авдіє́вського, Авдіє́вському й т. д.;
Кобиля́нська — Кобиля́нської, Кобиля́нській й т. д.

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюються за такими зразками:

Однина

Н.	Пáвлов	Ковалíв	Прóкопів
Р.	Пáвлов-**а**	Ковалéв-**а** (-лів-**а**)	Прóкопов-**а** (-пів-**а**)
Д.	Пáвлов-**у**	Ковалéв-**у** (-лів-**у**)	Прóкопов-**у** (-пів-**у**)
Зн.	Пáвлов-**а**	Ковалéв-**а** (-лів-**а**)	Прóкопов-**а** (-пів-**а**)
Ор.	Пáвлов-**им**	Ковалéв-**им** (-лів-**им**)	Прóкопов-**им** (-пів-**им**)
М.	...Пáвлов-**і**, -**у**	...Ковалéв-**і**, -**у** (-лів-**і**, -**у**)	...Прóкопов-**і**, -**у** (-пів-**і**, -**у**)
Кл.	Пáвлов-**е** й Пáвлов	Ковалéв-**е** (-лів-**е**) й Ковалíв	Прóкопов-**е** (-пів-**е**) й Прóкопів

Множина

Н.	Пáвлов-**и**	Ковалéв-**и** (-лів-**и**)	Прóкопов-**и** (-пів-**и**)
Р.	Пáвлов-**их**	Ковалéв-**их** (-лів-**их**)	Прóкопов-**их** (-пів-**их**)
Д.	Пáвлов-**им**	Ковалéв-**им** (-лів-**им**)	Прóкопов-**им** (-пів-**им**)
Зн.	Пáвлов-**их**	Ковалéв-**их** (-лів-**их**)	Прóкопов-**их** (-пів-**их**)
Ор.	Пáвлов-**ими**	Ковалéв-**ими** (-лів-**ими**)	Прóкопов-**ими** (-пів-**ими**)
М.	...Пáвлов-**их**	...Ковалéв-**их** (-лів-**их**)	...Прóкопов-**их** (-пів-**их**)
Кл.	Пáвлов-**и**	Ковалéв-**и** (-лів-**и**)	Прóкопов-**и** (-пів-**и**)

Однина

Н.	Гáршин	Романи́шин
Р.	Гáршин-**а**	Романи́шин-**а**
Д.	Гáршин-**ові** (-**у**)	Романи́шин-**ові** (-**у**)
Зн.	Гáршин-**а**	Романи́шин-**а**
Ор.	Гáршин-**им**	Романи́шин-**им**
М.	...Гáршин-**і**, -**у**	...Романи́шин-**і**, -**у**
Кл	Гáршин-**е** й Гáршин	Романи́шин-**е** й Романи́шин

Множина

Н.	Га́ршин-**и**	Романи́шин-**и**
Р.	Га́ршин-**их**	Романи́шин-**их**
Д.	Га́ршин-**им**	Романи́шин-**им**
Зн.	Га́ршин-**их**	Романи́шин-**их**
Ор.	Га́ршин-**ими**	Романи́шин-**ими**
М.	...Га́ршин-**их**	...Романи́шин-**их**
Кл.	Га́ршин-**и**	Романи́шин-**и**

Примітка. При відмінюванні чеських і польських прізвищ суфіксальний е зберігається: *Га́шек — Га́шека, Га́шекові..., Локе́тек — Локе́тека, Локе́текові...*

4. Жіночі прізвища на приголосний та **о** не відмінюються: *Марії Се́ник, Надії Балі́й, з Ніною Ба́йко.* Аналогічні чоловічі прізвища відмінюються як відповідні іменники: *Василя́ Се́ника, Миха́йлові Балі́єві, з Андрієм Ба́йком.*

Примітка. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. § 100.

Відмінювання імен

§ 103. 1. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на **-а**, **-я**, відмінюються як відповідні іменники I відміни:

Однина

Тверда група

	чол. р.	жін. р.
Н.	Мико́л-**а**	Га́нн-**а**
Р.	Мико́л-**и**	Га́нн-**и**
Д.	Мико́л-**і**	Га́нн-**і**
Зн.	Мико́л-**у**	Га́нн-**у**
Ор.	Мико́л-**ою**	Га́нн-**ою**
М.	Мико́л-**і**	Га́нн-**і**
Кл.	Мико́л-**о**	Га́нн-**о**

М'яка група

	чол. р.		жін. р.	
Н.	Ілл-**я́**	Соломі-**я**	Мо́тр-**я**	Ната́л-**я**
Р.	Ілл-**і́**	Соломі-**ї**	Мо́тр-**і**	Ната́л-**і**
Д.	Ілл-**і́**	Соломі-**ї**	Мо́тр-**і**	Ната́л-**і**
Зн.	Ілл-**ю́**	Соломі-**ю**	Мо́тр-**ю**	Ната́л-**ю**
Ор.	Ілл-**е́ю**	Соломі-**єю**	Мо́тр-**ею**	Ната́л-**ею**
М.	Ілл-**і́**	Соломі-**ї**	Мо́тр-**і**	Ната́л-**і**
Кл.	Ілл-**е́**	Соломі-**є**	Мо́тр-**е**	Ната́л-**ю**

Множина

Тверда група

	чол. р.	жін. р.
Н.	Мико́л-**и**	Га́нн-**и**
Р.	Мико́л	Ганн
Д.	Мико́л-**ам**	Га́нн-**ам**
Зн.	Мико́л	Ганн
Ор.	Мико́л-**ами**	Га́нн-**ами**
М.	Мико́л-**ах**	Га́нн-**ах**
Кл.	Мико́л-**и**	Га́нн-**и**

М'яка група

	чол. р		жін. р.	
Н.	Ілл-**і́**	Соломі́-**ї**	Мо́тр-**і**	Ната́л-**і**
Р.	Ілл-**і́в**	Соломі́й	Мотр	Ната́ль
Д.	Ілл-**я́м**	Соломі́-**ям**	Мо́тр-**ям**	Ната́л-**ям**
Зн.	Ілл-**і́в**	Соломі́й	Мотр	Ната́ль
Ор.	Ілл-**я́ми**	Соломі́-**ями**	Мо́тр-**ями**	Ната́л-**ями**
М.	Ілл-**я́х**	Соломі́-**ях**	Мо́тр-**ях**	Ната́л-**ях**
Кл.	Ілл-**і́**	Соломі́-**ї**	Мо́тр-**і**	Ната́л-**і**

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи **г, к, х** у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням **-і** змінюються на **з, ц, с**: *О́льга — О́льзі, Пала́жка — Пала́жці, Соло́ха — Соло́сі*.

Примітка 2. У жіночих іменах типу *Ода́рка, Пара́ска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук **о**: *Ода́рок, Пара́сок*.

2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та **о**, відмінюються як відповідні іменники II відміни:

Однина

Тверда група

Н.	Оле́г	Анті́н	Дмитр-**о́**
Р.	Оле́г-**а**	Анто́н-**а**	Дмитр-**а́**
Д.	Оле́г-**ові (-у)**	Анто́н-**ові (-у)**	Дмитр-**о́ві (-у́)**
Зн.	Оле́г-**а**	Анто́н-**а**	Дмитр-**а́**
Ор.	Оле́г-**ом**	Анто́н-**ом**	Дмитр-**о́м**
М.	Оле́г-**ові**	Анто́н-**ові**	Дмитр-**о́ві**
Кл.	Оле́г-**у**	Анто́н-**е**	Дми́тр-**е**

	М'яка група			Мішана група
Н.	Сергі-й	Ігор	Терéнь	Тиміш
Р.	Сергі-я	Ігор-я	Терéн-я	Тимош-á
Д.	Сергі-єві(-ю)	Ігор-еві(-ю)	Терéн-еві(-ю)	Тимош-éві(-ý)
Зн.	Сергі-я	Ігор-я	Терéн-я	Тимош-á
Ор.	Сергі-єм	Ігор-ем	Терéн-ем	Тимош-éм
М.	Сергі-єві	Ігор-еві	Терéн-еві	Тимош-éві
Кл.	Сергі-ю	Ігор-е	Терéн-ю	Тимóш-е

Множина

Тверда група

Н.	Олéг-и	Антóн-и	Дмитр-й́
Р.	Олéг-ів	Антóн-ів	Дмитр-íв
Д.	Олéг-ам	Антóн-ам	Дмитр-áм
Зн.	Олéг-ів	Антóн-ів	Дмитр-íв
Ор.	Олéг-ами	Антóн-ами	Дмитр-áми
М.	Олéг-ах	Антóн-ах	Дмитр-áх
Кл.	Олéг-и	Антóн-и	Дмитр-й́

	М'яка група			Мішана група
Н.	Сергí-ї	Ігор-і	Терéн-і	Тимош-í
Р.	Сергí-їв	Ігор-ів	Терéн-ів	Тимош-íв
Д.	Сергí-ям	Ігор-ям	Терéн-ям	Тимош-áм
Зн.	Сергí-їв	Ігор-ів	Терéн-ів	Тимош-íв
Ор.	Сергí-ями	Ігор-ями	Терéн-ями	Тимош-áми
М.	Сергí-ях	Ігор-ях	Терéн-ях	Тимош-áх
Кл.	Сергí-ї	Ігор-і	Терéн-і	Тимош-í

Примітка 1. В іменах типу *Антíн, Нéстір, Ничúпір, Прóкіп, Сúдір, Тиміш, Фéдір* і виступає тільки в називному відмінку, у непрямих — **о**: *Антóна, Антóнові* й т. д., *Нéстора, Нéсторові* й т. д., але: *Авснір — Авеніра, Лаврін — Лавріна, Олефір — Олефіра.*

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-р**, у родовому мають закінчення **-а**: *Вíктор — Вíктора, Макáр — Макáра, Світозáр — Світозáра,* але: *Ігор — Ігоря, Лáзар — Лáзаря.*

Примітка 3. Ім'я *Лев* при відмінюванні має паралельні форми: *Лéва* й *Льва, Лéвові* й *Львóві* та ін.

3. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюються як відповідні іменники III відміни:

Однина

Н.	Любóв	Нінéль
Р.	Любóв-**і**	Нінéл-**і**
Д.	Любóв-**і**	Нінéл-**і**
Зн.	Любóв	Нінéль
Ор.	Любóв'-**ю**	Нінéлл-**ю**
М.	Любóв-**і**	Нінéл-**і**
Кл.	Любóв-**е**	Нінéл-**е**

Примітка: Форми множини від таких іменників майже не вживаються.

Зразок відмінювання жіночого імені та по батькові

Н.	Марі-**я** Васи́лівн-**а** (Андріївн-**а**, Іллі́вн-**а**)
Р.	Марі-**ї** Васи́лівн-**и** (Андріївн-**и**, Іллі́вн-**и**)
Д.	Марі-**ї** Васи́лівн-**і** (Андріївн-**і**, Іллі́вн-**і**)
Зн.	Марі-**ю** Васи́лівн-**у** (Андріївн-**у**, Іллі́вн-**у**)
Ор.	Марі-**єю** Васи́лівн-**ою** (Андріївн-**ою**, Іллі́вн-**ою**)
М.	Марі-**ї** Васи́лівн-**і** (Андріївн-**і**, Іллі́вн-**і**)
Кл.	Марі-**є** Васи́лівн-**о** (Андріївн-**о**, Іллі́вн-**о**)

Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ

§ 104. Найголовніші правила щодо правопису інших слов'янських прізвищ такі:

1. Російський звук **е** (польськ. **ie**, болг., серб. **е**, чеськ. **е**, **ě**) після приголосних передається літерою **е**: *Алексáндров, Артéм, Бестýжев, Вельгóрський, Венгéров, Веселóвський, Держáвін, Кузнецóв, Лéрмонтов, Óзеров, Петрóв, Степáнов, Тургéнєв, Фéдін, Шмельóва; Бéлич, Бронéвський, Вéслав, Залéський, Мечи́слав, Міцкéвич, Мічáтек, Нéгош, Седлáчек, Сенкéвич, Seракóвський, Цéнкий, Чáпек.*

2. Російський звук **е** передається літерою **є** в таких випадках:

а) На початку слів: *Євдоки́мов, Євтушéвський, Єгóров, Єлáнський, Єлизáров, Єршóв, Єфи́мов.*

б) У середині слів після голосного й при роздільній вимові після приголосного: *Благóєв, Буєрáков, Вересáєв, Гуля́єв, Достоéвський, Ісáєнков; Аля́б'єв, Афанáсьєв, Григóр'єв, Євгéньєва, Зинóв'єв.*

в) Після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксах **-єв**, **-єєв** російських прізвищ: *Лóмтєв, Медвéдєв, М'я́тлєв, Тимиря́зєв; Алексéєв, Веденéєв, Гордéєв, Матвéєв, Менделéєв,* але: *Мýромцев, Нехорóшев, Пи́сарев, Подья́чев, Усвя́тцев; Андрéєв, Аракчéєв, Мацéєв, Плещéєв,* а також у болгарських: *Бóтев, Дрýмев* і под.

г) Коли російському **е** кореня відповідає в аналогічних українських **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Белі́нський, Звé-*

рев, Леско́в, Месте́чкін, Нає́дкін, Пешко́вський, Ре́пін, Столе́тов, Твердохле́бов.

Ё 3. Російська літера **ё** передається:

а) Сполученням літер **йо** на початку слова, у середині після голосних, а також після **б, п, в, м, ф,** коли **е** позначає звукосполучення **й + о**: *Йо́лкін; Бугайо́в, Воробйо́ва, Окайо́мов, Соловйо́в.*

б) Через **ьо** в середині слова після приголосних, коли **е** позначає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Алфьо́ров, Верьо́вкін, Дьо́рнов, Корольо́в, Новосьо́лов, Сємьо́ркін, Тьо́ркін.* Але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишеться **е**: *Арте́мов, Семе́нов, Фе́доров* і т. ін.

в) Через **о** під наголосом після **ч, щ**: *Грачо́в, Лихачо́в, Пугачо́в, Хрущо́в, Щипачо́в.*

4. Польське сполучення літер **іо** передається:

а) Сполученням літер **йо** після **б, п, в, м, ф**: *Голембйо́вський, Мйодо́вич, Пйотро́вський.*

б) Через **ьо** після м'яких приголосних: *Аньо́лек, Генсьо́рський, Козьоле́цький.*

И (I) 5. **И (I)** передається через **и** в прізвищах, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення **и — і** (болгарська, сербська та ін.): *Вели́чков, Жи́вков, Хри́стов; Бе́лич, Кара́джич, Миле́тич, Ра́дич, Я́гич;* але через **ї** після голосного: *Ра́їч, Сто́їч* та через **і** — на початку слова: *Іконо́мов, Ілі́єв; І́вич, Ігнато́вич.*

У польських, чеських і словацьких прізвищах **і** передається:

а) Через **і** на початку слова та після приголосного: *Івашке́вич, Зволі́нський, Лі́нда, Міцке́вич; І́ндра, Є́длічка, Міча́тек.*

б) Через **и** після шиплячих і в суфіксах **-ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович)**: *Бжозо́вич, Кози́цький, Конопни́цька, Копе́рник, Сенке́вич, Ши́мчак; Га́влик, Жи́жка, Мі́клошич, Фу́чик, Шафа́рик.*

6. Російська літера **и** передається:

а) Літерою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **ц**): *Ігна́тов, Ігна́тьєв, Іса́єв; Багі́ров, Гага́рін, Кі́ров, Ле́нін; Мічу́рін, Пу́шкін.*

б) Літерою **ї** після голосного й при роздільній вимові після приголосних (після **ь** та апострофа): *Во́їнов, Гу́р'їн, Ізмаї́лов, Ільї́н.*

в) Літерою **и**:

1) Після **ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Га́ршин, Гу́щин, Доро́жин, Лу́чин, Цици́лін, Чи́чиков, Ши́шкін, Щигло́в;* це стосується й прізвищ інших народів СРСР: *Абаши́дзе, Джигарханя́н, Тажиба́єв, Чикова́ні* тощо; також *Чингісха́н.*

2) У прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борúсов, Ботвúнник, Вавилóвський, Виноградов, Глúнка, Данúлов, Казимúрський, Кантемúр, Кирúлов, Кисельóв, Мирóнов, Митрофáнов, Мúшкін, Никúфоров, Одинцóв, Пивовáров, Пиляєв, Пúсарев, Смирнóв, Тимофéєв, Титóв, Тихомúров*, але: *Нікітін, Ніколáєв, Філіппов* тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських.

3) У префіксі **при**: *Прибúлкін, Привáлов, Прúшвін.*

4) У суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-,-ищ-**: *Бéликов, Гóлик, Котéльников, Крýтиков, Нóвиков; Гнідич, Григорóвич, Кулúнич, Станюкóвич, Трублаéвич; Голúцин, Палúцин; Радúщев, Татúщев.*

ы

7. Російський звук **ы** (польськ., чеськ., словацьк. **у**) передається літерою **и**: *Крутúх, Малúцин, Рибакóв, Циганкóв, Чернишóв; Виспянський, Пташúнський; Мáсарик.*

Білоруські прізвища передаються за традицією: *Журáвський, Короткéвич*, але: *Бядýля, Я́нка Купáла, Цьóтка* й под.

Ą, Ę

8. Польські носові **ą, ę** передаються:

а) Сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбрóвський, Зарéмба, Кéмпа.*

б) Сполученнями літер **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайóнчек, Пáйонк, Пйóнтек, Свьóнтек; Венгжинóвич, Єндрихóвський, Свенцúцький.*

-ск(ий), -цк(ий) та ін.

9. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(i), -ck(i), -dzk(i), -sk(ý), -ck(ý)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий), -дзьк(ий)**: *Бронéвський, Даргомúжський, Маякóвський, Мýсоргський, Острóвський; Гомулúцький, Городéцький; Грýдзький, Завáдзький;* так само з **ь** пишуться російські прізвища на **ск(ой), -цк(ой)**: *Луговськóй (Луговськá), Трубецькóй (Трубецькá).*

М'якість польських приголосних **ń, ś, ć (dź)** у прізвищах перед суфіксами **-ський, -цький** і м'якими приголосними не позначається м'яким знаком, оскільки в українській мові в цій позиції **н, с, ц (дз)** не пом'якшуються: *Виспянський, Яблóнський; Свя́дек, Цвік.* В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передається літерами **і, ю, я** та **ь** (у кінці слова): *Дзісь, Дзюрáвець, Сяткóвський.*

Прізвища з прикметниковими закінченнями

10. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ый** через **-ий; -ий** після твердого приголосного — через **-ий,** після м'якого приголосного — через **-ій; -ая, -яя** — через **-а, -я**: *Бéлий, Гóрький, Крáйній; Бéла, Горовá, Крáйня.* Закінчення **-ой** передається через **-ой**: *Донськóй, Полевóй, Толстóй.*

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы**, чеських **-ý**, польських **-y**, болгарських **-и** передаються через **-ий**: *Бялий, Гáртний, Гуляшкий, Нéврлий, Нéєдлий, Нóвотний, Пáлацький.*

Апостроф

11. Апостроф пишеться після губних, задньоязикових і **р** перед **я, ю, є, ї**: *Аляб'єв, Арéф'єв, Водоп'янов, В'яземський, В'яльцева, Григóр'єв, Захáр'їн, Луб'янцев, Лук'янов, Пом'ялóвський, Прокóф'єв, Рум'янцев, Юр'єв;* перед **йо** апостроф не пишеться: *Воробйóв, Соловйóв.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишеться: *Бядýля, Пясéцький, Рюмін.*

ь

12. а) Знак м'якшення (**ь**) пишеться в прізвищах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

1) Перед **я, ю, є, ї**: *Дьяконов, Панкрáтьєв, Третьякóв, Полóзьєв, Салáсьєв, Ульянов, Ільюшин, Анáньїн.*

2) Перед приголосними: *Вóльнов, Конькóв.*

3) У кінці слова: *Лось, Сóболь.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишеться: *Дягилєв, Зябрєв, Ляпунóв, Цявлóвський; Тюмéнєв.*

б) Твердий кінцевий приголосний **ц** у прізвищах із суфіксом **-ець** пом'якшується: *Глýховець, Скитáлець.*

Примітка. У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Клáузевіц, Ліфшиц, Мóріц.*

Неслов'янські прізвища

§ 105. Про правопис неслов'янських прізвищ див. III розділ «Правопис слів іншомовного походження» (§ 86—100).

СКЛАДНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

Імена та прізвища (прізвиська)

§ 106. Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох слів або до складу яких входять частки, артиклі тощо, можуть писатися окремо, разом і через дефіс.

1. О к р е м о пишуться:

а) Прізвиська (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником: *Іван Волóве Óко, Олéна Прекрáсна, Річард Лéвове Сéрце, Степáн Тíгряча Смерть;* сюди належать і особові найменування американських індіанців: *Мaлéнький Вовк, Тупúй Ніж* і т. ін.

б) Псевдоніми, що складаються з імені та прізвища: *Джек Лóндон, Жорж Занд, Лéся Українка, Мáрко Вовчóк, Панáс Мúрний.*

в) Повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге — родове ім'я, третє — прізвище: *Гай Ю́лій Цéзар, Марк Пóрцій Катóн.*

г) Частки, артиклі та інші службові слова (**ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон** і т. ін.) в іншомовних особових назвах: *Лю́двіг ван Бетхóвен, да Вінчі, де ла Куéва, ді Віттóріо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шапельє́, фон дер Гольц.*

Примітка 1. Скорочена частка **д** та ірландська частка **о** пишуться з власними іменами через апостроф: *Д'Аламбéр, Д'Артанья́н, Д'Обіньє́; О'Гéнрі, О'Кéйсі, О'Кóннейль;* частки **Ван-, Мак-, Сан-, Сен-**, які передують прізвищам і разом з тим становлять їх невід'ємну частину, пишуться через дефіс: *Ван-Дейк, Мак-Магóн, Мак-Клю́р, Сан-Мартíн, Сен-Сімóн.*

Примітка 2. У ряді випадків частки пишуться разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Декандóль, Делíль, Дерібáс, Лагáрп, Ламеттрí, Лафонтéн, Лесáж, Фонвізін.*

д) Слово **дон** («пан») перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Базíліо, дон Пéдро, дон Хосé.* У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишеться з великої літери: *Дон Жуáн, Дон Кіхóт.*

Примітка. У загальному значенні слово **донжуáн** пишеться разом і з малої літери.

е) Складові частини корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських особових назв: *Кім Ір Сен, Пак Ті Вон, Хо Ші Мін, Гнує́н Конг Хоáн, У Ну Мунг, Фетáй Чотіну́чит.*

2. Р а з о м пишуться:

а) Українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Горúцвіт, Непúйвода, Убúйвовк.*

б) Українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийвéчір, Нетудихáта, Панібудьлáска.*

в) Українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгопóл, Кривонíс, Скорохóд.*

г) Слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Владислáв, Володúмир, Мечислáв, Ярополк.*

д) Складні китайські імена, які завжди виступають після прізвища: *Го Можó, Ден Сяопíн, Тáо Юаньмíнь, Сунь Ятсéн.*

Примітка. Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишуться окремо: *Дін Лінь, Лу Сінь, Цюй Юáнь.*

е) Тюркські, вірменські та інші особові назви з компонентами **бей, заде́, мелі́к, огли́** й под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: *Ізмаїлбей, Турсунзаде́, Кеоргли́.* Але арабське **ібн** пишеться окремо: *Ібн Ру́сте, Ібн Сі́на, Ібн Фадла́н,* а тюркське **паша́** — через дефіс: *Гедік-паша́, Осма́н-паша́.*

3. Через д е ф і с пишуться:

а) Складні особові імена: *Васи́ль-Костянти́н, Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н, Марі́я-Антуане́тта, Ма́ртін-Лю́тер, Фрі́дріх-Вільге́льм.*

б) Складні прізвища: *Альтамі́ра-і-Креве́а, Гула́к-Артемо́вський, Жоліо́-Кюрі́, Кві́тка-Основ'я́ненко, Нечу́й-Леви́цький, Но́виков-Прибо́й, Ри́мський-Ко́рсаков.*

в) Імена з кваліфікаційними прикладками: *Іва́н-царе́нко, Ки́рик-мужичо́к.* Але якщо прикладка розгорнута, то ставиться тире: *Іва́н — мужи́чий син,* рідше — кома: *Іва́н, селя́нський син.*

Похідні прикметники

§ 107. 1. Прикметники від складних особових імен, що пишуться через дефіс, зберігають це написання: *Жан-Жа́к — жан-жа́ківський.*

2. Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишуться разом: *Ма́о Цзеду́н — маоцзеду́нівський, Кім Ір Сен — кімірсе́нівський.*

3. Прикметники від прізвищ типу *ван Бетхо́вен, фон Бі́смарк* утворюються тільки від іменника: *бетхо́венський, бі́смарківський.* Якщо прикметник утворюється від прізвища з часткою, артиклем тощо, то він пишеться разом: *де Голль — дего́ллівський, Нур ед Дін — нуреддінівський.* Прикметники від прізвищ типу *Д'Аламбе́р* зберігають апостроф після частки: *д'аламбе́рівський.*

4. Н е у т в о р ю ю т ь с я п р и к м е т н и к и:

а) Від складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів типу: *Гула́к-Артемо́вський, Ма́рко Вовчо́к, Рі́чард Ле́вове Се́рце.*

Примітка. Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишеться через дефіс: *Ва́льтер Скотт — ва́льтер-ско́ттівський, Жуль Верн — жуль-ве́рнівський, Марк Твен — марк-тве́нівський.*

б) Від тюркських, вірменських, арабських та ін. особових назв типу *Кеогли́, Осма́н-паша́* тощо.

в) Від невідмінюваних іншомовних прізвищ типу *ді Вітто́ріо, Ламетрі́, Д'Обіньє́.*

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

Українські географічні назви

§ 108. Українські географічні назви на письмі передаються відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Верхньодніпро́вськ, Ві́нниця, Гребі́нка, Доне́цьк, Ду́бно, Жито́мир,*

Запоріжжя, Здолбу́нів, Кам'яне́ць-Поді́льський, Ки́їв, Козя́тин, Кременчу́к, Криви́й Ріг, Львів, Микола́їв, Но́вгород-Сі́верський, Оде́са, Охти́рка, Рі́вне, Сіверськодоне́цьк, Трипі́лля, Ха́рків, Чернівці́, Черні́гів, Шепеті́вка, Я́мпіль; Десна́, Дніпро́, Дністе́р, За́хідний Буг, Ірпі́нь, При́п'ять, Рось, Стохід, Сян, Те́терів, Ти́са, Трубі́ж.

Примітка. У назвах українських міст треба розрізняти **-поль** у небагатьох словах грецького походження (грецьке **polis** «місто»): *Маріу́поль, Мелі́то́поль, Ні́кополь, Севасто́поль, Сімферо́поль, Тира́споль* — і **-піль** (з українського «поле»): *Бори́спіль, Крижо́піль, Ольго́піль, Терно́піль.*

Географічні назви інших республік СРСР

§ 109. Усі географічні назви інших республік Радянського Союзу передаються в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції.

Е

1. Російська літера **е** передається через **е**: *Бе́здна, Верхоя́нськ, Воро́неж, Зеленодо́льськ, Новочерка́ськ, Туапсе́, Фру́нзе; Ветлу́га, Ле́на, Нева́, Оне́га, Пі́нега, Пе́нза, Те́рек, Шексна́.*

Але інколи **е** передається через **є**:

а) На початку слова: *Євпато́рія, Є́йськ, Єле́ць, Єнісе́й, Єрева́н;* так само після голосного й при роздільній вимові після приголосного: *Єго́р'євськ, Колгу́єв, Посьє́т.*

б) Після приголосних (крім шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксах **-єв, -єєв** російських назв, похідних переважно від прізвищ: *мо́ре Ла́птєвих, Ле́жнєво,* але: *Плеще́єво, Ржев, мис Рум'я́нцева.*

в) Коли російському **е** основи відповідає в аналогічних українських основах **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бє́жецьк, Бє́лгород, Бєло́во, Бєлоре́цьк, Благовє́щенськ, Железново́дськ, Орє́хово-Зу́єво.*

Але в російських географічних назвах, що мають форму, спільну з відповідною українською, таке **е** передається через **і**: *Араба́тська Стрі́лка, Бі́ла, оз. Бі́ле, Біловє́зька Пу́ща, Ві́тка, Лісна́, Негорі́ле, Піща́не, Сінне́, Сі́рий мис, Цілиногра́д* і под. Це стосується й польського **іа**: *Бі́ла Підля́ська, Білосто́к* тощо.

Примітка. Польське й чеське **е**, що виступає в географічних назвах із суфіксом **-ц-** (лат. **-c-**), зберігається: *Бе́льце, Ке́льце; Ко́шице, Лі́дице, Па́рдубице.* Ці географічні назви не змінюються за відмінками. Назва *Закопа́не* має форму прикметника середнього роду (однина) й, отже, відмінюється за цим зразком: *Закопа́не, Закопа́ного, Закопа́ному* й т. д.

2. Літера **ё** передається:

а) Через **йо** на початку та в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**: *Йо́лкіно, Соловйо́во.*

б) Через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Бєльóв, мис Дежньóва, р. Оленьóк,* але: *р. Берéзова, Орéл.*

в) Через **о** під наголосом після **ч, щ**: *Рогачóво, Сичóвка, Щóкіно.*

3. Літера **э** передається через **е**: *Ельбрýс, Ельтóн, Éмба, Естóнія.*

и

4. Літера **и** передається:

а) Через **і** або **ї**:

1) Через **і** в основі географічних назв, зокрема на їх початку, а також у кінці: *Батýмі, Бородінó, Вітебськ, Вóткінськ, Ігáрка, Іжéвськ, Іркýтськ, Кінешма, Пóті, Сóчі, Сухýмі, Челябінськ; Двінá, оз. Íльмень, Індигірка, Іртиш, оз. Селігéр.*

2) Через **ї** після голосного й при роздільній вимові після приголосного: *Зілаїр, Кутаїсі, Трóїцьк; Ананьїно, Мáр'їно.*

Примітка. У географічних назвах, утворених від загальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, звичайно пишеться **и** в суфіксах **-ин-**, **-инськ-**: *Березинá, Гусине Óзеро, Дудинка, Жáбинка, Карпинськ, Крутинське, Прáвдинськ* (докладніше про правопис **и** див. нижче).

б) Російське **и** передається через **и**:

1) Після **ж, ч, ш** і **ц** перед приголосним: *Жигáлово, Жиздра, Жилá Косá; Áчинськ, Нáльчик, Чирчик; Єгóршино, Ішим, Камишин, Тýшино; Щигри; Цимлянська.*

2) У географічних назвах, утворених від людських імен, спільних для української та російської мов: *Гаврилово, Данилов, Дмитров, Михáйловське;* але *Ніколáєвськ-на-Амýрі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в російській мові).

Примітка. І зберігається в географічних назвах, утворених від людських імен, які в українській мові пишуться через **і**: *Леонідово.*

3) У коренях географічних назв, якщо ці корені спільні для української та російської мов: *Виногрáдово, Грибáновка, Кисловóдськ, Клин, Кричев, Курильські острови, Липецьк, Лихослáвль, Розлив, Тихвін, Тихорéцьк.*

4) У складних географічних назвах, де **и** виступає у функції сполучного звука: *Владивостóк, П'ятигóрськ, Семипалáтинськ.*

5) У префіксі **при-**: *Привóлжя, Примóр'я, Прикýмськ.*

6) У суфіксах **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-**: *Зимóвники, Тупик; Боровичі, Котéльнич, Осипóвичі, Ýглич; Брóнниці, Гливиці, оз. Колвицьке, Луховиці; Митищі, Ртищево.*

7) У закінченні географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березники, Валýйки, Гóрки,* але *Жигулі* (бо тут м'яка основа).

8) У словах *Сибір, Симбірськ* і похідних від них (наприклад, *Новосибірськ*).

ы

5. Літера **ы** передається через **и**: *Вúкса, Вúтегра, Іртúш, Сúзрань, Сиктивкáр, Чебоксáри, Шáхти.*

Приголосні в російських географічних назвах

6. У російських географічних назвах подвоєні приголосні не пишуться: *Росія, російський.* Так само: *Білорýсія, білорýський.*

Географічні назви з прикметниковими закінченнями

7. а) Прикметникові закінчення географічних назв передаються так: **-ый, -ой** — через **-ий; -ий** після твердого приголосного — через **-ий,** після м'якого приголосного — через **-ій; -ая, -яя** — через **-а, -я; -ое, -ее** — через **-е, -є:** *Грóзний, Смóльний, Становúй* (хребет); *Велúкий Ýстюг, Олéній* (острів); *Лихá, Нúжня Тунгýска, Чусовá; Благодáрне, Бологé, Мáйське, Покрóвське, Угловé.*

б) Російські назви з кінцевими **-ово, -ево** та **-ино** передаються через **-ово, -єво** та **-іно (-їно),** після шиплячих — **-ино:** *Внýково, Орéхово-Зýєво; Бородінó, Мáр'їно, Пýшкіно; Єгóршино, Рóщино.*

в) Прикметникові закінчення географічних назв **-ые, -ие** передаються через **і:** *Нові Ключі, Нáбережні Човнú, Кáрські Ворóта, Чúсті Прудú.*

г) Прикметникові закінчення, що входять до складу слов'янських географічних назв, передаються відповідними українськими: *Бáнська Бúстриця, Нові Зáмки, Стальóва Вóля, Чéський Крýмльов.*

д) Польське **ó**, що виступає в суфіксі **-ów** у географічних назвах, передається через **у**: *Жирáрдув, Жéшув, Томáшув-Мазовéцький* і т. ін., але традиційно *Грýбешів, Крáків.*

е) Польські носові **ą, ę** передаються сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбрóва, Дембúця;* перед іншими приголосними — сполученнями **он, ен**: *Конт, Ченстохóва.*

Апостроф

8. Апостроф пишеться в географічних назвах після губних, задньоязикових і **р**, а також після префіксів, що закінчуються приголосним, перед **я, ю, є, ї:** *В'язникú, Дем'янськ, Прокóп'євськ, П'ятигóрськ, Ак'яр, Амудар'я, Гýр'єв;* перед **йо** апостроф не пишеться: *Муравйóво.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишеться: *Вязьма, Кяхта, Крюково, Рязáнь.*

ь

9. а) Знак м'якшення (**ь**) пишеться в географічних назвах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н:**

1) Перед **я, ю, є, ї:** *Ульянoвськ, Усóльє.*

2) Перед приголосним: *Клязьма, Лисьва, Льгов.*

3) У кінці слова: *Гомель, Нахічевань, Сімферополь, Тянь-Шань.*

Примітка. Коли **я**, **ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а**, **у**, то перед ними **ь** не пишеться: *Аляска, Челябінськ, Тюмень.*

б) Твердий кінцевий приголосний основи **ц** пом'якшується в усіх слов'янських географічних назвах, зокрема в суфіксах **-ець**, **-аць**, **-иця**: *Олонець, Повенець, Череповець; Крагуєваць, Столаць; Дембиця, Ломниця, Речиця.*

в) Суфікси географічних назв **-ск**, **-цк** передаються відповідно українськими суфіксами **-ськ**, **-цьк**: *Братськ, Брянськ, Курськ; Кузнецьк, Троїцьк.*

§ 110. Географічні назви, не вживані без номенклатурних слів, перекладаються: *Аравійське море, мис Доброї Надії, Перська затока, Північний Льодовитий океан.*

Завжди перекладаються й прикметники на означення розмірів, взаємного розміщення та сторін світу, що виступають у складі географічних назв: *Великий каньйон, Нижній Новгород, Південна Америка, Північний полюс.*

Іншомовні географічні назви

§ 111. Про правопис решти іншомовних географічних назв див. розділ «Уваги до правопису слів іншомовного походження» (§ 86—100). Слов'янські географічні назви пишуться відповідно до правил, викладених у § 104.

Відмінювання географічних назв

§ 112. 1. Географічні назви з іменниковими закінченнями — українські та інших союзних республік, а також іншомовні — відмінюються, як звичайні іменники I, II, III відмін:

I відміна: *Африка — Африки, в Африці; Волга — Волги, на Волзі; Лохвиця — Лохвиці, Лохвицею, у Лохвиці; Махачкала — Махачкали, у Махачкалі; Москва — Москви, Москвою, у Москві; Одеса — Одеси, в Одесі; Ольвія — Ольвії, Ольвією, в Ольвії; Полтава — Полтави, у Полтаві; Прага — Праги, у Празі; Речиця — Речиці, в Речиці; Шепетівка — Шепетівки, у Шепетівці.*

II відміна: *Буг — Бугу, на Бузі* (й *по Бугу*); *Владивосток — Владивостока, у Владивостоці (у Владивостоку); Гайсин — Гайсина, Гайсином, у Гайсині; Дубно — Дубна, Дубном, у Дубні; Единбург — Единбурга, в Единбурзі (в Единбургу); Київ — Києва, Києвом, у Києві; Ленінград — Ленінграда, Ленінградом, у Ленінграді; Лихославль — Лихославля, Лихославлем, у Лихославлі; Львів — Львова, Львовом, у Львові; Орел — Орла, Орлом, в Орлі; Псков — Пскова, Псковом, у Пскові; Світязь — Світязю, Світязем, на Світязі; Тернопіль — Тернополя, Тернополем, у Тернополі; Теруель — Те-*

руéля, Теруéлем, у Теруéлі; Токмáк — Токмакá, у Токмаці (у Токмакý); Ýжгород — Ýжгорода, Ýжгородом, в Ýжгороді.

III відміна: *Бретáнь — Бретáні, Бретáнню, у Бретáні; Керч — Кéрчі, Кéрчю, у Кéрчі; Óб — Óбі, Óб'ю, на Óбі; Свір — Свірі, Свір'ю, на Свірі; Сúзрань — Сúзрані, Сúзранню, у Сúзрані.*

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюються, як відповідні загальні іменники: *Березникú — Березників, Березникáм; Гóрки — Гóрок, Гóркам; Єсентукú — Єсентуків, Єсентукáм; Жигулí — Жигулів, Жигулям; Ков'яги — Ков'яг, Ков'ягам; Лубнú — Лубéн, Лубнáм; Плúски — Плúсок, Плúскам; Прилýки — Прилýк, Прилýкам; Ромнú — Ромéн, Ромнáм; Салóніки — Салóнік, Салóнікам; Філіппіни — Філіппін, Філіппінам; Чебоксáри — Чебоксáр, Чебоксáрам, у Чебоксáрах; Чернівці — Чернівців, Чернівцям, у Чернівцях.*

3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюються, як звичайні прикметники: *Боровé — Боровóго, Боровóму; Жукóвський — Жукóвського, Жукóвському; Лозовá — Лозовóї, Лозовíй; Рівне — Рівного, Рівному; Чусовá — Чусовóї, Чусовíй.*

4. Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи навпаки, іменника та прикметника, відмінюються в обох частинах:

а) *Велúкий Ýстюг — Велúкого Ýстюга; Гóла Прúстань — Гóлої Прúстані, Гóлою Прúстанню; Кривúй Ріг — Кривóго Рóгу, Велúкі Лýки — Велúких Лук, Єлисéйські Поля — Єлисéйських Полів, Мінерáльні Вóди — Мінерáльних Вод.*

б) *Аскáнія-Нóва — Аскáнії-Нóвої, Аскáнії-Нóвій; Кам'янéць-Подільський — Кам'янця-Подільського, Кам'янцéві-Подільському, Нóвгород-Сіверський — Нóвгорода-Сіверського, Нóвгороду-Сіверському; Новогрáд-Волúнський — Новогрáда-Волúнського, Новогрáдові-Волúнському; Рáва-Рýська — Рáви-Рýської, Рáві-Рýській.*

5. Географічні назви, що складаються з двох-трьох іменників або іменника та присвійного прикметника, відмінюються лише в другій частині: *Алмá-Атá — Алмá-Атú, в Алмá-Атí; Бáден-Бáден — Бáден-Бáдена, у Бáден-Бáдені; Орéхово-Зýєво — Орéхово-Зýєва, в Орéхово-Зýєві; Івáно-Франківськ — Івáно-Франківська, в Івáно-Франківську.* Але: *Кóнча-Зáспа — Кóнчі-Зáспи, у Кóнчі-Зáспі; Пýща-Водúця — Пýщі-Водúці, у Пýщі-Водúці.*

6. Географічні назви, що складаються з короткої форми прикметника, прийменника **на** та іменника, що вказує на місце розташування населеного пункту, відмінюються в першій частині: *Комсомóльськ-на-Амýрі — Комсомóльська-на-*

Аму́рі, у Комсомо́льську-на-Аму́рі; Росто́в-на-Дону́ — Росто́ва-на-Дону́, у Росто́ві-на-Дону́; Фра́нкфурт-на-Ма́йні — Фра́нкфурта-на-Ма́йні, у Фра́нкфурті-на-Ма́йні.

7. Не відмінюються географічні назви (переважно іншомовні), що закінчуються на **е (є), і (ї), о, у(ю)**: *Рамбуйє́, Туапсе́, Ула́н-Удє́, Фіу́ме, Фру́нзе; Ка́прі, Порт-Луї́, По́ті, Тбі́лісі, Уссу́рі, Фукуї́; Бордо́, Гла́зго, Маро́кко, По, Сант-Я́го; Баку́, Бешта́у, Катманду́, Кюсю́.* Так само не відмінюються й деякі назви на **-а**, як *Нікара́гуа.*

§ 113. ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ ВІД ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Суфікси -ИНСЬК(ИЙ), -ІНСЬК(ИЙ)

1. У суфіксах **-инськ(ий), -інськ(ий)** прикметників, утворених від географічних назв і назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин, -ін, -инськ, -інськ,** зберігається той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: *Камі́шин — камі́шинський, Ні́жин — ні́жинський, Пе́нжино — пе́нжинський, Тульчи́н — тульчи́нський, Ту́шино — ту́шинський, Цюру́пинськ — цюру́пинський, Чигири́н — чигири́нський; грузи́н — грузи́нський, осети́н — осети́нський; Бо́лдіно — бо́лдінський, Турі́нськ — турі́нський, Філіппі́ни — філіппі́нський.*

В аналогічних прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин, -ін**, пишеться завжди **и**: *Алма́-Ата́ — алма́-ати́нський; Аля́ска — аля́скинський, Баку́ — баки́нський, Кабарда́ — кабарди́нський, Караганда́ — караганди́нський, По́ті — по́тинський, Со́чі — со́чинський, Чита́ — чити́нський, Ша́хти — ша́хтинський.*

Суфікси -ОВСЬК(ИЙ) [-ЬОВСЬК(ИЙ)], -ЕВСЬК(ИЙ) [-ЄВСЬК(ИЙ)], -ІВСЬК(ИЙ) [-ЇВСЬК(ИЙ)]

2. У суфіксах **-овськ(ий)** [**-ьовськ(ий)**], **-евськ(ий)** [**-євськ(ий)**], **-івськ(ий)** [**-ївськ(ий)**] прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов (-ьов), -ев (-єв), -ів (-їв),** зберігається той самий голосний (**о, е, є, і, ї**), що й в основній назві: *Дніпропетро́вськ — дніпропетро́вський, Свердло́вськ — свердло́вський, Тамбо́в — тамбо́вський; Кара́чев — кара́чевський, Колгу́єв — колгу́євський; Кишині́в — кишині́вський, Львів — львівський, Могилі́в — могилі́вський, Те́терів — те́терівський, Черні́гів — черні́гівський.* Якщо при творенні таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о, е** стає закритим, діє правило про чергування **о, е** з **і**: *Лозова́ — лозі́вський, Сва́тове — сва́тівський, Хме́леве — хме́лівський.*

У прикметниках, утворених від географічних назв із суфіксальним **к,** перед яким іде інший приголосний, пишеться

-івський (-ївський): *Біла Це́рква — білоцерківський, Ва́лки — ва́лківський, Гребі́нка — гребі́нківський, Каза́нка — каза́нківський*, а також *Злато́уст — злато́устівський*. Але: *Оре́л — орло́вський* і т. ін.

При творенні прикметників за допомогою суфікса **-ський** від географічних назв і назв народів, що закінчуються на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

а) **Г, ж, з (дз) + ський → зький (-дзький)**: *Буг — бу́зький, Ветлу́га — ветлу́зький, Ви́борг — ви́борзький, Во́лга — во́лзький, Гаа́га — гаа́зький, Га́мбург — га́мбурзький, Да́нціг — да́нцізький, Калу́га — калу́зький, Ла́дога — ла́дозький, Люксембу́рг — люксембу́рзький, Ле́йпціг — ле́йпцізький, Оне́га — оне́зький, Остро́г — остро́зький, Пра́га — пра́зький, Ри́га — ри́зький, Стра́сбург — стра́сбурзький; Воро́неж — воро́незький* (пор. назву українського селища — *Воро́ніж — воро́нізький*), *Запорі́жжя — запорі́зький, Пари́ж — пари́зький; Абха́зія — абха́зький, Кавка́з — кавка́зький, Лодзь — ло́дзький, Сираку́зи — сираку́зький, францу́з — францу́зький*.

б) **К, ц, ч + -ський → -цький**: *Баскунча́к — баскунча́цький, Вели́кі Лу́ки — великолу́цький, Ви́шній Волочо́к — вишньоволо́цький, Владивосто́к — владивосто́цький, грек — гре́цький, Кагарли́к — кагарли́цький, Казбе́к — казбе́цький, калми́к — калми́цький, Кобеля́ки — кобеля́цький, коря́к — коря́цький, Кременчу́к — кременчу́цький, Ні́цца — ні́цький, Прилу́ки — прилу́цький, слова́к — слова́цький, таджи́к — таджи́цький, ту́рок — туре́цький, узбе́к — узбе́цький; Сує́ц — сує́цький, Черепове́ць — черепове́цький; Ба́хмач — ба́хмацький, Га́лич — га́лицький, Грі́нвіч — грі́нвіцький, О́вруч — о́вруцький, Солига́лич — солига́лицький*. Але: *Дама́ск — дама́ський, Ме́кка — ме́ккський, тю́рки — тю́ркський*.

в) **С, х, ш + -ський → -ський**: *Арзама́с — арзама́ський, Оде́са — оде́ський, Тбілі́сі — тбілі́ський, тунгу́с — тунгу́ський, Черка́си — черка́ський, черке́с — черке́ський, Я́сси — я́ський; воло́х — воло́ський, Караба́х — караба́ський, Лепети́ха — лепети́ський, чех — че́ський, Золотоно́ша — золотоні́ський, Кандала́кша — кандала́кський, лати́ш — лати́ський, Сива́ш — сива́ський, тали́ш — тали́ський, чува́ш — чува́ський*.

Примітка. Деякі слова, узвичаєні без зміни приголосних основи, передаються з ними і на письмі: *ба́ски — ба́скський, каза́х — каза́хський, Пере́мишль — пере́мишльський, Цю́ріх — цю́ріхський*.

§ 114. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Написання окремо

1. Окремо пишуться:

а) Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника: *Бі́ла Це́рква, Вели́кий У́стюг, Ве́рхня Сіле́зія, Ви́шній Волочо́к, Го́ла При́стань, Голуби́й Ніл, Дави́дів Брід, Запорі́зька Січ, За́хідна Євро́па,*

Зеле́на Гу́ра, Нове́ Мі́сто, Нови́й Сад, Повали́зька Би́стриця, Сомко́ва Доли́на, Ста́ра Плани́на, Широ́кий Яр.

б) Географічні назви й номенклатурні терміни при них: *Кавка́зький хребе́т, Кандала́кська губа́, Скандина́вський піво́стрів, Фі́нська зато́ка, Чо́рне мо́ре.*

в) Географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: *Гі́льча Дру́га, Залі́сся Пе́рше, Кра́сне Дру́ге, Пе́рше Садове́.*

г) Географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: *село́ Іва́на Франка́, се́лище Лев Толсто́й, село́ Ро́зи Лю́ксембург, ста́нція Єрофе́й Па́влович,* але: *мі́сто Іва́но-Франкі́вськ, село́ Миха́йло-Коцюби́нське* (бо тут маємо сполучний голосний **о** й зміну родового закінчення прізвища), а також назва села *Дмитро́-Варва́рівка,* що складається з двох імен.

Написання разом

2. Разом пишуться:

а) Географічні назви-іменники, що складаються з прикметника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також прикметники, що походять від них: *Білопі́лля, Верхньодніпро́вськ, Гостролу́ччя, Дорогобу́ж, Кам'яногі́рка, Красново́дськ, Малояросла́вець, Нижньоколи́мськ, Нововоли́нськ, Новосибі́рськ, Старокостянти́нів, Чистово́дне, Ясногоро́дка; білопі́льський, верхньодніпро́вський, гостролуча́нський, дорогобу́зький, кам'яногі́рківський, чистово́днівський* та ін.

Примітка. Якщо складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць тощо й мають при собі номенклатурні терміни типу *мо́ре, гора́, хребе́т, ліс, о́зеро, низовина́, о́стрів* і т. ін., то вони пишуться через дефіс: *За́хідно-Сибі́рська низовина́, Ни́жньо-Дуна́йська низовина́, Но́во-Сибі́рські острови́, Пів́де́нно-Украї́нський кана́л, Схі́дно-Європе́йська рівни́на, Схі́дно-Казахста́нська о́бласть, Схі́дно-Кита́йське мо́ре* тощо.

б) Географічні назви, що складаються з числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: *Дворі́ччя, Першотравне́ве, П'ятиго́рськ, П'ятиха́тки, Семиго́ри, Семипі́лки, Сорокаду́би, Трипі́лля; дворіча́нський, п'ятиха́тківський, семигі́рський, семипі́лківський, сорокаду́бівський* та ін.

в) Географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: *Вернигородо́к, Гуляйпо́ле, Копа́йгород, Крутиборо́ди, Печиво́ди; вернигородо́цький, гуляйпі́льський, копа́йгородський, крутиборо́дівський, печиво́дівський.*

г) Географічні назви, що складаються з двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметни-

ки: *Верболо́зи, Індокита́й, Страхолісся, верболо́зівський, індокита́йський, страхоліський.* Але: *А́встро-Уго́рщина, Азо́во-Чорномо́р'я, Асси́ро-Вавило́нія, Че́хо-Слова́ччина.*

д) Географічні назви з другою частиною **-град, -город, -піль, -поль; -абад, -акан, -бург, -ленд, -пілс, -таун, -шир, -штадт** і похідні від них прикметники: *Белгра́д, Волгогра́д, Цілиногра́д; Кита́йгород, Но́вгород; Кня́жпіль, Ольго́піль; Адріано́поль, Севасто́поль; Ашхаба́д, Ленінака́н, Бра́нденбург, Кемберле́нд, Да́угавпілс, Ке́йптаун, Йо́ркшир, Ру́дольфштадт; волгогра́дський, но́вгородський, ольго́пільський, севасто́польський; бранденбу́рзький, да́угавпілський, рудольфшта́дтський.*

е) Прикметникові форми від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника (без суфіксів **-зький, -ський, -цький** і суфіксів присвійності) та іменника: *біломо́рський* (від *Бі́ле мо́ре*), *білоцеркі́вський* (від *Бі́ла Це́рква*), *гостромоги́льський* (від *Го́стра Моги́ла*), *новомі́ський* (від *Нове́ Мі́сто*), *яснопо́лянський* (від *Я́сна Поля́на*); *житньогі́рський* (від *Жи́тні Го́ри*), *західноєвропе́йський* (від *За́хідна Євро́па*), *кам'янобалкі́вський* (від *Кам'яна́ Ба́лка*), *липоводоли́нський* (від *Ли́пова Доли́на*).

3. Через **д е ф і с** пишуться:

Написання через дефіс

а) Географічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й дальшого прикметника, а також прикметники, що походять від них: *Ба́ня-Лу́ка — ба́ня-лу́цький, Гвіне́я-Біса́у — гвіне́я-біса́уський, Глинськ-Заго́ра — глинськ-заго́рський, Ельза́с-Лотарі́нгія — ельза́с-лотарі́нзький, Ко́ло-Миха́йлівка — ко́ло-миха́йлівський, Оре́хово-Зу́єво — оре́хово-зу́євський, Пу́ща-Води́ця — пу́ща-води́цький; Берізки-Берша́дські — берізки-берша́дський, Ві́та-Пошто́ва — ві́та-пошто́вий, Кам'яне́ць-Поді́льський — кам'яне́ць-поді́льський, Ра́ва-Ру́ська — ра́ва-ру́ський, Ха́рків-Това́рний — ха́рків-това́рний, Че́хо-Слова́ччина — че́хо-слова́цький.* Але: *Індокита́й, Югосла́вія* та похідні від них прикметники.

б) Географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) й зі зміною форми другого компонента, а також похідні від них прикметники: *Андрієво-Іва́нівка — андрієво-іва́нівський, Дмитро́-Варва́рівка — дмитро́-варва́рівський, Іва́но-Франкі́вськ — іва́но-франкі́вський, Миха́йло-Коцюби́нське — миха́йло-коцюби́нський, Олекса́ндро-Па́щенкове — олекса́ндро-па́щенківський,* але *Петропа́влівка.*

в) Географічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Адді́с-Абе́ба, Алма́-Ата́, Бує́нос-А́йрес, Думбар-*

тóн-Окс, Іссúк-Куль, Кзил-Ордá, Копéт-Даг, Нар'ян-Мар, Ріо-Нéгро, Улáн-Удé, Чатúр-Даг, аддіс-абéбський, алмá-атúнський, буéнос-áйреський та ін., але: *Алатáу, Амудар'я́, Махачкалá, Сирдар'я́; амудар'ї́нський, приамудар'ї́нський; алмаатúнець, кзилордúнець* тощо.

г) Географічні назви (переважно населених пунктів) з першими складовими частинами **соль-, спас-, усть-** та іншомовними **вест-, іст-, нью-, сан-, санкт-, сант-, санта-, сен-, сент-** і под., а також з кінцевими назвотворчими частинами **-рівер, -сіті, -сквер, -стріт, -фіорд** і похідні від них прикметники: *Соль-Ілéцьк, Спас-Клéпики, Усть-Каменогóрськ; Вест-Íндія, Іст-Лóндон, Нью-Йóрк, Сан-Сальвадóр, Сан-Франціско, Санкт-Гáллен, Сант-Я́го, Сáнта-Клáра, Сен-Готáрд, Сент-Луї́с; Фолл-Рівер, Атлáнтик-Сіті, Сáхо-сквер, Бóнна-фіóрд; соль-ілéцький, усть-каменогóрський; вест-індíйський, нью-йóркський, сан-франціськúй; фолл-ріверський, атлáнтик-сітинський* та ін.

д) Географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники: *Комсомóльськ-на-Амýрі, Новосілки-на-Дніпрі, Ростóв-на-Донý, Фрáнкфурт-на-Мáйні, Яр-під-Зáйчиком; Булóнь-сюр-Мéр, Бург-ель-Арáб, Ла-Мáнш, Ла-Плáта, Лас-Вéгас, Лос-Áнджелес, Па-де-Калé, Ріо-де-Жанéйро, Сéн-е-Уáз* (департамент); *комсомóльський-на-Амýрі, новосілківський-на-Дніпрі, ростóвський-на-Донý, фрáнкфуртський-на-Мáйні, я́рський-під-зáйчиком; булóнь-сюр-мéрський, бург-ель-арáбський, ла-мáншський, ла-плáтський* і т. ін.

е) Прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин (-їн), -ськ (ий), -цьк (ий), -зьк (ий)**: *давúдово-брíдський* (від *Давúдів Брід*), *олíйниково-слобідськúй* (від *Олíйникова Слободá*), *мичýрино-різький* (від *Мичýрин Ріг*), *вільшáнсько-новосéлицький* (від *Вільшáнська Новосéлиця*), *вінницько-ставськúй* (від *Вінницькі Ставú*).

є) Прикметники, утворені від географічних назв, що становлять поєднання імені та прізвища: *івáно-франківський* (село *Івáна Франкá*), *кáрло-лібкнехтівський* (село *Кáрла Лібкнехта*).

V. НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

§ 115. КРАПКА (.)

Крапка ставиться:

1. У кінці розповідного речення або спонукального, якщо воно вимовлене без окличної інтонації:

Весь народ піднімається до мене. Йдуть з усієї України та й ще йтимуть. Посилав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирина (Загребельний).

Як парость виноградної лози
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян (Рильський).

2. У кінці пов'язаних між собою частин розповідного тексту, коли автор хоче навмисно подати їх інтонаційно відокремленими одна від одної:

А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток (Коцюбинський).

3. У кінці рубрик переліку, коли вони досить розвинені й кожна з них становить закінчене речення:

11 березня 1990 року почав роботу Пленум Центрального Комітету КПРС. На розгляд Пленуму внесено такі питання:

1. Про внесення на позачерговий третій з'їзд народних депутатів СРСР пропозицій щодо статей 6 і 7 Конституції СРСР.

2. Про строки скликання XXVIII з'їзду КПРС, проведення звітно-виборчої кампанії в партії, норму представництва й порядок обрання делегатів з'їзду.

3. Про проект Статуту КПРС.

4. Про проект Положення про Центральну контрольно-ревізійну комісію КПРС.

5. Вибори народного депутата СРСР від КПРС (З газети).

4. Після речення, за яким розпочинається виклад розгорненої розповіді, опис тощо:

А діло було таке. Студенти з царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Орданському. Той купець мав багацько дочок, не дуже гарних. Він закликав

до себе десятками всяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім стіну Братського монастиря (Нечуй-Левицький).

5. Як знак незакінченості слова на письмі, напр.: **т.** або **тов.** (товариш), **гр.** (громадянин) (про скорочені слова див. § 39).

Примітка 1. Крапка не ставиться:

а) В абревіатурах між складовими частинами: *СРСР, радгосп, вуз.*

б) У скороченнях назв метричних мір: *г* (грам), *кг* (кілограм), *м* (метр), *мм* (міліметр), *т* (тонна).

в) У кінці заголовків, на вивісках і штампах.

Примітка 2. Про вживання крапки замість коми див. § 118, п. 2, прим. 1.

§ 116. ЗНАК ПИТАННЯ (?)

Знак питання ставиться:

1. У кінці питального речення:

За кожною з цих пам'яток — люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена? (Федорів).

Чи совам зборкати орла?
Чи правду кривді подолати? (Рильський).

Примітка 1. Підвищена проти звичайної питальна інтонація передається двома або трьома знаками питання:

Кляті! кляті!
Де ж слава ваша?? На словах!
Де ваше золото, палати?
Де власть великая? (Шевченко).

Примітка 2. У питальних реченнях з однорідними членами знак питання можна ставити після кожного однорідного члена з метою розчленування питання:

Хіба ж живуть вони? і знають,
Як ви сказали, благодать,
Любов?.. (Шевченко).

Примітка 3. Знак питання не ставиться в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації питальних речень):

Ніхто не запита
В принишклої блідої Катерини,
Чом на щоці сріблиться сіль крута —
Ще свіжий слід невтертої сльозини (Бажан).

Коли ж головне речення питальне, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням знак питання ставиться:

Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл
Під небом літає у теплії дні? (Глібов).

Пам'ятаєте, який у мене веселий дід був? (Яновський).

2. У дужках у середині цитати або після неї для виявлення сумніву або критичного ставлення до того, хто цитує, до наведеного матеріалу:

«*Нехай не говорять,— продовжує п. Михайловський,— про ті майбутні (??) блага, які принесе (?) з собою дальший розвиток капіталізму*» (Ленін).

§ 117. ЗНАК ОКЛИКУ (!)

Знак оклику ставиться:

1. У кінці окличного речення:

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота! (Леся Українка).

Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю! (Тичина).

Примітка 1. Знак оклику завжди ставиться в кінці речень, що мають у своєму складі слова **як, який, що (то) за, скільки** тощо (зі значенням експресії), але не є підрядними:

Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проектів! (Коцюбинський).

На небокраї яка краса огнів сія! (Сосюра).

Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі! (Гончар).

Примітка 2. Підвищена проти звичайної окличнa інтонація передається двома або трьома знаками оклику:

Тельман говорить!!
Слухайте, доли, слухайте, гори,
Слухай, Німеччино,
Тельман говорить!!! (Тельнюк).

2. У кінці окличного називного речення:

Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила (Цюпа).

3. Після однослівних і поширених звертань, що вимовляються з виразною окличною інтонацією:

***Україно!** Ти в славній борні не одна*
(Рильський).

*Ти прекрасна, **вечірняя зоре!*** (Леся Українка).

***Народе мій!** Твоє буття затяте*
В моїй крові затято клекотить!.. (Драч).

4. Після вигуків, а також після слів **так і ні,** коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією:

***Ай!** як тут гарно!* (Коцюбинський)

***Ой!** Що це за сопілка? Чари! Чари!* (Леся Українка).

— ***Гей!** Піднімайтесь, хто сильний та дужий!* (Довженко).

Мавка (спалахнула). ***Так!*** *хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* (Леся Українка).

— ***Ні!*** *Недобре зробив батько,— глухо якось, з протягом, почав Чіпка* (Панас Мирний).

Примітка 1. Знак оклику вживається в середині речення, щоб підкреслити афективність певних слів:

І ворогам не розтоптати — ***ні!*** *—*
Омитий кров'ю стяг наш трудівничий (Рильський).

Звичайно в таких випадках відповідні слова виділяються ще двома тире.

Примітка 2. Складна інтонація оклику — питання передається на письмі знаками ?! або !?:

Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка).
Де ж той світ!?
І де та правда!? Горе! Горе! (Шевченко).
— Для чого ж тоді на Ельбі поклали ви круглі голови?! —
Кричить нам у вічі земля (Б. Олійник).

5. У дужках у середині цитати або після неї для вияву ставлення (обурення, здивування, іронії тощо) автора до наведеного ним матеріалу:

Пани ліберальні газетярі обдурюють народ, заявляючи, ніби земці «можуть до певної міри (!) паралізувати (!!) безперечно майбутній тиск на селянських виборців з боку земських начальників і взагалі місцевої адміністрації» (Ленін).

§ 118. КОМА (,)

КОМА В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні кома ставиться:

1. Між однорідними членами речення, не з'єднаними сполучниками:

У стародавньому Римі ми зустрічаємо патриціїв, вершників, плебеїв, рабів; у середні віки — феодальних панів, васалів, цехових майстрів, підмайстрів, кріпаків... (Маркс і Енгельс).

Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії (Нечуй-Левицький).

Тут, на цих вуличках, дозрівала його класова свідомість, тут він переймався недолею голодних, безправних, безробітних (Федорів).

Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра... (Кобилянська).

Світло сяйною хвилею хлюпнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по кущах (Гуцало).

Примітка 1. Два або кілька прикметників-означень однорідні:

а) Коли вони характеризують предмет в одному плані (при переліку різних особливостей або якостей предмета):

Дивом див було, що те пискляве, рожеве, безпомічне — то і є людина (Гончар).

б) Коли вони показують різні споріднені ознаки предмета (позитивні або негативні риси, розміри предмета тощо):

Немає матусі! У глухій, темній могилі вона (Тесленко).

Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском (Кобилянська).

І вся вона на видноті — ставна, вродлива (Харчук).

в) Коли друге й дальші означення підсилюють, уточнюють або пояснюють перше:

Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч (Нечуй-Левицький).

Твердо упираючись ногами в нову, не панщизняну землю, він [*Остап*] *затис кулак і погрозив на той бік річки* (Коцюбинський).

Коли прикметники-означення характеризують предмет у різних планах, то такі прикметники неоднорідні й кома між ними не ставиться:

Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями (Нечуй-Левицький).

Ми їхали порожньою рудуватою дорогою (Вл. Шевчук).

В ранковому березневому затуманеному повітрі пахли вишневі садки (Харчук).

Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка — після нього:

Усе застеляла мла ***вечірня пахучая*** (Марко Вовчок).

На чорній зритій землі по краях поплуталась огудина ***суха гарбузова*** (Головко).

Примітка 2. Не слід розглядати як однорідні й відокремлювати комами:

а) Два однакові формою дієслова, що означають дію та мету її: *піду́ подивлю́ся; ся́дьмо помірку́ймо* тощо.

б) Два однакові або близькі значенням слова, з яких друге вжите з запереченням **не**, якщо таке словосполучення становить змістом одне ціле (*жду не діжду́ся; ди́вишся не нади́вишся; ди́шеш не нади́шешся; вовк не вовк* і под.):

Дивиться *вона* ***не надивиться*** *на свого сина:* ***втішається не натішається*** *своїм Івасем!* (Нечуй-Левицький).

2. Між однорідними членами речення, з'єднаними двома або більше однаковими сполучниками: **і...і (й...й), ні...ні (ані...ані), то...то (не то...не то), чи...чи (чи то...чи то), або...або:**

А тим часом ***місяць пливе оглядать***
І *небо,* ***і*** *зорі,* ***і*** ***землю,*** ***і*** *море* (Шевченко).
Ні *зради яд,* ***ні*** *танки,* ***ні*** *гармати*
Не допоможуть ворогу в бою (Сосюра).

Не хотів ***ані*** *дружитись,* ***ані*** *дома жити — чумакував* (Марко Вовчок).

Доля — наче примхлива дівчина: ***то*** *пригріє,* ***то*** *знов остудить* (Вс. Шевчук).

Чи *то садок видніє,* ***чи*** *город,* ***чи*** *поле?* (Панас Мирний).

Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчились ***або*** *в клуні,* ***або*** *в садку* ***чи*** *деінде* (Коцюбинський).

Примітка 1. Коли частина однорідних членів з'єднана безсполучниково, а частина — повторюваними сполучниками **і (й), та (= і),** кома ставиться між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником):

Я пам'ятаю вчительку мою,
просту, і скромну, і завжди спокійну (Сосюра).
Світе мій гучний, мільйонноокий,
Пристрасний, збурунений, німий,
Ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
Дай мені свій простір і неспокій,
Сонцем душу жадібну налий! (Симоненко).

Примітка 2. Якщо однорідні члени речення зв'язані сполучниками **і (й), та (= і)** в пари, то перед сполучниками коми не ставляться, а пари відокремлюються комами:

Життя — це ріка, в якій попутно й навально тече минувшина й теперішність, добро й зло, правда і кривда (Федорів).

Примітка 3. Коли сполучники **і (й), та (=і), або, чи** не повторюються, кома перед ними не ставиться (про сполучник **або** див. ще п. 15):

Було як заговорить ***або*** *засміється — і старому веселіше стане* (Марко Вовчок).

Картина була надзвичайна, неначе сон ***чи*** *казка* (Довженко).

Примітка 4. Коли два слова, перед кожним з яких стоїть сполучник **і** або **ні,** становлять єдиний усталений вислів, то кома між ними не ставиться: *і та́к і ся́к, і туди́ і сюди́, і вдень і вночі; ні туди́ ні сюди́, ні ся́к ні та́к, ні се́ ні те́, ні вдень ні вночі, ні ри́ба ні м'я́со* тощо.

Кома не ставиться також між двома однорідними членами речення, що з'єднуються повторюваним сполучником і утворюють тісну смислову єдність (звичайно такі однорідні члени не мають при собі пояснювальних слів):

А потім і щастя і горе обірвались так раптом (Леся Українка).

3. Між однорідними членами речення, з'єднаними протиставними сполучниками **а, але, однак, проте, а проте, зате, та (= але), так, хоч (хоча).**

В життя розкритій книзі
Сторінок безліч є,
В які вписати мусиш
І ти життя своє.
Вписати не чорнилом,
А полум'ям душі (Братунь).

Задер голову Баглай, стежить, як поволі, але вперто підіймаються голуби над собором (Гончар).

Хоч живемо з пучок, а проте й для нас є місце у церкві (Коцюбинський).

Тече вода в синє море,
Та не витікає (Шевченко).

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю (Пісня).

З виду дід був... столітній, хоч ще кремезний (Панас Мирний).

4. Перед сполучниками **і, а також, ще й, а то й, та й, та ще,** які приєднують до попередніх членів речення ще один елемент:

Давид роздягся, шинель на ключці повісив, і будьонівку (Головко).

Зазеленіли луги, ще й дібровонька (Пісня).

5. Перед другим з парних сполучників **не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки,** що вживаються при однорідних членах речення:

Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи (Коцюбинський).

Як російська, так і європейська критика все частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги (Коцюбинський).

Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть жалкуючи,
Плачучи осудять (Шевченко).

6. Перед словами **а саме, як-от, як** та ін., що стоять у реченні з однорідними членами після узагальнюючих слів:

Ми певні, що... Ваше чуле серце не обмине... нашого благання й жаги — бачити рядом із такими талановитими виставниками «Наталки Полтавки», як Кропивницький, Саксаганський, Садовський, Затиркевич, і Вас, наша зоре! (Панас Мирний).

Весільний обряд складається з трьох частин, а саме: заручин, сватання й весілля.

7. При повторенні слова для означення великої кількості предметів, тривалості дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо:

***Все, все** згадала вона в ту хвилину!* (Довженко).

***Рости, рости,** моя пташко,*
Мій маковий цвіте (Шевченко).

*Здається, часу і не гаю, а **не встигаю, не встигаю!*** (Костенко).

8. Для виділення звертань і зв'язаних з ними слів (про знак оклику при звертаннях див. § 117, п. 3):

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має! (Воробкевич).

Народе мій, ясна любове,
Ти волю лиш яви свою —
Поклич,— а серце вже готове
За тебе згинути в бою! (Павличко).

Я не люблю тебе, ненавиджу, ***беркуте!*** (Франко).

Де ж ти дівся, в ***Яр глибокий***
Протоптаний шляху? (Шевченко).

9. Після в и г у к і в, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні (пор. § 117, п. 4):

Гей, *на коні, всі у путь!* (Тичина).
О, *як люблю я рідну землю...* (Воронько).

Примітка 1. О, ой, коли вони інтонаційно тісно зв'язані з дальшим звертанням (тобто після них немає паузи), комою не відокремлюються:

О *люде мій бідний, моя ти родино,*
Брати мої вбогі, закуті в кайдани!
(Леся Українка).

Ой *волохи, волохи,*
Вас осталося трохи (Шевченко).

Примітка 2. Після **ну, ой, ах і т. ін.**, ужитих для підсилення, кома не ставиться:

Ну *що б, здавалося, слова...*
Слова та голос — більш нічого (Шевченко).

Ой *летіла гуска додому —*
Та впала, як грудка, додолу (Драч).

Примітка 3. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:

Ой *ти, дівчино,*
З горіха зерня,
Чом твоє серденько —
Колюче терня? (Франко).

Гей *ти, поле колоскове,*
молодість моя! (Сосюра).

10. Після с т в е р д ж у в а л ь н и х с л і в **так, еге, гаразд, (а)якже, авжеж** та ін., з а п е р е ч е н н я **ні,** з а п и т а н н я **що,** а також підсилювального **що ж,** коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їх конкретний зміст:

__Так__, це була вона, його земля,
Про неї він співав і нею марив (Павличко).

__Еге__, я правду вам казав (Гребінка).
— *Земляка свого бачили?..— __Аякже__, бачив* (Головко).

__Ні__, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні (Леся Українка).
— ***Що**, титаря вбили?* (Шевченко).

__Що ж__, отак і проходить вечір,
По-лисячому тихо, без стуку (Б. Олійник).

Увага. Слід відрізняти стверджувальні слова **так, гаразд** від прислівників **так, гаразд,** після яких кома не ставиться:

__Так__ ніхто ще не вірив у мене! (Чубач).
__Гаразд__ ідуть наші справи.

Так само слід відрізняти заперечення **ні** від повторюваного сполучника **ні** (див. п. 2).

11. Для виділення вставних слів і вставних речень (про вживання тире або дужок при вставних словах і вставних словосполученнях та реченнях див. § 121, п. 14 і § 123, п. 2):

Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Та, __мабуть__, над усе до загину
Треба віри людині в людину (Забаштанський).

І, __можливо__, моє серце-проміння
Зловить в свої долоні дитина
І всміхнеться (Братунь).

А в хлібороба, __звісна річ__, роботи — як води, від снігу до снігу (Федорів).

З Копачів я, __бачте__, родом (Білоус).

Погане, __я чував__, життя собаче,
Недобре ж і Вовкам (Глібов).

Примітка 1. Вставними найчастіше бувають такі слова й словосполучення: *бач, бачиш, бачте, безперечно, безсумнівно, безумовно, бувало, видимо, видно, відома річ, власне, головне, головним чином, далебі, до речі, звичайно, звісно, здавалось, здається, значить, зрозуміло, кажуть, коротко кажучи, либонь, мабуть, між іншим, мовляв, може, можливо, навпаки, на жаль, на мій погляд, на нашу думку, наприклад, нарешті, на щастя, немає сумніву, отже, очевидно, певна річ, певно, по-перше, по-друге, правда, проте й однак* (не на першому місці в головному або підрядному реченні, де ці слова є сполучниками), *сказати б, справді, щоправда, як видимо, ясна річ* і деякі інші.

Увага. Слід відрізняти вставні слова та словосполучення від подібних до них слів, які є членами речення й комами не виділяються:

*У нижчеподаній статті я, **звичайно**, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови* (Рильський).

Але: *Концерт звичайно закінчується о 10 годині.*

*Ці слова, **до речі**, викликають сумнів.*

Але: *Ці слова сказані до речі.*

Примітка 2. Якщо сполучник **а** (рідше **але**) відноситься до вставного слова, він комою не виділяється — **а власне**, а **втім** тощо.

*Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, **а власне**, про способи записування народних пісень?* (Леся Українка).

Примітка 3. Вставні слова не виділяються комами, якщо вони належать до відокремлених членів речення:

Дмитро, очевидно поспішаючи, не поснідав.
Пор.: *Дмитро, поспішаючи, очевидно, не поснідав.*
Надвечір, мабуть годині о шостій, почався дощ.
Пор.: *Я буду у вас сьогодні, мабуть, увечері.*

Примітка 4. Не виділяються комами такі слова: *адже, все-таки, все ж таки, наче, начебто, немов, немовби, ніби, нібито, от, принаймні*, які не є вставними.

12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться словами **як, мов, наче, немов, ніби, як і, ніж і т. ін.**:

*Із степу, **як** із вогкої печери, тягло свіжою прохолодою* (Гончар).

*Це місто [Київ] прекрасне, **як** усмішка долі* (Костенко).

Припадаю вустами до слова,
***Мов** до стиглого грона калини* (Кащук).

Зникло лихоліття,
***Наче** уві сні* (Братунь).

*Він справді здригнувся, **немов** ступив у студену воду* (Мушкетик).

*В цей час у порту завжди, **ніби** граючись у хрещика, сновигали матроси всіх націй* (Панч).

Примітка 1. У сталих фразеологічних зворотах перед порівняльним сполучником кома не ставиться:

*Дощ ллє **як** з відра.*
*Почервонів **як** рак.*

Примітка 2. Іменна частина складеного присудка, приєднана з допомогою сполучників **як, мов, ніби** тощо, комою не відокремлюється:

*Руки зробилися **як** лід.*

Примітка 3. Звороти, що вводяться в речення за допомогою сполучника **як** і мають значення «у ролі кого, чого», комою не виділяються:

Про масштаби Довженка ***як*** *письменника можна судити з його найбільшої літературної праці — «Зачарованої Десни»* (Новиченко).
Розглядаємо вашу відповідь ***як*** *згоду.*

Примітка 4. Не ставиться кома перед **як, ніж** у виразах **(не) більш як, (не) раніше ніж, (не) довше ніж** і т. ін.
Сидів не більш ***як*** *півгодини.*
Роботи вистачило не довше ***ніж*** *на два дні.*

13. Для виділення допустових речень:
Коли під'їхали до собору одержувати комбікорм, то на дверях висів замок, хоч до кінця робочого дня було ще далеко (Гончар).

Примітка. Коли **хоч (хоча)** вжито не в допустовому реченні, а при окремому члені речення як частку, кома перед ним не ставиться:
Дай мені ***хоч*** *трохи води.*

14. Для виділення прикладок як поширених, так і непоширених, особливо коли вони відносяться до власного імені або займенника:
Дмитрик, ***восьмилітній хлопчик,*** *вискочив з душної низенької хати* (Коцюбинський).
Нехай мене, ***Кармелюка,*** *в світі споминають!* (Марко Вовчок).

Отак роки, отак без краю
На струнах Вічності перебираю
Я, ***одинокая верба*** (Тичина).

Я син простого лісоруба,
Гуцула із Карпатських гір (Павличко).

Примітка. Про вживання дефіса при прикладках див. § 27, а про вживання тире — § 121, п. 7.

15. Для виділення відокремлених прикладок, що починаються словами **як, тобто (себто, цебто), або (= тобто)** тощо:
Як *учений етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (Рильський).
Тайга, ***тобто*** *заболочений хвойний ліс із домішкою осики, тягнеться на сотні кілометрів.*
Орфографію, ***або*** *правопис, повинен знати кожен.*

Примітка. Прикладки зі сполучником **як** виділяються комами тільки тоді, коли вони виразно відокремлюються інтонаційно й мають додатковий смисловий відтінок причиновості. В інших випадках коми не ставляться:
Шевченко ***як*** *поет відомий всьому світові.*
Мова йде про Архипенка ***як*** *художника.*

16. Для виділення зворотів, що обмежують або уточнюють зміст усього речення й починаються словами **крім (опріч), за винятком, особливо, включаючи, замість, напри-**

клад, навіть, зокрема й под., якщо вони виразно інтонаційно відокремлюються:

Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, ***крім бою*** (Сизоненко).

Без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, ***особливо зараз,*** *коли треба перебудувати майже все* (Довженко).

Майже всі твори видатного художника, ***включаючи*** *етюди, були представлені на цій виставці.*

На краю села, ***замість*** *похилої хатини, стояв великий будинок.*

Гризуни, ***наприклад*** *ховрашки, завдають багато шкоди полям.*

Усі мешканці села, ***навіть*** *діти й старі, поспішали в поле.*

Він полюбляв, щоб до Волі приходили гості, ***зокрема*** *Рада й Аліна* (Яновський).

17. Для виділення відокремлених означень, виражених:

а) Дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі пояснювальні слова й стоять після означуваного іменника:

Вмирав поет, ***залюблений у світ,***
Вмирав поет, ***задивлений у море*** (Осадчук).

Деревця молоді, ***укриті білим пухом,***
Тихенько сплять над Волгою в снігу... (Забашта).

Розгойдане море, ***вже брудне й темне,*** *наскакувало на берег і покривало скелі* (Коцюбинський).

б) Дієприкметниками та прикметниками, що не мають пояснювальних слів і стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли перед іменником є вже означення:

Ясне сонце, ***тепле й приязне,*** *ще не вспіло наложити палючих слідів на землю* (Панас Мирний).

Живе життя і силу ще таїть
Оця гора, ***зелена і дрімлива*** (Зеров).

Слався, мій народе, ***мій гордий, чесний, добрий, молодий*** (Вінграновський).

в) Дієприкметниками та прикметниками (як із пояснювальними словами, так і без них), поставленими перед іменником, якщо вони, виступаючи в ролі означення до іменника, мають ще обставинний відтінок («будучи», «бувши»...) або відділені від іменника іншими членами речення:

Дезорганізований раптовістю нічної атаки, *ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (Гончар).

*У червонім намисті, **зав'язана великою хусткою,** Марта була б дуже гарною молодицею* (Нечуй-Левицький).

г) Дієприкметниками й прикметниками (як із пояснювальними словами, так і без них), що стосуються особових займенників:

*Як я, **бідна,** тут горюю, прийди подивися* (Котляревський).

*Вона стоїть навпроти Сагайди, **маленька,** мов куріпка на межі* (Гончар).

*Дивився [Юрко] на батька, і йому стало жаль його, **завчасно постарілого, спрацьованого*** (Харчук).

д) Іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них), щоб надати їм більшої ваги порівняно з іншими членами речення:

*Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, **з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами,** вона [Мотря] була ніби намальована на білій стіні* (Нечуй-Левицький).

*До неї наближалась мати... Іллєвського, невисока, досить повна жінка, з **кошиком у руці*** (Гончар).

Примітка. Не виділяються й не відокремлюються комами означення з пояснювальними словами або без них, коли вони за змістом невіддільні від слів, яких стосуються:

*Минаючи убогі **села***
Понаддніпрянські невеселі,
я думав... (Шевченко).

18. Для виділення відокремлених уточнювальних обставин часу, місця тощо:

*А вечорами, **по роботі,** він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі по болотистих улицях Борислава* (Франко).

*Сьогодні вранці, **під час перерви,** побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки* (Донченко).

*Там, **за горами,** давно вже день і сяє сонце, а тут, **на дні міжгір'я,** ще ніч* (Коцюбинський).

*По той бік шляху, **десь далеко в степу, за садками,** тремтить червона заграва...* (Тютюнник).

19. Для виділення відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами:

*Маруся, **вийшовши з кімнати,** засоромилась* (Квітка-Основ'яненко).

*Почали люди серпи гострити, **лаштуючись до жнив*** (Коцюбинський).

***Забившись у дровітню,** я плакав, коли Мальва залишала наше подвір'я* (Земляк).

Переглядаючи трагічні сторінки Каменяревого життя, *поет* [*Павличко*] *постійно пам'ятає про зв'язок Франка з нашим часом* (Лубківський).

Примітка. Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників **і, та, а,** що з'єднують однорідні присудки, виділяється комами з обох боків:

Прислухались і, ***не вірячи самі собі,*** *одхиляли сінешні двері* (Коцюбинський).

20. Для виділення відокремлених обставин, виражених **одиничними дієприслівниками**, коли вони означають час, причину, умову дії:

Повечерявши, *полягали спати* (Панас Мирний).

Прощаючись, *Багіров відкликає Ясногорську вбік* (Гончар).

Не повіривши, *Чабанчук кинувся в канцелярію* (Донченко).

Попрацювавши, *можна й відпочити.*

Примітка. Одиничні дієприслівники, що стоять безпосередньо при присудку й мають значення прислівника, комами не відокремлюються:

Вона сиділа ***замисливишись*** (Яновський).

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ***ідучи*** (Шевченко).

Із вирію летять ***курличучи*** *ключі* (Зеров).

КОМА В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні кома ставиться:

1. Для відокремлення речень, що входять до безсполучникового складного речення (про вживання крапки з комою або тире в таких реченнях див. § 119, п. 2 і § 121, п. 9):

В житі сиділи волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку (Коцюбинський).

Підведу од книжки очі,—
Під вікном ростуть банани,
Шелестять високі пальми,
Мирти, фіги і платани (Кримський).

Пісня [«*Два кольори*»] *пішла в глибини, пісня пішла на вершини, ніхто нікому її не віддасть, навіть авторам* (Драч).

2. Для відокремлення речень, що входять до складносурядного речення (про вживання тире в таких реченнях див. § 121, п. 9):

Один кривавим потом умивається, та робить, та дбає, а другий, ледащо, лінується... або ще п'є... (Грінченко).

Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий (Франко).

Непокривлену душу хотіли зламати,
Та ламалися тільки болючі киї,
Наді мною ночами відплакала мати,
Я ж не зрікся ні мови, ні пісні її (Павличко).

Усе іде, але не все минає
Над берегами вічної ріки (Костенко).

Примітка 1. Іноді перед сполучниками сурядності **і, та, а, але, однак** і под. замість коми ставиться крапка, щоб надати більшої самостійності реченням, які могли б бути складовими частинами простого або складносурядного речення:

Острів, як спрут, занурив у море шерхаві лаби, приссався до нього, наче хоче спинитись. Але не може (Коцюбинський).

Ми якось дуже звикли, що він [Ойстрах] є.
А от нема. І струни його стихли (Костенко).

Примітка 2. Якщо в складному реченні зі сполучниками **і (й), та (= і)** є спільне повнозначне слово або спільне головне чи підрядне речення, то кома перед сполучниками не ставиться:

На хвилину раптом стихли голоси ***і*** *спинилися тіні* (Смілянський).

Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять ***і*** *яка в їх ріка рибна, що усяка риба ведеться* (Марко Вовчок).

І знов моя до тебе думка лине,
Далекий краю ранньої зорі,
Де тигрів слід веде до Уссурі
І спів виноград між віт ялини (Борис Тен).

3. Для відокремлення речень, що входять до складного речення з безсполучниковим і сурядним зв'язком:

Синіють води, зеленіє яр,
І стеляться сліпучі краєвиди (Зеров).

О так! Минають роки і віки,
Усе спливає хвилями ріки,
Й життя нові нам ставить теореми (Борис Тен).

4. Для відокремлення речень, що об'єднуються в одне складне речення за допомогою повторюваних сполучників **і...і, ні...ні, або...або, то...то, чи...чи** тощо:

І розсвіте, і вийдуть смілі люди,
І порохом пропахне сніг і дим,
І розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм (Бажан).

Ранок такий-то тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмарка не збіжиться (Марко Вовчок).

Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка).

То дощ, то сніг, то знову дощ,
І листя лопотіло (Вінграновський).

Чи осінь, чи зима, чи в зелені діброва
весни вітає дні, чи літо славить птах,—
усе мені шумить хода твоя шовкова,
і стан твій молодий пливе в моїх очах (Сосюра).

5. Для відокремлення в складнопідрядному реченні підрядних речень, уведених сполучниками або сполучними словами, від головних і від інших підрядних:

Так тихо сходить місяця підкова,
Що аж завмерли гори та ліси... (Пушик).

І той любов'ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою... (Вінграновський).

Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком (Коцюбинський).

Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином (Нечуй-Левицький).

Весь край слов'янський чує крок дружин,
Які спішать на збір у Дрогичин (Бажан).

Спасибі, що мені відкрили очі
На невмирущу душу материнську,
Без котрої збіднів би цілий світ (Підсуха).

Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там (Костенко).

Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили,
щоб тебе в цій пісні славить і любить,
щоб для тебе серцем вічно зеленіти (Сосюра).

Під липами неподалік колгоспної контори почали сходитись лише опівдні, хоч два автобуси, які мали відвезти хлопців та їхніх родичів до району, стояли тут іще з восьмої ранку (Гуцало).

Рідний дім залишається в серці,
Як далеко від нього не йди (Чубач).

Ти гукай, не гукай,
а літа не почують.
Все біжать та спішать —
хоч співай чи ридай... (Б. Олійник).

Примітка 1. Кома не ставиться перед **як** у виразах **як слід, як треба, як годиться** й под., коли нема ясно визначеного підрядного речення:

*Роби **як слід**, то й добре буде.*

Примітка 2. Комою не відокремлюються одиничні займенники та прислівники, що є, власне, частиною непрямого питання:

*Бачив хлопця й не сказав **якого**.*
*Мати повернеться, та не знати **коли**.*

Примітка 3. При складених сполучниках і сполучних словах **тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, внаслідок того що, замість того щоб** кома ставиться один раз: або перед усім складеним словосполученням, або перед сполучником **що, щоб, як** — залежно від змісту та інтонації:

Надворі стало темно ***через те, що*** *небо заволокло чорною хмарою.*

Надворі стало темно, ***через те що*** *небо заволокло чорною хмарою.*

Примітка 4. Кома ставиться перед **як** у зворотах **не хто інший, як...; не що інше, як...:**

Те, що її зацікавило, було ***не що інше, як*** *троє осідланих коней під ґанком вілли* (Коцюбинський).

Примітка 5. Коли перед підрядним реченням стоять частки **не, і,** то підрядне речення не відділяється від головного комою:

Мене цікавить ***не*** *як це сталося, а які можливі наслідки цього факту.* (Пор.: *Мене цікавить* ***не*** *те, як це сталося...).*

Треба бути уважним ***і*** *коли обставини цьому не сприяють.* (Пор.: *Треба бути уважним* ***і*** *тоді, коли обставини...).*

Примітка 6. При збігу сполучників перед другим із них кома не ставиться тоді, коли в наступному реченні наявні співвідносні слова **то, так:**

І якщо *пісня вийде в люди,*
То *пломінь серця не згашу* (Малишко).

Пор.: *Але коли Ви такі добрі, що не одмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з сього* ***і, якщо*** *зможу, пришлю Вам рукопис* (Коцюбинський).

Якщо перший сполучник протиставний **(а, але, однак і т. ін.)**, то кома після нього взагалі не ставиться:

Він прокинувся увечері, ...довго пив чай, ***а коли*** *зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку* (Первомайський).

§ 119. КРАПКА З КОМОЮ (;)

Крапка з комою ставиться:

1. Між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в середині хоч би одного з них є коми:

Привіт тобі, зелена Буковино,
Твоїм хорошим горам і гаям;
Твоїм одважним, дорогим синам! (Самійленко).

Котовський справді палив поміщицькі маєтки; справді з'являвся до багатіїв, вимагав у них боргові зобов'язання бідняків і тут же, перед їхніми очима, нищив; справді забирав гроші й роздавав злидарям (Смолич).

2. Між реченнями, що входять до безсполучникового складного речення, коли вони поширені або в середині їх уже є розділові знаки:

Та ні, він [І. Франко] був, і є, і завжди буде,
Цей велетень, цей титанічний дух;
Його вогонь не вигас, не заглух,—
Він вкладений навіки в наші груди (Павличко).

Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заполудневим сонцем шибки вікон зеленіло... ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на гринджолятах хлопчаки (Дрозд).

3. Між реченнями — частинами складносурядного речення, зв'язаними сполучниками **а, але, проте, однак, все ж таки** (рідше — сполучниками **і, та**), якщо ці речення мають значний обсяг або в середині їх є коми:

І крізь мокру сніговицю
Бачу я вогонь червоний,
Наче сонце, що конає
У молочній білій млі;
А навколо нього мріють
Наче тіні чорних птахів (Леся Українка).

Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка).

4. Між поширеними однорідними підрядними реченнями, підпорядкованими одному й тому ж головному, особливо коли в середині таких підрядних уже є розділові знаки:

Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське...; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро..? (Панас Мирний).

І тепла радість душу обняла,
І сам не знаєш у задумі світлій,
Що краще — вечір цей чи ночі мла;
Що краще — біля тебе сад розквітлий
І серць квітучих трепет молодий
Чи над тобою зоряні сади (Борис Тен).

5. Між групами незалежних речень, коли необхідно вказати межі між ними на відміну від розмежування окремих речень:

Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишні-петринівочки, шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, що жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садках... (Гончар).

Примітка. Крапка з комою ставиться також у кінці досить великих рубрик переліку (про крапку в цих випадках див. § 115, п. 3).

§ 120. ДВОКРАПКА (:)

1. Якщо перед однорідними членами речення стоїть узагальнююче слово або словосполучення, що вказує на перелік, то перед першим однорідним членом або словом, яке до нього відноситься, ставиться двокрапка:

У густій мряці, білій як молоко, ***все*** *пропадало: небо, гори, ліси, пастухи* (Коцюбинський).

Несуть пани есаули
Козацькую збрую:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали... (Шевченко).

Заснув, знечувся й коли, і снилися красиві коні: сірі, гніді, вороні (Симоненко).

Примітка 1. Двокрапка ставиться перед однорідними членами речення й тоді, коли нема узагальнюючого слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени речення читаються з перелічувальною інтонацією:

Та в цю хвилю двері розчинились
і ввійшли: якийсь рудобородий
в довгому старім плащі подертім;
з лірою ж за ним дідок кошлатий,
що все кашляв та все очі мружив;
іще й третій, що безруко щуливсь,
лиш рукав сорочки теліпався (Тичина).

Примітка 2. Про вживання тире перед узагальнюючим словом див. § 121, п. 5.

2. Двокрапка ставиться між двома реченнями, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друге речення розкриває зміст першого речення в цілому або одного з його членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першому реченні:

Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку (Нечуй-Левицький).

Якби його так намалювати,— сказали б: то не чоловік сидить, то — сам сум! (Панас Мирний).

Ліс іще дрімає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів (Коцюбинський).

Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупі більше зробиш діла,
Швидше дійдеш до мети (Грінченко).

Як і вони — я був щасливим:
Із теплих уст ловив слова,
Що казкою ставали, дивом,
В якому всесвіт ожива (Ющенко).

Примітка. Про вживання двокрапки при прямій мові див. § 125, п. 3.

§ 121. ТИРЕ (—)

Тире ставиться:

1. Між підметом і присудком, коли останній виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає. При цьому присудок може бути як непоширеним, так і поширеним:

Бук — дерево.
Три та сім — десять.
Київ — столиця України.
Мистецтво — найкращий педагог (Гончар).

Отже, капітал — не особиста, а суспільна сила (Маркс і Енгельс).

І один у полі — воїн (Дольд-Михайлик).

Примітка. Перед заперечним присудком, вираженим іменником у називному відмінку з заперечною часткою **не,** тире звичайно не ставиться:

Серце не камінь.

2. Між підметом і присудком, коли один із цих членів речення (або обидва) є інфінітивом:

Говорити — річ нудна.
Працювати слід до дна (Рильський).

Життя прожити — не поле перейти (Прислів'я).

3. Перед **це (це є), оце, то, ось, (це) значить,** якщо присудок, виражений іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова, приєднується за допомогою цих слів до підмета:

Продовжити життя людини — це перш за все навчитись його не скорочувати (Корнійчук).

Класична пластика і контур строгий,
І логіки залізна течія —
Оце твоя, поезіє, дорога (Зеров).
Сміле слово — то наші гармати,
Світлі вчинки — то наші мечі (Грабовський).
Зернина — то життя у сповитку (Кащук).
Серце чисте співця —
То ранкової відблиск роси (Ющенко).

Гармонійне злиття ідеї з художньою формою, в яку вона вбрана,— ось формула ідеального твору мистецтва (Дрозд).

Жити мені без праці — значить не жити (Павличко).

Примітка. Тире ставиться й перед єднальним сполучником (або зрідка після нього) між двома присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне до висловленого першим:

Земля на прощання усміхнулась — і потемніла (Панас Мирний).

Повечеряємо — і за роботу (Тютюнник).

Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик — і зникне (Коцюбинський).

Або — після сполучника:

Я тоді швидко підводжусь і — зирк через комин (Довженко).

4. На місці пропущеного члена речення, переважно присудка:

Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними — квітник (Коцюбинський).

Без витоку нема ріки,
Як без коріння — крони (Осадчук).

5. Перед узагальнюючим словом, що стоїть після однорідних членів речення:

День, вечір, ніч, ранок — все біле, все тьмяне (Леся Українка).

Ні спека дня, ні бурі, ні морози —
Ніщо не вб'є любов мою живу (Сосюра).

6. Після переліку, якщо перелік іде за узагальнюючим словом і не закінчує речення:

Сотні й тисячі українських дівчат: колгоспниць, робітниць, студенток, лікарів, інженерів — у сірих шинелях радянських воїнів ідуть на захід (Бажан).

Українські дореволюційні письменники: Шевченко, Марко Вовчок, Панас Мирний, Нечуй-Левицький — багато творів присвятили зображенню жахливої долі українського народу.

7. Для виділення прикладок, якщо вони стоять у кінці речення й перед ними можна, не змінюючи змісту, вставити **а саме:**

У своїм невеличкім гурточку він [Гуща] *завів новину — гуртову працю* (Коцюбинський).

Примітка. Якщо прикладка є власним іменем, то вона частіше відокремлюється комами:

Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко (Копиленко).

Та друг мій, Ярослав, ще й після того не раз був на устах усіх! (Тичина).

Тамарі він чомусь видався схожим на доброго, покривдженого лісовика, Чугайстра, з гуцульської казки (Мушкетик).

8. Між частинами заперечного порівняння:

...То ж не вовки-сіроманці
Квилять та проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клекочуть,
Попід небесами літають,—
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-вигравав,
Голосно-жалібно співає (Народна дума).

9. Між реченнями, що входять до безсполучникового складного чи складносурядного речень, якщо в другому з них подано висновок або наслідок дії першого:

Защебетав соловейко —
пішла луна гаєм (Шевченко).

Вдарив революціонер —
захитався світ (Тичина).

Минали літа — росли сини (Головко).

Не жди ніколи слушної пори —
Твоя мовчанка може стать ганьбою! (Павличко).

Орач торкнеться до керма руками —
І нива дзвонить темним сріблом скиб (Стельмах).

10. Між частинами безсполучникового складного речення, коли перша частина виражає причину або умову, а друга — наслідок:

...Попадавсь їм багач у руки — вони його оббирали, попадався вбогий — вони його наділяли (Марко Вовчок).

Як тільки займеться десь небо — з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила (Коцюбинський).

11. Між реченнями, коли зміст їх різко протиставляється:

Ще сонячні промені сплять —
Досвітні огні вже горять! (Леся Українка).

Закрався вечір, одшуміла праця,
Як сльози затремтіли ліхтарі, —
Та діти наші ночі не бояться (Рильський).

12. Між двома або кількома власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон:

Фізичний закон Бойля — Маріотта.

13. Між двома словами на означення просторових, часових або кількісних меж (замість словосполучень із прийменниками **від...до**):

Автотраса Київ — Львів.

Навчання на курсах триватиме протягом січня — квітня.

Пам'ятки української мови XVI—XVIII ст.

Вантаж вагою вісім — десять тон.

14. Для виділення поширеної групи вставних слів (або вставного речення), що стоїть у середині речення:

*...Топольський — молодий чоловік, але — **на думку пана посла** — надзвичайно талановитий і солідний* (Маковей).

*Опукою згори — **аж вітром зашуміло** —*
Орел ушкварив на Ягня (Гребінка).

*А тоді зопалу — **не встигло радіо попередити!** — вернулися морози* (Яворівський).

Примітка 1. Про вживання ком і дужок при вставних словах і вставних реченнях див. § 118, п. 11; § 123, п. 2.

Примітка 2. Коли після тире стоять слова, що повинні бути виділені комами (наприклад, вставні слова), то перша кома опускається:

Не знать звідки взялись [орендарі], *наїхали й позбирали панські землі під оренду — **звісно**, за ту ціну, яку самі призначили* (Панас Мирний).

15. Разом із комою для відзначення переходу від підвищення до зниження інтонації в періоді:

Як тільки ясний день погасне
І ніч покриє божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір,—
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя (Глібов).

Примітка. Про вживання тире при прямій мові див. § 125.

16. Як додатковий знак після коми перед словом, яке повторюється для того, щоб зв'язати з попереднім реченням наступне (найчастіше підрядне, яке підсилює, доповнює або розвиває головне):

Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка,— на порозі усвідомлення, що тільки в діяльнім служінні своєму народові може бути остаточне виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування (Рильський).

17. Взагалі для означення спеціально підкреслюваної **паузи** різного змістового й стилістичного характеру:

Увечері кличуть: «Іди до панночки — розбирати» (Марко Вовчок).

Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч — прощай! (Самійленко).

Сьогодні — майбутнього
далину я оком прозираю (Тичина).

На прю ми стали проти царства тьми,
Що оскверняє море й суходоли,
І віримо, що переможем — ми,
І знаємо, що не вмремо — ніколи! (Рильський).

§ 122. КРАПКИ (...)

Крапки ставляться:

1. На позначення **перерваності** або **недокінченості** мови:

Я тепер знаю... Але тоді, ви розумієте... Тоді я...я... І ще Аркадій... Ясно вам... Так... (Корнійчук).

Юнак розплющив очі: синь!
Літак... Димки... І височінь (Тичина).

Примітка. Крапки ставляться в середині речення при великій паузі, коли далі висловлюється щось несподіване:

Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху (Коцюбинський).

Це за такими, певно, здавна,
відколи зорі у Ковші,
все плаче й плаче Ярославна —
В Путивлі... в музиці... в душі (Костенко).

2. На позначення **уривчастості** мови від хвилювання, зворушення й узагалі сильних переживань:

Я... я спокійніша... Ти не звертай уваги... так, трохи нерви... (Коцюбинський).

Плачеш?.. в груди б'єш, конаєш...
Я конаю, мати, й сам...
Ой... нащо ж... малу дитину
Доручала... ти... степам... (Олесь).

Примітка. У реченнях питальних і окличних у таких випадках ставиться знак питання або знак оклику та дві крапки вряд:

Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!.. (Рильський).

Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?.. (Гордієнко).

3. На позначення пропуску в цитаті, а також коли цитата береться з середини речення або коли цитоване речення наводиться не до кінця:

Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: «... се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею» (Кундзич).

Антиподом Чіпки є дрібний власник Грицько, що пнеться у великі господарі: «...до багачів горнувся, а на голоту дивився згорда», хоч сам вийшов з бідноти (З наукової літератури).

§ 123. ДУЖКИ [( )]

У дужки беруться:

1. Підзаголовки, пояснення іншомовних та маловідомих слів тощо:

Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови).

Вокатив (кличний відмінок) — форма іменника, що означає особу, до якої звертаються.

2. Вставні слова та вставні речення, подані як додаткові уваги до тексту (див. ще § 118, п. 11; § 121, п. 14):

Там батько плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. (Шевченко).

Україно моя! ***(А на серці тривога).***
Я не можу про тебе забути ніде (Вс. Швець).

3. Ремарки в драматичних творах при прямій мові дійових осіб:

Куниця ***(хапає її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання).*** *Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину!* ***(Плаче, цілує її руки).***

Ольга ***(голубить його голову).*** *Ну, годі-бо, заспокойся, бідний...* (Кочерга).

Кречет. Під час операції я прошу нікого не пускати... ***(До Аркадія).*** *Вас я прошу теж не заходити* ***(Повернувся, важко пішов по сходах нагору й зник за дверима...)*** (Корнійчук).

4. Ф р а з и, що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

(Оплески). (Сміх). (Рух у залі).

5. П р і з в и щ е а в т о р а, що стоїть після цитати, наведеної з його творів (див. приклади до п. 3).

6. З н а к п и т а н н я або з н а к о к л и к у в цитатах для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу (див. § 116, п. 2; § 117, п. 5).

Примітка 1. а) Кома, крапка з комою, двокрапка й тире не ставляться (крім поодиноких специфічних випадків) перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після останньої.

б) Знак питання, знак оклику та крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо відносяться до слів, узятих у дужки; якщо ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

Примітка 2. При збігу в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок можна в разі потреби застосовувати дужки різної форми (круглі та квадратні). При цьому круглі дужки слід ставити в середині квадратних.

Примітка 3. Після цитати, за якою йде в дужках посилання на автора та джерело, крапки не ставимо, а переносимо її за дужки. Проте, коли безпосередньо перед прізвищем автора є вже дужки, крапку слід ставити перед посиланням на автора або джерело:

Гегель... зліше, ніж будь-хто інший, висміював насаджений Шіллером філістерський нахил помріяти про нездійсненні ідеали (див., наприклад, «Феноменологію»). (Енгельс).

Примітка 4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставиться розділовий знак, якого вимагає ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

§ 124. ЛАПКИ (« »)

У лапки беруться:

1. Ц и т а т и, причому й тоді, коли цитата входить у середину речення як його складова частина:

...Усім нам, працівникам галузі перекладу, цього «високого мистецтва», за виразом К. І. Чуковського, або «благородного ремесла», як говорить Марія Домбровська, корисно пам'ятати слова О. Твардовського про С. Маршака як перекладача Бернса: «Він зробив його росіянином, залишивши шотландцем». Я б додав ще: «Він зробив його Маршаком, залишивши Бернсом»,— бо ж не сама тільки печать національності, а й печать індивідуальності лежить на кожному талановитому перекладі (Рильський).

2. С л о в а, що ї х н е в в а ж а ю т ь з а с в о ї, або що наводяться з відтінком презирливого чи іронічного ставлення до чужого вислову, а також слова, вжиті вперше або, навпаки, застарілі та незвичайні:

Проголосили, що «економічна основа руху затемнюється прагненням постійно не забувати політичний ідеал», що девіз робітничого руху — «боротьба за економічне становище»(!) або, ще краще, «робітники для робітників»; оголошувалось, що страйкові каси «дорожчі для руху, ніж сотня інших організацій»... (Ленін).

Моє ім'я враз із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було пострахом усіх «мирних і вірноконституційних горожан», — з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції різні (Франко).

3. Індивідуальні назви заводів, фабрик, клубів, пароплавів, організацій, підприємств, наукових праць, літературних творів, газет, журналів, кінофільмів тощо (див. ще § 38, п. 15, 17—20):

Завод «Арсенал», швейна фабрика «Дитячий одяг», крейсер «Аврора», фірма «Світанок», видавництво «Наукова думка», колгосп «Дружба», «Капітал» К. Маркса, трилогія «Прапороносці», газета «Слово», кінофільм «Устим Кармелюк».

Примітка 1. У лапки не беруться:

а) Власні назви неумовного характеру:

Видавництво політичної літератури України; Львівський політехнічний інститут; Київська обласна лікарня імені Жовтневої революції; Харківський тракторний завод.

б) Власні складноскорочені назви установ, управлінь, видавництв і т. ін.: *Дніпрогес, Київенерго, Точелектроприлад, Політвидав.*

в) Назви телеграфних агентств: *Телеграфне агентство Радянського Союзу* (ТАРС); *агентство Пренса Латіна.*

г) Назви шахт, марок машин, літаків і т. ін., позначені номером або складені з абревіатури та номера:

шахта 3-біс, ВАЗ 21-09, літак Ту-334.

д) Назви марок машин, виробів, які стали загальновживаними: *форд, макінтош, наган* і т. ін.

е) Назви рослин, квітів, плодів:

антонівка, паперівка, конвалія.

У спеціальній літературі назви сортів рослин пишуться звичайно з великої літери: *яблуня Білий налив, тюльпан Чорний принц, пшениця Новинка* тощо.

в) Назви книжок у бібліографічних списках, у виносках, рецензіях, які наводяться після прізвища автора:

Гончар О. Собор.— К. : Дніпро, 1988.

Примітка 2. Про вживання лапок при прямій мові див. § 125.

Примітка 3. а) Кома, крапка з комою, двокрапка й тире ніколи не ставляться перед закритими лапками, а тільки після них.

б) Знак питання, знак оклику й крапки ставляться або перед закритими лапками, якщо вони відносяться лише до слів, поставлених у лапках, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

Примітка 4. Якщо знак питання, знак оклику й крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок ті самі знаки не повторюють-

ся; неоднакові ж знаки можуть, залежно від змісту, ставитися одночасно й перед закритими лапками, й після них.

Чи знайомі ви з романом Герцена «Хто винен?»

Але: *Невже ти не чув, як кликали: «До зброї, товариші!»?*

§ 125. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Для виділення прямої мови вживаються лапки або тире.

1. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед початком її ставиться тире, а в кінці, як звичайно, крапка, знак питання, знак оклику або три крапки — залежно від характеру речення:

Зупинившись у кущах бузку,... Льоня одразу спитав:

— Ти звідки?

— З дому. З Підлісного,— відповіла Яринка.

— Маєш якусь справу?

— Та... думала тут декого зустріти (Козаченко).

2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед початком її ставимо відкриті лапки, а в кінці — закриті лапки й відповідний до характеру речення розділовий знак:

У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось іде!» (Яновський).

3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова («слова автора»), може:

а) Стояти перед прямою мовою; тоді після нього ставиться двокрапка:

Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте» (Шиян).

Я так давно тягнуся до краси,
Та лиш тепер посміла попросити:
«Навчи мене, ботаніко, роси
З пелюсток мрій на землю не трусити» (Чубач).

б) Стояти після прямої мови; у цьому випадку після прямої мови ставиться знак оклику або знак питання, або крапки — залежно від характеру речення. Після відповідного розділового знака перед словами автора ставиться тире:

— Тату! татку! — упізнали діти.
— Голуб'ята! — батько простер руки
(Тичина).

— Краще померти стоячи,
Ніж на колінах жити! —
Сказав учитель історії
Дітям (Б. Олійник).

— *Хто там? — запитав на її легенький стукіт біля дверей Ковтун...*

— *Я, я! — нетерпляче повторила Яринка...* (Козаченко).

Коли в кінці прямої мови за характером речення повинна бути крапка, замість неї ставиться кома:

— *Ось ви, прославлений піїт, чи думали коли-небудь над тим, щоб мову, якою ми ось з вами розмовляємо, ...узаконити на папері. Щоб вона стала поряд з іншими мовами як рівна.*

— *Це неможливо,— категорично заперечив Капніст... — Мова наша чарівна, але ж не для друку, хто її вивчатиме, хто буде читати писане нею?*

— *Будуть, Василю Васильовичу,— вперто відказав Котляревський.— Якраз простонародна мова й має стати засобом нашої боротьби* (Іваничук).

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставиться тире:

«*Як живете?*» — *в листі своїм княжна його* [*Т. Г. Шевченка*] *запитує* (Білоус).

«*Трава — що воно таке?*» — *запитав мене син* (Драч).

в) Розривати пряму мову; тоді лапки ставляться тільки перед початком та в кінці прямої мови й застосовуються такі правила:

1) Коли на місці розриву не повинно бути ніякого знака або мала бути кома, крапка з комою, двокрапка, тире, то перед словами автора й після них ставиться кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери:

— *У мене,— вів своє дід,— сини, двоє, на фронтах* (Смілянський).

— *Батьку,— мовила тихо,— ви так гарно співали, так гарно...* (Загребельний).

«*Мамо, — каже старший брат,— ходім додому!*» (Марко Вовчок).

2) Коли на місці розриву мала бути крапка, то перед словами автора ставиться кома й тире, а після них — крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

— *Нічого, нічого, Петю,— заспокоював майор.— Мати розуміється на цьому* (Іван Ле).

— *Зроду не чув, щоб так лисиці кидались на людей.*

— *А я чув,— сказав Жадан.— І не тільки чув. Бачив* (Щербак).

3) Коли на місці розриву мав бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігається цей знак і додається тире, а після слів автора ставиться крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

— *А, це ти, Максиме? — зрадів Карпо.— Заходь, заходь!* (Коцюбинський).

— Оце довчивсь! — почав батько мені.— Що ж тепер?.. (Тесленко).

4) Коли на місці розриву мали бути крапки, то вони залишаються перед тире. Пряма мова продовжується або з великої, або з малої літери, залежно від того, яка літера була б після крапок при відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставиться крапка й тире, а в другому — кома й тире:

Ходять тут усякі... — бурмоче дід.— Недавно двоє пройшло (Донченко).

5) Коли одна частина слів автора відноситься до першої частини прямої мови (що стоїть до розриву), а друга — до другої, то після слів автора ставиться двокрапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

— Ходім,— сказав він і спитав: — Чого ж ти мовчиш?

Примітка 1. Правила цього пункту застосовуються й до речень, які містять цитати з вказівками, кому ці цитати належать.

Примітка 2. Діалоги й полілоги можуть подаватися без абзаців; це буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише перша репліка подається з абзацу й перед нею ставиться тире, а далі репліки наводяться в лапках; після них перед мовою автора ставиться тире, а перед ними після мови автора — двокрапка:

— Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, силасиленна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» — гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду» (Коцюбинський).

4. Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без вказівки, кому вони належать, то кожна з них береться в лапки, а між репліками ставиться тире:

«*А в тебе земля ще де є?*» — «*Ні, нема*». — «*А хата є?*» — «*Є*» (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (в тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожну парну репліку слід брати в лапки:

— А в тебе земля ще де є? — «Ні, нема».— А хата є? — «Є».

Примітка. Лапки, що виділяють якесь слово або кілька слів у кінці прямої мови, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тоді, коли між ними стоїть знак оклику або питання:

«*Ти дивився кінофільм «Данило — князь галицький»?» — спитав він товариша.*

Але: *Він сповістив: «Повернувся до Києва на пароплаві «Іван Франко».*

ПОКАЖЧИК

Г

Ґ

Д

Е

Є

І

Ї

Й

К

Л

М

Н

О

Р

У

Х

Ш

Щ

Ю

Я

ЗМІСТ

II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

V. НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

Научное издание

Академия наук Украинской ССР
Институт языковедения им. А. А. Потебни

УКРАИНСКОЕ ПРАВОПИСАНИЕ

Киев, издательство «Наукова думка»

На украинском языке

Затверджено до друку вченою радою Інституту мовознавства АН УРСР ім. О. О. Потебні

Обкладинка художника *Г. А. Клещара*
Художній редактор *О. Я. Вишневський*
Технічний редактор *І. А. Ратнер*
Коректори *Н. О. Луцька, Л. П. Рябцева, Л. В. Малюта*

ИБ № 11508

Здано до набору 15.05.90. Підп. до друку 05.12.90. Формат $84\times108^1/_{32}$. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 12,6. Ум. фарбо-відб. 12,6. Обл.-вид. арк. 16,77. Тираж 50 000 пр. Зам. 471. Ціна 1 крб. 70 коп.

Видавництво «Наукова думка». 252601 Київ 4, вул. Репіна, 3.

Віддруковано з матриць Головного підприємства республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», 252057 Київ 57, вул. Довженка, 3 в книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе. 310057 Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Український правопис / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні.— 3-тє вид., випр. й доп.— К.:
У45 Наук. думка, 1990.— 240 с.
ISBN 5-12-002306-1 (в опр.): 1 крб. 70 к. 50 000 пр.
Украинское правописание

У нову редакцію «Українського правопису» внесено ряд змін, зумовлених безперервним розвитком і удосконаленням мови. Зокрема вживання великої літери, уточнення правил написання складних слів, закінчення іменників II відміни в родовому відмінку, правила правопису складних прикметників і т. ін. Взагалі з наявного орфографічного кодексу усувається все застаріле, нечітко сформульоване, суперечливе.

Для фахівців та всіх, хто цікавиться питаннями правопису сучасної української мови.

У $\frac{4602020100-581}{М221(04)-90}$ 530-91 ББК 81.2Ук-2

1 крб. 70 к.

«НАУКОВА ДУМКА»